

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 21 (184) ЛИСТОПАД

2009

2009 листопад № 21 (184)

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

**За матеріалами всеукраїнської наукової
конференції “Молодіжний рух в Україні у ХХ ст.”**

Заснований у лютому 1997 року (27)

Свідоцтво про реєстрацію:

серія КВ № 14441-3412ПР,

видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено
до переліку наукових фахових видань України
(педагогічні, історичні, філологічні, біологічні науки)
Бюлетень ВАК України. – 1999. – №4 (12)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 25 вересня 2009 року)

Виходить 2 рази на місяць

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступники головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор філологічних наук, професор **Ужченко В. Д.**

Редакційна колегія серії «Історичні науки»:

Члени редакційної колегії:

Головний редактор –
Бур'ян М. С., доктор
історичних наук, професор
Заступник

головного редактора –

Грицьких І. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Відповідальний

секретар –

Савенков В. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Борисова О. В., доктор історичних наук, професор
Віднянський С. В., доктор історичних наук, професор
Гончар Б. М., доктор історичних наук, професор
Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор
Качараба С. П., доктор історичних наук, професор
Климов А. О., кандидат історичних наук, професор
Михальський І. С., доктор історичних наук, професор
Подаляк Н. Г., доктор історичних наук, професор
Посохов С. И., доктор історичних наук, професор
Ресент О. П., доктор історичних наук, професор
Рубель В. А., доктор історичних наук, професор
Савенкова І. Ю., кандидат історичних наук, доцент
Фісанов В. П., доктор історичних наук, професор
Хазанов А. М., доктор історичних наук, професор

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ до технічного оформлення статей

Редколегія “Вісника” приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2009.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Література” або після слів „Література і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 3 – 4 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

1.	Анпілогова Т. Ю. Піонерський табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу).....	4
2.	Бадер А. В. Громадсько-політична активність студентства Донбасу (1956–1985 рр.).....	8
3.	Бернацький М. П. Участь робітничої молоді УРСР у діяльності комсомольських організацій в 70-і роки ХХ століття.....	16
4.	Борщевич В. Т. Православне духовенство в самоорганізації християнської молоді Волині в міжвоєнний період.....	24
5.	Гарнагіна С.О. „Зарево” – об’єднання українських студентських товариств національного соціалізму.....	29
6.	Гаухман М. В. Молодь революційної епохи: демографічна ситуація в російській імперії на початку ХХ ст. та Наддніпрянська Україна.....	34
7.	Гогохія Н. Т. Дитина в тоталітарному суспільстві: образ „вірного лєнінця„ в офіційному дискурсі УРСР у кінці 1920–1930-х рр.....	42
8.	Гончарова Н.О. Студентський та учнівський рух у підросійській Україні на початку ХХ ст.: джерелознавчий огляд питання.....	49
9.	Гречішкіна О.С. Діти та радянська ідеологія: інтернаціональне виховання в піонерській організації УРСР (1929 – 1930-і рр.).....	58
10.	Климов А. О. Продовольче становище робітників Донбасу наприкінці 20-х – у першій половині 30-х рр. ХХ ст.	67
11.	Костюк Є. С. Виробничо-технічна освіта в середовищі робітничої молоді УСРР – УРСР у 1930-х рр.: громадський вимір.....	79
12.	Мірошніченко Т. В. Дитяча безпритульність як соціальне явище в Радянській Україні у 20–30-х рр. ХХ століття.....	85
13.	Прохоров Д. А. Молодіжний національно-просвітницький рух серед караїмів Російської імперії на початку ХХ століття.....	90
14.	Семистяга В.Ф. Антинацистське молодіжне підпілля „Молода гвардія” (м. Краснодар) та відображення його діяльності в новітній літературі (деякі аспекти історіографії проблеми).....	94
15.	Татарінов І. Є. Повсякденне життя української робітничої молоді в перше повоєнне десятиліття.....	106
16.	Ткаченко В. В. Сучасний стан наукової розробки проблеми розвитку науки в УРСР у 20–30-і рр. ХХ ст.	113

УДК 94 (477.6)„1917/1991”

Т. Ю. Анпілогова

ПІОНЕРСЬКИЙ ТАБІРНИЙ РУХ ЯК ФОРМА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОГО ТА ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА РАДЯНСЬКУ МОЛОДЬ (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)

Проблема організації виховного впливу на молодь у підлітковий та юнацький віковий період, коли вона найбільш чутлива до зовнішніх дій, що сприяють формуванню певних моральних і політичних переконань, завжди відрізнялась актуальністю й перебувала у сфері наукових інтересів як істориків, так і психологів, педагогів, соціологів, політологів. Минає час, змінюються соціокультурні, ідеологічні, моральні цінності, форми державної влади, назви держав, але ідеологи абсолютно всіх правлячих влад розуміють, що особи підліткового та юнацького віку є категорією, найбільш сприятливою для здійснення зовнішнього впливу на її свідомість і підсвідомість, а також маніпулювання нею. Тому навіть у Радянській державі, де педологія як наука була знищена в другій половині 30-х рр., ідеологічному вихованню молоді, організації піонерського руху, який би повністю пронизував життя кожної радянської дитини, влада надавала величезного значення.

Метою цієї історичної розвідки є з'ясування форм політико-ідеологічного виховання та інших видів виховної роботи, які здійснювалися протягом радянського періоду в піонерських таборах УСРР на матеріалах Донбасу.

У зв'язку з майже повною відсутністю досліджень історичного плану, присвячених проблемі організації піонерських таборів у Донбасі та здійсненню ідейно-виховного впливу на радянських дітлахів і підлітків, був здійснений аналіз певних архівних джерел та матеріалів місцевих періодичних видань 20-х років. Серед них – архівні справи фонду Р–2251 („Ворошиловградський обласний комітет профспілки робітників освіти, вищої школи та наукових установ”) Державного архіву Луганської області, газети „Пионер Донбасса” та „Молодой шахтер” за 1925 рік, які були друкованими органами Донецького губкому ЛКСМУ.

Однією з форм здійснення інтенсивного політико-ідеологічного та виховного впливу на дітей і молодь у позанавчальний час було створення дитячих піонерських оздоровчих і трудових таборів, покликаних організовувати дозвілля дітлахів, наповнюючи його суспільно корисною працею та заходами, спрямованими на фізичний розвиток, формування здорового способу життя, підвищення політичного та ідейного рівня майбутніх будівничих комунізму.

Організований піонерський табірний рух Донбасу бере свій початок у 1925 році, коли дітлахи під керівництвом своїх піонерських і комсомольських ватажків почали влаштовувати свій літній відпочинок

поза межами міста чи селища, розташовуючись у тимчасових таборах-кочівлях, споруджених на лісних галявинах чи берегах річок. Такий відпочинок на природі тривав від кількох днів до кількох тижнів. Перші табори-комуни або табори-кочівлі середини 20-х років не були стаціонарними, однак уже являли собою організовані за ініціативою дорослих місця для санкціонованого проведення дозвілля дітей і підлітків, на яких здійснювався необхідний виховний вплив з боку піонерської та комсомольської організацій.

Так, для організації трьох таборів-комун по 500 піонерів у Старобільському окрузі в 1925 році окружним бюро юних піонерів (ЮП) було виділено певні матеріальні засоби й культурні сили. Завчасно були ретельно обстежені місця таборів, проведено медичний огляд піонерів, велику виховну й організаційну роботу. Табори передбачалося організувати так, щоб у них потрапили піонери з кожного району [1].

Розташувавшись табором на природі, підлітки, захоплені піонерською романтикою, різноманітно проводили час, використовуючи цей відпочинок не лише для дитячих забав, але й для самовиховання та самоосвіти. Наприклад, піонери Артемівського загону ім. 1-го травня влаштували собі влітку 1925 року поза містом майданчик і читальню [2]. Піонери Горлівки відпочивали на ставку в Поклонському лісі [3], а 180 благодатівських піонерів відпочивали в таборі, організованому в Анадолевському лісі, де під керівництвом вожатих творчо проводили час: співали пісні й самі писали частівки, у яких висміювали недоліки товаришів [4]. Численні зразки піонерської творчості, особливо якщо вони були просякнуті комуністичною романтикою, потім активно друкували в газеті „Пионер Донбасса”.

У 1925 році активізувалася й табірна кампанія піонерів Маріуполя, до якої довго готувалися як дітлахи, так і вожаті-комсомольці. Для якісної організації дитячого відпочинку були навіть відкриті короткострокові курси, які спеціально готували фізкультурників для роботи в таборах [5].

Серед завдань літньої роботи піонерів, прийнятих ЦК РЛКСМ, найважливішими були: фізичне оздоровлення піонерів, посилення зв'язку між міськими й сільськими піонерськими загонами, організація навколо піонерів селянських дітей. Підкреслювалося, що піонерів треба притягувати до суспільно-трудової роботи в сільському господарстві й міському благоустрої (шляхом організації сільськогосподарських дослідницьких ділянок, літніх майданчиків для малят тощо). Популярністю серед піонерів користувалися табори-кочівлі й тривалі екскурсії.

У післявоєнний час табірний піонерський рух почав відроджуватися в середині 40-х рр. Спочатку літні оздоровчі табори організовували в приміщеннях шкіл, які знаходилися в сільській місцевості й на літо їх перевлаштовували під спальні корпуси. Такі тимчасові літні табори працювали, наприклад, у 50-і роки в приміщенні

красноярівської школи (Ватутінський р-н м. Ворошиловграда), бутківської спецшколи і старобільської школи для глухонімих (Старобільський р-н), кремінській СШ № 2 (Кремінський р-н) тощо.

Будівництво стаціонарних таборів у Луганській (з 1958 р. – Ворошиловградській) області розпочалося в середині 50-х рр. Оздоровлення дітей проводилося в таборах у 2 – 3 зміни, кожний табір був здатний прийняти по 150 – 160 осіб. На початок 70-х років дитячі піонерські табори Луганської (з 1970 р. – Ворошиловградської) області за літній період оздоровлювали до 7 тис. дітей [6].

Дитячі установи табірної типу повністю контролювалися партійною й відповідними профспілковими (та/або відомчими) організаціями, які їх утворювали. Зазвичай, жорсткий (у тому числі й ідеологічний) відбір проходили всі бажаючі працювати в цих установах. Підбір кадрів здійснювали РК ЛКСМУ, а затверджували їх відповідні обкоми профспілок [7].

Ідейно-політична робота вихователів і піонервожатих таборів, спрямована на виховання дітлахів і підлітків у дусі марксизму-ленінізму, була повною мірою відновлена й посилена в післявоєнний час, причому, активну участь у її проведенні брали комсомольці. Так, у доповіді на Пленумі Старобільського райкому ЛКСМУ від 10 червня 1953 року чітко вказувалося, що „робота з дітьми влітку повинна бути спрямована на виховання піонерів і школярів активними будівничими комуністичного суспільства, беззавітно відданими соціалістичній Вітчизні, партії Леніна – Сталіна” [8].

Конкретними формами політико-виховної (пропагандистської та ідеологічної) роботи в дитячих піонерських таборах були:

- показ фільмів з ідейним змістом („Тимур і його команда”, „Кубанські козаки”, „Нескорене місто” та ін.);
- проведення вихователями бесід у загонах на теми: „Піонер – для усіх взірць”, „Дитячі роки Ілліча та Сталіна”, „Демократичний Китай”, „Життя дітлахів у капіталістичних країнах”, „Як мусять поводити себе піонери”, „Й. Сталін – кращий друг дітей”, „Про велике будівництво комунізму”;
- проведення загінних зборів на тему: „Наша Батьківщина”, „Ми – за мир”, „Піонер – зміна комсомолу”, „Щасливе дитинство” [9];
- проведення вихователями та старшим вихователем щотижневої політінформації про міжнародне становище [9];
- проведення вікторин і конкурсів (літературних, історичних, танцювальних тощо), присвячених знанню історії партії, біографії державних діячів та ін.;
- залучення дітлахів до участі в соцзмаганні за Червоне знамено;
- колективні читання преси („Піонерська правда”, „Юний ленінець”, „Зірка”, „Сталінське плем’я”) й ідейно-виховних оповідань („Гайдар на війні”, „Молода гвардія”);

– проведення воєнізованих ігор („Передовий загін”, „Сині й Червоні”, „Боротьба за знамено” тощо) [7].

Ідеологічний вплив відбивався й у назві окремих таборів, дружин, загонів, які носили ім'я героїв громадянської та Великої Вітчизняної війни, піонерів-героїв, відомих революціонерів і державних діячів та ін. Наприклад, дружина імені О. Матросова, загін імені О. Кошового, загін імені Л. Шевцової, загін імені П. Морозова, загін імені У. Громової, піонерський табір „Дзержиновець” і т. п. [10].

Політико-ідеологічне виховання юних піонерів і жовтенят поєднувалося з трудовим, фізичним, естетичним вихованням.

Формами суспільно корисної праці були мандрівки до лісу для збору гербаріїв та лікувальних трав для аптек, допомога колгоспам у здійсненні сільськогосподарських робіт, шефство над братськими могилами воїнів-визволителів та іншими пам'ятними місцями, шкільними присадибними ділянками.

Фізичне виховання здійснювалося шляхом проведення низки спортивних заходів: щоденної фіззарядки, регулярного купання в річках (Лугань, Донець, Айдар та ін.), турпоходів і екскурсій, волейбольних і футбольних змагань та ігор.

З метою естетичного виховання та розширення кругозору юних піонерів у таборах працювали численні гуртки – хорові, літературні, юних натуралістів, туристичні, шахові, танцювальні, технічні, художньої самодіяльності, організовувалися зустрічі з відомими людьми – ветеранами громадянської та Великої Вітчизняної війни, героями соцпраці, місцевими старожилами, викладачами й науковцями, екскурсії пам'ятними місцями (наприклад, на батьківщину стахановського руху – м. Ірміно), сусідні селища та шахти, проводилися інтелектуальні вікторини.

Отже, форми роботи з дітьми й підлітками в період їхнього відпочинку в піонерських таборах були різноманітними, але всі вони за мету мали виховання молоді в марксистсько-ленінському дусі. Саме ідея пронизувала й тією чи іншою мірою торкалася всіх видів діяльності юних піонерів – від суспільно корисної праці до творчої самодіяльності. Політико-ідеологічне виховання здійснювалося під пильним контролем партійних органів, які й спрямовували цю роботу.

Література

1. **Носаль В.** Первые лагеря в округе / В. Носаль // Молодой шахтер. – 1925. – № 58 (157). – 24 июля. 2. **У юных пионеров** // Молодой шахтер. – 1925. – № 48 (147). – С. 3. 3. **Ампилогов П.** На лесной простор / П. Ампилогов // Молодой шахтер. – 1925. – № 58 (157). 4. **Пионеры в лагерях** // Молодой шахтер. – 1925. – № 56 (155). 5. **Райхельсон.** Ждут лагеря / Райхельсон // Молодой шахтер. – 1925. – № 43 (142). – С. 5. 6. **Державний архів** Луганської області (далі – ДАЛО), ф. 6336, оп. 1,

спр. 92. 7. ДАЛО, ф. Р-2251, оп. 2, спр. 22, арк. 3. 8. ДАЛО, ф. 291, оп. 1, спр. 253, арк. 3. 9. ДАЛО, ф. Р – 2251, оп. 2, спр. 22, арк. 2, 11 – 19. 10. ДАЛО, ф. Р – 2251, оп. 2, спр. 22, арк. 11–19, 26–33.

Анпилогова Т. Ю. Лагерное движение как форма политико-идеологического и воспитательного воздействия на советскую молодежь (на материалах Донбасса)

Статья посвящена проблеме развития лагерного движения на Донбассе в советский период. Автор анализирует формы политико-идеологического и других видов воспитательного воздействия на детей и молодежь во время их отдыха в детских оздоровительных лагерях.

Ключевые слова: лагерное движение, ЛКСМУ, воспитательное и идеологическое воздействие, пионерия Донбасса.

Анпілогова Т. Ю. Табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу)

Статтю присвячено проблемі розвитку табірної руху в Донбасі за радянських часів. Автором аналізує форми політико-ідеологічного та різних видів виховного впливу на дітлахів і молодь у період їхнього відпочинку в дитячих піонерських таборах.

Ключові слова: табірний рух, ЛКСМУ, виховний та ідеологічний вплив, піонерія Донбасу.

Anpilogova T. Yu. Camp movement as a form of political, ideological and pedagogical influence on Soviet youth (on Donbass's material)

The article is dedicated to the problem of camp's movement development on Donbass of Soviet epoch. The author tries to analyze forms of political-ideological and different kinds of pedagogical influence on children and youth during their vocation in children's health-improving camps.

Key words: camp movement, LKSMU, pedagogical and ideological influence, the youth pioneers of Donbass.

УДК 94(477.6),1956/1985”:323.2

А. В. Бадер

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТСТВА
ДОНБАСУ (1956 – 1985 рр.)**

У другій половині 1950-х років відбулася часткова лібералізація суспільно-політичного життя. Новий метод ідеологічного виховання

населення, що виключав репресії, вимагав появи численної соціальної групи, яка б узяла на себе функції пропаганди. На цю роль ідеально підходив висококваліфікований спеціаліст, адже керівник та організатор того чи іншого колективу мав беззаперечні можливості широкомасштабного впливу на нього. У нових умовах перед ВНЗ постало завдання перебудувати навчально-виховний процес у напрямку формування в студентів навичок громадсько-політичної, а отже, і пропагандистської діяльності [1, с. 56; 2, с. 343]. Донбас у цей період мав у своєму складі дві області УРСР з високою концентрацією населення, що сприяло посиленню цих процесів у регіоні.

Проблеми громадсько-політичної активності студентів у 1950 – 1980-х рр. здебільшого вивчалися в контексті історії вищих навчальних закладів та як аспект при дослідженні молоді СРСР у цілому. Зокрема, це роботи О. М. Сергійчука „Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя в 1953 – 1964 рр.” [3], В. В. Бовкуна „Образ жизни советской молодёжи: тенденции, проблемы, перспективы” [1], Г. Ф. Науменка „Молодежь социалистического города: быт, традиции, обычаи” [4], колективна праця „Воспоминания выпускников Луганского машиностроительного института 1960 – 1975 годов” [5]. Деяку інформацію можна знайти у фундаментальній роботі радянських авторів „Вища школа Української РСР (1917 – 1967)” [2].

У нашій розвідці ми ставимо завдання дослідити розвиток громадсько-політичної активності студентів Донбасу в 50 – 80-х роках.

Про важливість поставлених у статті питань свідчать численні постанови того часу. Однією з таких була постанова ЦК КПРС „Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах” (1960 р.), яка вказувала на те, що необхідно прищеплювати студентській молоді навички пропагандистської роботи [2, с. 345]. У „Положенні про ВНЗ СРСР”, затвердженому Радою міністрів СРСР 21 березня 1961 року, також зазначалося, що студент повинен брати участь у пропаганді наукових та політичних знань серед трудящих [6, с. 292]. Найбільш ефективним способом надання навичок впливу на суспільство вважалося залучення студентів до активної громадсько-політичної діяльності [1, с. 55].

У першу чергу, громадсько-політична активність студентів виявлялась у власному середовищі. У „Положенні про ВНЗ СРСР” (1961 р.) наголошувалося, що студент повинен брати активну участь у громадському житті колективу ВНЗ [6, с. 292]. На думку радянських учених, без прищеплення майбутнім спеціалістам навичок самоврядування боротьба за перетворення кожного студента в активного громадського працівника не мала б відчутного успіху. З цією метою при комітетах комсомолу більшості ВНЗ Донбасу на початку 1960-х років було створено громадські деканати й студентські ради, різноманітні комісії з регламентації навчального процесу, призначення стипендій,

розподілу місць у гуртожитку, організації самообслуговування, відрахування або поновлення на навчання тощо [1, с. 55, 56; 2, с. 343].

Одним з елементів громадсько-політичної активності майбутніх спеціалістів була участь у роботі суспільних організацій. Незважаючи на те, що протягом першої половини 1960-х років у зв'язку з виконанням Закону про школу, при прийомі до ВНЗ надавали перевагу абітурієнтам з виробничим стажем, що призвело до збільшення серед студентів членів комуністичної партії; основною організацією, у діяльності якої брала участь молодь ВНЗ, був ленінський комсомол [2, с. 344]. Так, якщо студенти – члени комуністичної партії – складали в досліджуваний період у середньому лише близько 2 %, на початку 1960-х років – не більше 8 – 10 %, то комсомольців було в середньому 75 – 85 % [7, арк. 60, 66; 8, арк. 1; 9, арк. 12].

Майбутні спеціалісти залучалися до керівництва комітетами ЛКСМ факультетів, курсів, груп. Найчастіше комсомольці ВНЗ Донбасу брали участь у роботі організації за рахунок виконання різноманітних доручень. Так, XV з'їзд ВЛКСМ (травень 1966 р.) та XX з'їзд ЛКСМУ (квітень 1966 р.) висунули в якості основного завдання організаційно-політичного зміцнення кожної первинної організації через постійне виконання її членами конкретних доручень [10, арк. 7, 8, 9]. За завданнями комітетів комсомолу ВНЗ студенти Донбасу залучалися до проведення політзанять у групах, керівництва гуртками політичної освіти на підприємствах, агітаційно-масової, культурно-масової та спортивної роботи серед населення [11, арк. 58; 2, с. 346].

Учні вищої школи Донбасу брали участь у роботі профспілкових організацій. У кожному ВНЗ регіону існував студентський профком, що керувався самими студентами. Наприклад, студент Луганського машинобудівного інституту В. Ф. Косенко два роки працював головою студентського профкому інституту [5, с. 60]. По суті, студентські профспілки дублювали частину функцій комсомолу, проте не відігравали такої важливої ролі в організації громадсько-політичної діяльності майбутніх спеціалістів. Однак, сама участь у роботі профспілок є елементом громадсько-політичної активності студентів.

Участь студентів у політичних кампаніях, до яких майбутніх спеціалістів залучали партійні та комсомольські організації, була частиною їхньої громадсько-політичної активності. Студенти працювали агітаторами серед населення під час підготовки виборів до рад. У 1950-х роках проводили роз'яснювальну роботу й збирали підписи під зверненням Всесвітньої Ради Миру про укладення пакту про заборону застосування ядерної зброї та брали участь у мітингах протесту проти застосування США бактеріологічної зброї в Кореї. У 1970-х роках студенти Донбасу брали участь у суботниках та мітингах на підтримку борців народу Чилі. Майбутні спеціалісти в бесідах з населенням розповідали про підсумки виконання народногосподарських планів,

роз'яснювали матеріали з'їздів КПРС, принципи зовнішньої та внутрішньої політики СРСР [2, с. 93; 12, арк. 3; 13, арк. 58, 62].

На думку авторів колективної монографії „Вища школа української РСР за 50 років”, однією з найпоширеніших і найефективніших форм участі студентів у громадському житті була лекційна пропаганда, елементарні вміння організації та проведення якої молодь ВНЗ отримувала на спеціальних курсах [2, с. 345]. Протягом 1956 – 1985 років майже у всіх ВНЗ Донбасу існували факультети суспільних професій. Однією з найбільш популярних була спеціальність лектора-пропагандиста та лектора-міжнародника [14, арк. 40; 11, арк. 36]. Завдяки формуванню елементарних умінь організації лекторської роботи товариство „Знання”, що безпосередньо займалось організацією та керівництвом лекційної пропаганди, отримало велику армію більш-менш кваліфікованих агітаторів [15, арк. 69].

Матеріал, за яким студенти читали лекції, контролювався. Кожен студент протягом навчання був зобов'язаний написати реферат за темами, запропонованими кафедрами суспільних наук. Ці реферати ставали основою лекцій учнів вищої школи [16, арк. 29; 17, арк. 5]. Конкурсні роботи за напрямком суспільних наук також згодом перетворювали в лекції та доповіді [18, арк. 9]. Крім того, частину тем обирали безпосередньо партійні організації [2, с. 345].

Протягом навчального року лекційна пропаганда студентів використовувалась в основному для ідеологізації населення міст, у яких знаходилися ВНЗ. Майбутні спеціалісти доповідали в студентській аудиторії, робітничих гуртожитках, ПТУ, школах, на підприємствах міста й області під час виробничої практики [11, арк. 36; 16, арк. 29]. Крім того, програмами ВНЗ Донбасу передбачалася спеціальна суспільно-політична практика студентів [14, арк. 40].

Селяни були менше піддані впливу агітаційної машини, ніж міське населення. Справа в тому, що на селі постійно не вистачало кадрів пропагандистів та культурних закладів, які були осередком ідеологізації. У зв'язку з цим велику увагу партійні, комсомольські організації та товариство „Знання” приділяли студентській лекційній роботі на селі. Пропаганда проводилася під час традиційної сільськогосподарської роботи студентів зі збирання врожаю. Під час канікулярної відпустки організовували читання лекцій та доповідей за путівками міських комітетів ЛКСМ України [19, арк. 24; 20, арк. 113].

З кінця 1960-х років різко збільшується потік лекційної пропаганди студентів. У цей період у практику повсякденного життя входять регулярно організовані обласними комітетами комсомолу студентські агітпоходи, що також в основному були розраховані на сільську місцевість. Так, у ході другого агітпоходу Ворошиловградської області (1970 – 1971 рр.) студентами було прочитано 15 тисяч лекцій, дано 700 концертів художньої самодіяльності, під вплив пропаганди майбутніх спеціалістів потрапило близько 100 тисяч осіб, майже кожен четвертий

сільський мешканець області [21, арк. 18; 22, с. 30]. До участі в п'ятому агітпоході студентської молоді Донеччини взагалі була залучена переважна більшість учнів вищої школи області [17, арк. 5].

На нашу думку, причиною кількісного зростання студентської лекційної пропаганди були проблеми в ідеології Радянського Союзу кінця 1960 – початку 1970-х років. Справа в тому, що в 1930-х роках було оголошено про перемогу соціалізму в СРСР. Однак за сорок років наступну стадію – комунізм – радянське суспільство так і не досягло. Ситуацію погіршувало рішення XXII з'їзду КПРС (1961 р.) про побудову матеріальної бази комунізму за двадцять років та про випередження в 1970-х роках США за виробництвом продукції на душу населення. Відведений час спливав, а прогнози не виправдовувались. Ідеологічну проблему намагалися вирішити за рахунок появи ще однієї стадії на шляху до комунізму – розвиненого соціалізму.

Доволі складне пояснення появи нового історичного етапу необхідно було донести населенню СРСР, що зневірювалося в можливості досягнення „суспільства загального благоденства”. Оскільки лекція вважалася найефективнішим методом впливу на населення, збільшилася кількість саме цього виду пропаганди. Наприклад, перші студентські агітпоходи були присвячені підготовці, а потім результатам XXIV з'їзду КПРС (1971 р.), на якому Л. І. Брежнев оприлюднив тезу про перехід до розвиненого соціалізму [21, арк. 17, 18; 23, арк. 19].

Участь студентської молоді в трудових загонах є елементом громадсько-політичної активності майбутніх спеціалістів [1, с. 55]. Окрім виховання в студентів активної громадської позиції, праця в народному господарстві допомагала зменшити дефіцит робочої сили, що виник у зв'язку з підвищеними темпами екстенсивного розвитку в кінці 1950-х – на початку 1960-х років. Тому не дивно, що саме тоді з'явилися перші студентські загони та третій трудовий семестр [2, с. 300].

Протягом 1958 – 1962 рр. комсомольці УРСР у цілому спорудили 56 великих ударних новобудов [2, с. 300]. Студенти Луганської області брали участь у будівництві Лисичанського хімкомбінату, зрошувальних систем, тваринницьких приміщень у колгоспах та радгоспах регіону [24, арк. 101]. Майбутні спеціалісти Донеччини в 1960-х роках також постійно працювали в сільському господарстві та під час будівництва об'єктів хімічної промисловості [19, арк. 24].

Після провалу спроб економічних реформ О. М. Косигіна, суть яких полягала в наданні підприємствам деякої самостійності та впровадженні елементів ринкових відносин у стару планову систему, було вирішено йти перевіреним екстенсивним шляхом. Розбудовувалися все нові й нові гіганти промисловості, постійно нарощувалася кількість використаних ресурсів, одним з яких були людські. У зв'язку з цим у 1970-х роках збільшуються темпи залучення студентів до робіт у народному господарстві.

Так, на думку Г. Ф. Науменко, значного поширення студентські трудові загони здобули саме впродовж кінця 1960 – 1970-х років [4]. Наприклад, якщо в 1967 році членами студентських загонів було лише 4,6 % майбутніх спеціалістів Донбасу, то в 1970 – 12,8 %, а в 1980 – 15 % [25, арк. 6; 7, арк. 56; 26, арк. 64; 27, арк. 11; 28, арк. 5,6; 29, арк. 12].

За специфікою роботи трудові студентські загони поділялися на будівельні, у які входило 70 – 75 % загального особового складу, сільськогосподарські – 20 – 25 % та загони санітарів – біля 5 % [13, арк. 53; 28, арк. 5, 6]. Основним на той час уважалося сільське будівництво, для якого використовували біля 40 – 45 % контингенту загонів Донбасу. У зв'язку з постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 2 червня 1959 р. „Про розширення самообслуговування у ...вищих навчальних закладах” 20 % студентських трудових загонів регіону почали працювати під час будівельних та ремонтних робіт у власних ВНЗ [2, с. 308]. На роботу в Тюменську область, Калмицьку АРСР, Туркменську РСР тощо виїжджало лише 9 % особового складу загонів Донбасу [13, арк. 103; 30, арк. 35].

За словами випускника Луганського машинобудівного інституту 1974 року Л. Н. Держака, стати бійцем будівельного загону мріяв кожен студент. Однак конкурс був великий, потрібно було успішно навчатися, брати активну участь у громадському житті факультету та інституту, а також мати якусь будівельну професію. Конкурс до виїзних загонів був ще більшим. Так, за словами випускника цього ж ВНЗ 1970 року В. Ф. Косенка, конкурс до будівельного загону „Гренада”, що працював у Тюменській області, був подекуди складнішим, ніж при вступі до інституту [4, с. 30, 62].

На нашу думку, одним з основних чинників, що впливали на рівень громадсько-політичної активності студентів у трудових загонах, була заробітна платня. Наприклад, основна маса майбутніх спеціалістів Донбасу намагалися потрапити в загони, які направлялися на цілину (друга половина 1950-х перша половина – 1960-х років), райони видобутку природних копалин (кінець 1960-х – перша половина 1980-х років) [5, с. 62]. Платня в таких загонах становила біля 300 крб. на місяць, що на той час було чималими грошима [29, арк. 12, 13].

У розвиток народного господарства на цілині в кінці 1950-х – на початку 1960-х років вкладали значні кошти. У першій половині 1960-х років простежується деякий позитивний економічний ефект від інвестування в розширення сільського господарства та промисловості. У 1970-х роках видобуток природних копалин у віддалених районах СРСР узагалі став практично єдиним джерелом поповнення бюджету цілої країни. Усе це дозволяло призначати достатньо високу платню робітникам виїзних студентських будівельних загонів. Однак, у цих районах дефіцит робочої сили був невеликим, оскільки високі заробітки сприяли припливу робітників з усієї території Радянського Союзу.

За словами випускника Луганського машинобудівного інституту 1968 року А. М. Ахтямова, на будівництві власних ВНЗ члени студентських бригад також непогано заробляли [5, с. 7]. Кінець 1960-х – перша половина 1970-х років – це часи найбільшого матеріального забезпечення ВНЗ Донбасу. У цей період, за рахунок продажу корисних копалин та деякого позитивного економічного ефекту від реформ О. М. Косигіна, необхідність поєднувалась з можливістю держави фінансувати вищу школу на достатньо високому рівні.

У трудових загонах, що працювали на селі, заробітна платня не відігравала провідної ролі у формуванні активності студентів, оскільки тут отримували найменше – у середньому максимум 60 крб. на місяць [13, арк. 47; 31, арк. 2]. Справа в тому, що сільське господарство УРСР було збитковим, доходи працівників колгоспів і радгоспів – найнижчими в країні, кількість селян постійно скорочувалася. У таких умовах галузі потрібна була велика кількість робочої сили, однак профінансувати високу заробітну платню вона була не в змозі.

Під час роботи студентів у трудових загонах обов'язковими були й такі форми громадсько-політичної активності, як лекційна пропаганда, культурно-масова, спортивна та шефська робота серед населення. Практично кожен член загону, крім роботи, повинен був брати участь у якомусь з наведених вище видів громадської діяльності [17, арк. 5; 7, арк. 57].

Таким чином, активна громадсько-політична діяльність вважалася необхідним елементом професійного становлення майбутнього спеціаліста. Окрім головної функції – виховання пропагандиста, участь у громадсько-політичному житті надавала студентам важливі для подальшої кар'єри вміння організації та керівництва колективом. Паралельно діяльність учнів вищої школи сприяла вирішенню проблеми нестачі трудових ресурсів та кадрів агітаторів. По суті, майбутні спеціалісти своєю громадсько-політичною активністю допомогли віддалити неминучий час падіння тоталітарної системи Радянського Союзу. На нашу думку, надалі цікавим є вивчення взаємозв'язку активності студента в громадсько-політичному житті під час навчання та його професійних досягнень після закінчення ВНЗ.

Література

1. **Бовкун В. В.** Образ жизни советской молодежи: тенденции, проблемы, перспективы / В. В. Бовкун. – М. : Высш. шк., 1988. – 144 с.
2. **Вища школа Української РСР (1917 – 1967 рр.)** / відп. ред. В. І. Пітов. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. Ч. 2. – 396 с.
3. **Сергійчук О. М.** Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя в 1953 – 1964 рр. : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / О. М. Сергійчук. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 229 с.
4. **Науменко Г. Ф.** Молодежь социалистического города: быт, традиции, обычаи / Г. Ф. Науменко. – К., 1979.
5. **Воспоминания** выпускников Луганского машиностроительного

института 1960 – 1975 годов / сост. Б. П. Румянцев. – Луганск : ТОВ „НВФ „СТЕК”, 2003. – 160 с. 6. **О коммунистическом** воспитании и укреплении связи школы с жизнью : сб. док. / сост. М. М. Дейнеко. – М. : Просвещение, 1964. – 480 с. 7. **Державний** архів Донецької області (далі – ДАДО), ф. Р. 326, оп. 15, спр. 1471, арк. 56, 57, 60, 66. 8. **Державний** архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р. 759, оп. 2, спр. 328, арк. 1. 9. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 5, спр. 15, арк. 12. 10. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 4, спр. 7, арк. 7, 8, 9. 11. **ДАДО**, ф. Р. 326, оп. 15, спр. 1134, арк. 36, 58. 12. **ДАЛО**, ф. Р. 416, оп. 2, спр. 424, арк. 3. 13. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 9, спр. 38, арк. 47, 53, 58, 62, 103. 14. **ДАДО**, ф. Р. 176, оп. 13, спр. 13, арк. 40. 15. **ДАЛО**, ф. Р. 179, оп. 12, спр. 50, арк. 69. 16. **ДАЛО**, ф. Р. 759, оп. 2, спр. 2096, арк. 29. 17. **ДАЛО**, ф. Р. 424, оп. 26, спр. 52, арк. 5. 18. **ДАДО**, ф. Р. 424, оп. 35, спр. 16, арк. 9. 19. **ДАДО**, ф. Р. 326, оп. 12, спр. 509, арк. 24. 20. **ДАДО**, ф. Р. 326, оп. 121, спр. 182, арк. 113. 21. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 7, спр. 11, арк. 17, 18. 22. **Народное** хозяйство СССР в 1970 г. : стат. ежегодник. – М. : Статистика, 1971. – 823 с. 23. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 9, спр. 17, арк. 19. 24. **ДАЛО**, ф. Р. 1498, оп. 1, спр. 30, арк. 101. 25. **ДАДО**, ф. Р. 424, оп. 13, спр. 100, арк. 6. 26. **ДАДО**, ф. Р. 326, оп. 114, спр. 247, арк. 64. 27. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 3, спр. 329, арк. 11. 28. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 4, спр. 18, арк. 5, 6. 29. **ДАЛО**, ф. Р. 311, оп. 9, спр. 15, арк. 12, 13. 30. **ДАДО**, ф. Р. 424, оп. 10, спр. 17, арк. 35. 31. **ДАДО**, ф. Р. 3765, оп. 1, спр. 517, арк. 2.

Бадер А. В. Общественно-политическая активность студенчества Донбасса (1956 – 1985 гг.)

Целью статьи является исследование основных тенденций развития общественно-политической активности студенчества Донбасса в 50 – 80-х годах.

Ключевые слова: общественно политическая активность, студенчество Донбасса, пропагандистская деятельность.

Бадер А. В. Громадсько-політична активність студентства Донбасу (1956 – 1985 рр.)

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку громадсько-політичної активності студентів Донбасу в 50 – 80-х роках.

Ключові слова: громадсько-політична активність, студентство Донбасу, пропагандистська діяльність.

Bader A. V. Students public-political activity of Donbass region (1956 – 1985 years)

The purpose of given article is a study main trend developments students public-political activity of Donbass region in 50 – 80 years.

Key words: public-political activity, students of Donbass region, propagandistic activity.

УДК 9(477),197”

М. П. Бернацький

УЧАСТЬ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ УРСР У ДІЯЛЬНОСТІ КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В 70-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Участь різних верств населення в суспільно-політичному житті України є важливим чинником успішного процесу державотворення. З огляду на це участь робітничої молоді УРСР у 70-і роки ХХ ст. у діяльності комсомольських організацій сприятиме створенню наукової бази для аналізу сучасної ситуації щодо суспільно-політичної активності молоді. Це робить обрану тему важливою й актуальною.

Участь молодих робітників у діяльності комсомольських організацій була предметом досліджень у працях С. В. Глазунова, Л. А. Попової, Н. А. Гревцова, А. В. Єфременко, С. П. Панченка, В. Г. Франка та ін. Дослідники висвітлюють різні напрямки участі молодих робітників-комсомольців у житті молодіжних формувань. Певну увагу науковці приділяли виробничій діяльності молоді, її політичній активності, трудовому суперництву молодіжних колективів, патріотичному вихованню тощо. Матеріали з багатьох напрямків участі робітників-комсомольців у суспільно-політичному житті республіки висвітлюються в „Истории Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины”. Однак ці роботи переобтяжені ідеологічними штампами, посиланнями на рішення партійних з’їздів, пленумів, цитуванням партійних керівників республіки, СРСР. Це було зумовлено тим, що в умовах тоталітарної системи, всевладдя партії вчені не мали можливостей критично оцінювати реальний стан участі робітничої молоді в діяльності комсомольських організацій. Серед праць, що вийшли друком наприкінці 80-х та на початку 90-х років ХХ століття заслуговує на увагу колективна монографія „Соціальна активність робітничого класу Української РСР (70 – 80-і роки)”. У ній уперше розкриваються причини негативних явищ, які гальмували реалізацію потенційних можливостей робітників-комсомольців у політичній, громадській та виробничій діяльності. Наприкінці 90-х років ХХ ст. і на початку ХХІ ст. виходять дослідження українських учених, які на основі нових підходів вивчають суспільну активність молоді. Заслуговують на увагу дослідження П. П. Панченка, А. О. Климова. Дослідники вводять до наукового обігу нові архівні джерела, що при відповідному об’єктивному аналізі документів дозволяє критично переглянути старі концептуальні підходи щодо участі робітників у різних напрямках діяльності комсомолу в досліджуваній період.

У прояві ініціативи молодих робітників у різних аспектах суспільно-політичного життя республіки в 70-і роки значну роль відігравав комсомол. Як і в попередні роки, комсомол уважався

помічником партії в ідейно-політичному, трудовому й моральному вихованні юнацтва. Перебуваючи під опікою партії, він повинен був виконувати партійні вимоги щодо посилення впливу на неспілкову молодь. ЦК Компартії України прийняв кілька постанов у справі комуністичного виховання молоді, підвищення її політичної та трудової активності. Самостійність комсомольських організацій надзвичайно обмежувалася такою партійною опікою, постійним контролем, що негативно позначалося на результатах роботи молодіжного об'єднання.

У 70-і роки збереглася тенденція щодо зростання чисельності комсомольців у республіці, а в їх складі робітничої молоді. У 1970 р. робітники склали 29,6 % від загальної кількості комсомольців, у 1975 р. – 33,6, а в 1980 р. – 34,4 %. Значна частина робітників-комсомольців зосереджувалася в провідних галузях народного господарства, перш за все – у промисловості, на підприємствах транспорту, зв'язку й будівництві. У досліджуваній період збільшується кількість первинних організацій і кількість комсомольців у названих галузях економіки. За десять років кількість комсомольців у них зросла з 1,6 млн. до 2 млн. осіб, що становило близько третини загального складу ЛКСМУ [1, с.14, 17; 2, с.13; 3, арк. 57]. Молоді робітники були основою комсомольських організацій підприємств, і ці обставини розцінювались як великі досягнення в роботі з молоддю.

Зростання чисельності комсомольців у республіці було визначальною тенденцією порівняно з іншими громадськими об'єднаннями. Однак, якщо кількісні показники мали тенденцію зростання, то якісні показники не завжди відповідали бажаному. Між тим у справі прийому до комсомолу мав місце значний формалізм, папероторочість, захоплення кількісними показниками.

Свідченням вияву суспільно-політичної активності комсомольської робітничої молоді була її участь у звітно-виборних кампаніях комсомольських організацій. Іноді звітно-виборні збори розпочиналися мітингами чи маніфестаціями. На збори запрошувались організатори перших комсомольських осередків, ветерани війни, що надавало зборам певної емоційності, історичного романтизму.

Виступаючи на звітно-виборних зборах, комсомольці-робітники вносили пропозиції щодо поліпшення умов праці, піднесення відповідальності членів ЛКСМУ за виконання статутних вимог, звертали увагу на застосування більш суворих заходів до порушників трудової дисципліни, критикували райкоми, міськкоми, комітети комсомолу за незадовільний стан їхньої роботи, за формальний підхід до справи. Деякі обкоми, міськкоми, райкоми комсомолу не здійснювали належного контролю за проведенням звітів і виборів, унаслідок чого в ряді організацій Закарпатської, Львівської, Сумської, Чернівецької областей збори проходили з низькою активністю комсомольців [4, арк. 163].

Характерним показником участі робітничої молоді в суспільно-політичному житті республіки в досліджуваній період була причетність

її до діяльності виборних комсомольських органів. Значна частина молодих робітників (близько 25 %) обиралася секретарями первинних комсомольських організацій [5, арк. 38]. На Харківщині їх відсоток становив 28,6 % [6, арк. 38]. Однак, незважаючи на це, обкоми, райкоми, міськкоми партії вдавалися до надмірної опіки діяльності ЛКСМУ, зокрема в доборі й розстановці комсомольських кадрів. У результаті всі секретарі обкомів, райкомів, міськкомів і близько 69 % секретарів первинних комсомольських організацій були членами або кандидатами в члени КПРС [7, арк. 162].

Одним з напрямків причетності молодих робітників до життя комсомолу була їхня участь у роботі конференцій, пленумів, зборів комсомольських активів. Аналізуючи виступи робітників-делегатів, зазначимо, що в них найбільше зверталась увага на проблеми виробництва, різні аспекти трудової активності молоді. На пленумі Ворошиловградського обкому комсомолу в 1970 р. штукатур тресту „Комунарськбуд” Л. Анипанова у своєму виступі критично оцінювала роботу деяких бригад, які працювали нерентабельно, не виконували виробничі норми, виробляли продукцію низької якості [8, арк. 90].

Одним з важливих напрямків суспільно-політичної діяльності була участь комсомольців, у тому числі й робітників, у роботі Рад народних депутатів різних рівнів, профспілок та інших громадських організацій. Так, питома вага комсомольців у складі місцевих Рад народних депутатів республіки становила в 1971 р. 14,5 %; у 1975 р. – 17,6 %, а вже у 1980 р. – 20 % [9, с. 22]. Серед обраних до місцевих Рад народних депутатів певний відсоток був робітників-комсомольців, особливо в індустріальних районах. У складі депутатів Верховної Ради УРСР комсомольці в 1971 р. становили 8,8 %; у 1975 р. – 10,5 %; у 1980 р. – 13,2 % [Там само]. Близько 16 % голів ФЗМК, де більшість становила робітнича молодь, а також 14 % районних і міських комітетів профспілок були комсомольцями [10, арк. 88, 89].

У досліджуваний період значна частина робітничої молоді брала участь у суспільно-політичному житті, виконуючи різні доручення. На початку 70-х років близько 39% комсомольців мали тимчасові доручення разового характеру. Однак, доручення розподілялися нерівномірно, майже на кожних трьох членів ВЛКСМ, зайнятих на виборній комсомольській роботі, припадало чотири доручення [11, с. 173 – 174]. На Ворошиловградському верстатобудівному заводі ім. Леніна кожний п'ятий комсомолец брав участь у роботі радянських, профспілкових організацій і органів народного контролю, очолював виробничі комісії й ради робітничої честі. Робітники-комсомольці шефствували над упровадженням нових верстатів, разом з адміністрацією організували технічне навчання молоді [12, арк. 42].

Однак не скрізь молоді робітники-комсомольці мали доручення. Окремі позначалося на активізації всієї громадської діяльності новоприйнятих до лав ЛКСМУ. Комітети комсомолу, розподіляючи

громадські доручення, іноді вигадували всілякі „навантаження”, що здебільшого не збігалися з бажанням юнаків і дівчат. На Івано-Франківщині в комсомольських організаціях цехів приладобудівного заводу, меблевого комбінату переважали такі доручення: „пофарбувати вішалку”, „відносити готову продукцію з цеху в склад”, „підтримувати порядок на робочому місці” та подібні. Спрощене розуміння значення доручень у справі виховання молоді негативно позначалося на активізації всієї громадської діяльності новоприйнятих до лав ЛКСМУ. Серед молодих робітників-комсомольців мали доручення близько 47 % [13, арк. 31]. Інколи за кількісними показниками в питаннях доручень серед комсомольців та сплачення ними членських внесків оцінювалася вся діяльність організацій.

Водночас значна частина комсомольців виявляла інфантильне ставлення до справи участі в суспільно-політичному житті. Серед молоді наростали негативні тенденції, а заходи комсомолу щодо їх стримування або усунення, як правило, були недостатньо рішучими й послідовними, що позначалося на стані виховної роботи комсомольських організацій. Частина молоді виявляла пасивність, не брала участі в житті своїх організацій, допускала правопорушення. Тільки за 9 місяців 1975 р. на Харківщині за появу в нетверезому стані в громадських місцях притягнуто до відповідальності біля 3 тисяч осіб віком до 25 років; зростала кількість комсомольців, які допустили дрібні хуліганські вчинки й карні злочини [14, арк. 48]. Між тим, болюча проблема пияцтва, правопорушень серед молоді офіційною пропагандою замовчувалася. Так, у першому півріччі 1975 р. порівняно з відповідним минулим періодом кількість молоді, притягнутої до адміністративної відповідальності за появу в нетверезому стані та розпивання спиртних напоїв у громадських місцях, зросла в республіці на 14,5 %, а серед членів ЛКСМ України навіть на 34,6 %. Особливо тривожне становище було у Вінницькій (збільшено на 81,1 %), Чернівецькій і Київській (відповідно 67,7 % та 68 %), Чернігівській (59,1 %), Рівненській (48,9 %) областях [15, арк. 5]. Кількість злочинів серед комсомольців також мала тенденцію до зростання. Якщо в 1975 р. їх було 15506, то вже в 1979 р. – 17625 злочинів [16, арк. 3]. На чимало правопорушень членів ВЛКСМ України комсомольські організації не реагували, не робили належних висновків з прорахунків у виховній роботі.

Серйозні недоліки були наявні в питаннях nereагування комсомольських організацій на негативні випадки в діяльності оперативних комсомольських загонів дружинників та надання відповідної допомоги комітетів комсомолу цим загонам. Комітет комсомолу заводу ім. 61 комунара м. Миколаєва протягом двох років не реагував на повідомлення з адміністративних органів про правопорушення комсомольців заводу [17, арк. 17]. Недостатня увага приділялась діяльності оперативних комсомольських загонів у Житомирській, Тернопільській областях. У низці випадків вони були

нечисленні, організаційно слабкі й нездатні вести ефективну боротьбу з пияцтвом та правопорушеннями серед молоді та підлітків [15, арк. 5]. На світогляді молодих людей, громадській активності негативно позначилися розрив між словом і ділом, замовчування недоліків, своєрідна ідеологія застою, які виявились на рубежі 70 – 80-х років. Це призводило до того, що у свідомості окремих людей почали розмиватися такі моральні якості, як чесність, обов'язок, порядність. Недостатня виховна робота комсомольських організацій з молоддю негативно відбилася не тільки на результатах діяльності цих організацій, але й на багатьох сторонах суспільно-політичної діяльності членів ЛКСМ України, у тому числі й молодих робітників.

Робітничій молоді відводилося значне місце в трудовому суперництві, яке проходило як соціалістичне змагання. Однією з форм його був рух за комуністичне ставлення до праці. Але особливістю соцзмагання було те, що майже всі почини йшли не знизу, не від ініціативи робітників-комсомольців, а від їх імені комсомольськими органами, що виконували партійні вказівки з приводу різних форм змагання. Так, на початку 70-х років набув поширення рух комсомольсько-молодіжних колективів республіки під девізом „П'ятиріччя – ударну працю, майстерність і пошук молодих!” Комсомольсько-молодіжні колективи Київської, Запорізької, Ворошиловградської, Одеської областей зобов'язувалися працювати за особистими перспективними планами підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці. Комсомольці Дніпропетровщини були ініціаторами змагання „Вчора рубіж новатора, сьогодні – комсомольська норма!” [18, с. 208]. Але всі ці заходи не мали реальної матеріалізації, оскільки сама суть змагання була надуманою. У справі змагання видавалось, по суті, бажане за дійсне, тому що насправді жодного суперництва не існувало. Не говорячи вже про те, що тут домінувала справжня фальшивість. Скажімо, Тернопільський обком, Лановецький, Збарзький райкоми ЛКСМ України систематично ухвалювали рішення про занесення до Книги Пошани переможців змагання, проте в самій книзі записи не робилися. А Лановецький райком ЛКСМ України протягом трьох років нагороджував кращих у змаганні перехідним Червоним Прапором, якого райком довгий час не мав [19, арк. 81]. Трудове суперництво зводилося до змагання паперів і статистики цифр. Так, Краснодонський міськком комсомолу на Ворошиловградщині підтримав ініціативу під девізом „Жодного відстаючого поряд”, але на цьому все і закінчилось [20, арк. 5]

Значна роль у підвищенні ефективності виробництва відводилася участі робітничої молоді в русі за технічний прогрес. Комсомольські організації брали шефство над упровадженням нової техніки: машин і механізмів. Зверталась увага й на розвиток технічного пошуку молоді. У досліджуваний період збільшувалася кількість молоді, яка брала участь у всесоюзних, республіканських і обласних оглядах науково-технічної творчості. Тільки за перші чотири роки дев'ятої п'ятирічки в Україні

було впроваджено 658 тис. раціоналізаторських пропозицій молодих виробничників, що зберегло понад 500 млн. крб. [21, с. 467]. Однак не скрізь на виробництві запроваджувалася нова техніка, що полегшувала працю робітників і робила її більш ефективною. Так, у своєму виступі на ХХІ Ворошиловградській обласній звітно-виборній конференції ЛКСМ України робітниця будівельного управління № 3 тресту „Ворошиловградпромбуд” О. Гралевська зазначала, що праця на окремих виробничих ділянках залишається важкою й проголошений обкомом комсомолу почин „Бій ручній праці” не давав позитивних результатів на будівництві. Робітниця звернула увагу на те, що обласному комітету комсомолу, відділу робітничої й сільської молоді потрібно бути ближче до потреб будівництва. Вона також підкреслила: „До нас не треба приходити з олівцем і блокнотом, щоб взяти приклади для виступу чи рапорту. Приходьте до нас з конкретною допомогою. Може, тоді все передове буде своєчасно впроваджуватися на нашому будівництві” [22, арк. 25].

У Станично-Луганському, Слов'яносербському районах на Ворошиловградщині на початку 70-х років у виставках технічної творчості молоді брали участь лише одиниці, хоч у цих районах у галузі матеріального виробництва працювало кілька тисяч юнаків та дівчат. Узагалі в області у виставках і конкурсах брало участь 1,5 % усіх молодих робітників-комсомольців [22, арк. 25]. Частина раціоналізаторських пропозицій не знаходила шляхів до впровадження у виробництво через неефективну систему розгляду цих пропозицій. Близько двох тисяч невикористаних рацпропозицій виявлено в ході перевірки на Дніпропетровщині [23, арк. 94]. Такий стан розвитку технічної творчості молодих робітників як громадського явища звужував їхні можливості в трудовій активності, призводив до пасивності, що у свою чергу негативно позначалось і на їхній участі в суспільно-політичному житті.

У справі підвищення виробничої та громадсько-політичної активності робітничої молоді комсомольськими органами відводилося певне місце її участі в роботі „Комсомольського прожектора”. У його складі на кінець 70-х років налічувалося близько 700 тис. комсомольців [24, арк. 27]. У республіці за участю „прожектористів” проводилися громадські огляди, під час яких виявлялися „вузькі” місця виробництва й здійснювалися заходи щодо їх подолання. Молоді робітники брали участь у рейдах зміцнення трудової дисципліни й ліквідації втрат робочого часу. Так, штабом „Комсомольського прожектора” тепловозобудівного заводу м. Ворошиловграда в результаті рейду перевірки економії робочого часу виявлено, що втрати його склали 700 людино-годин за зміну. Результати рейду обговорювалися з адміністрацією цеху й заводу, факти, виявлені рейдом, розглядалися на робітничих зборах цехів. Результати діяльності „Комсомольського прожектора” висвітлювалися на стендах у цехах, багатотиражній

заводській газеті [25, арк. 94]. Однак, в області в 1980 р. більшість з 14 тис. утворених штабів і постів „Комсомольського прожектора” не працювали, значилися формально. Обласний штаб ніякої практичної допомоги не надавав, недостатнім було й навчання „прожектористів”. Значення обласного штабу зводилося до збору різних довідок та інформацій, вірогідність яких викликала сумнів [26, арк. 9]. На багатьох підприємствах „Комсомольський прожектор” фактично існував лише на папері, а якщо й був створений, то його робота залишалася в більшості випадків недостатньою.

У 70-і роки в республіці розширилася мережа комсомольського політичного та економічного навчання, що повинно було стримувати підвищення суспільно-політичної й трудової активності молоді. Політнавчання складалося зі шкіл основ марксизму-ленінізму, шкіл суспільно-політичних знань, шкіл молодих ленінців, теоретичних семінарів. Серед працюючої молоді, яка навчалася в системі комсомольського політнавчання, комсомольці в 1971/1972 році становили 81 %, а в 1980/1981 р. – 87,6 % [9, с. 73]. На Ворошиловградщині в м. Сіверськодонецьку на виробничому об'єднанні „Азот” усіма видами комсомольського політнавчання було охоплено понад 2 тис. робітничої молоді [27, арк. 14, 23]. Однак частина комітетів комсомолу області формально підходила до комплектації мережі комсомольського політнавчання. Не завжди повністю враховувалися виробничі й загальноосвітні принципи комплектування гуртків та семінарів. У навчанні нерідко спостерігалася відірваність від практичних справ [28, арк. 44].

З аналізу участі робітничої молоді в 70-і роки в діяльності комсомолу видно, що вона мала різнобічний характер. Комсомольські органи ставили на меті підвищення громадської й трудової активності молодих робітників-комсомольців та їх широкої участі в суспільно-політичному житті. Однак закостенілість форм і методів роботи комітетів комсомолу, бюрократизм і формалізм, „показушність” відвертали від активної діяльності в комсомолі значну частину молодих робітників, звужували їхню громадську активність, що часто призводило до пасивного спостерігання за життям своїх комсомольських організацій, комсомольців. Розходження між словом і ділом комсомольських керівних органів негативно позначалося на авторитеті комсомолу серед робітничої молоді. Поступово втрачалася вагомість багатьох важливих ініціатив комсомольських організацій, незначним було й прийняття ними самостійних рішень з багатьох питань, пов'язаних з трудовою та громадською активністю. Усе це заважало робітничій молоді повною мірою брати дієву участь у суспільно-політичному житті республіки, ураховуючи її погляди й пропозиції щодо розв'язання важливих проблем, які викликали в молоді стурбованість та занепокоєння.

Література

1. ЛКСМ України в цифрах і фактах : довідник. – К. : Політвидав України, 1982. – 320 с.
2. ЛКСМ України в цифрах і фактах : довідник. – К. : Політвидав України, 1987. – 342 с.
3. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.7, оп. 18, спр. 783, арк. 57.
4. ЦДАГОУ, ф. 17, оп. 54, спр. 415, арк. 163.
5. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 783, арк. 38.
6. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 1668, арк. 48.
7. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 64, спр. 416, арк. 162.
8. **Державний** архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. 311, оп. 5, спр. 3, арк. 90.
9. ЛКСМ України в цифрах і фактах : довідник. – К. : Молодь України, 1983. – 305 с.
10. **Об'єднаний** архів федерації незалежних профспілок України, ф. 2605, оп. 9, спр. 445, арк. 88, 89.
11. **Соціальний** облик рабочей молодежи: по материалам социологических обследований 1936 и 1972 гг. – М. : Политиздат, 1980. – 20 с.
12. ДАЛО, ф. 311, оп. 5, спр. 1, арк. 42.
13. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 414, арк. 31.
14. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 763, арк. 48.
15. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 784, арк. 5.
16. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 1249, арк. 3.
17. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 1249, арк. 17.
18. **Соціальна** активність робітничого класу Української РСР (70 – 80-і роки) / Ю. Д. Зайцев, О. І. Луцький, В. П. Іськов та ін. ; відп. ред. Ю. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1988. – 248 с.
19. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 18, спр. 415, арк. 81, 20.
20. ДАЛО, ф. 311, оп. 5, спр. 4, арк. 5.
21. **История** Украинской ССР : в 10 т. – К. : Наук. думка, 1985. Т. 10. – 775 с.
22. ДАЛО, ф. 311, оп. 5, спр. 1, арк. 25.
23. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 19, спр. 3065, арк. 94.
24. ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 19, спр. 3065, арк. 27.
25. ДАЛО, ф. 311, оп. 5, спр. 5, арк. 94.
26. ДАЛО, ф. 311, оп. 15, спр. 4, арк. 9.
27. ДАЛО, ф. 311, оп. 10, спр. 64, арк. 14, 23.
28. ДАЛО, ф. 311, оп. 15, спр. 14, арк. 44.

Бернацкий Н. П. Участие рабочей молодежи УССР в деятельности комсомольских организаций в 70-е годы XX столетия

В статье рассматриваются представленность и участие рабочей молодежи в выборных органах комсомольских организаций. Анализируется результативность участия молодых рабочих в деятельности комсомольских организаций в 70-е годы XX ст. в УССР.

Ключевые слова: комсомольская организация, рабочая молодежь.

Бернацкий М. П. Участь робітничої молоді УРСР у діяльності комсомольських організацій в 70-і роки XX століття

У статті розглядається представництво та участь робітничої молоді у виборних органах комсомольських організацій. Аналізується результативність участі молодих робітників у діяльності комсомольських організацій в 70-і роки XX ст. в УРСР.

Ключові слова: комсомольська організація, робітнича молодь.

Bernatskiy N. P. The participation of working youth of the USSR in the of komsomol organizations of 70^s in 20th century

In the present article representation and participation of working youth in the elected bodies of komsomol organizations is being viewed. Effectiveness of young workers' participation in the activity of komsomol organizations of 70^s in 20th century in the USSR is being analyzed.

Key words: komsomol organization, working youth.

УДК 281.9(477.8)

В. Т. Борщевич

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО В САМООРГАНІЗАЦІЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ МОЛОДІ ВОЛИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. православне духовенство відіграло провідну роль у духовних і національно-культурних процесах на Волині. Окреме місце в них посіли дитячі та молодіжні громадські організації, частина яких виникла й діяла при безпосередній участі священиків Православної церкви.

Про внесок православного кліру в духовне та інтелектуальне становлення волинян студентів православного богословського відділу Варшавського університету писав Іван Власовський [1, с. 111]. Отець Тимофій Міненко звернув увагу на роль Братства Св. Спаса (м. Житомир) [2, с. 60] та Товариства Петра Могили (м. Луцьк) [Там само, с. 89] у християнському вихованні молоді. Дослідник пластового руху на Волині міжвоєнного періоду Юлія Візитів констатувала відсутність прямої участі православних священиків у цьому сегменті самоорганізації молоді [3]. Отже, про роль і величину впливу представників волинської священичої верстви на еволюцію молодіжного руху в краї жоден з науковців не писав. З огляду на це об'єктом дослідження в статті є внесок православного духовенства в конституювання молодіжного християнського руху, а предметом – суб'єкти церковно-громадських відносин: ієреї і православна молодь. Тому, використовуючи архівні документи й матеріали, спробуємо простежити взаємодію двох соціальних груп волинського громадянства через аналіз напрямків та форм позабогослужбової праці ієреїв, масштабів впливу священиків на організовані форми дозвілля молоді.

Отже, напрямні церковно-громадської роботи для волинського духовенства актуалізував єпархіальний з'їзд у Почаєві 3 – 10 жовтня 1921 р. Насамперед, його делегати висловилися за видання єпархіального друкованого органу, ведення метричних книг українською мовою, відкриття національних початкових церковних шкіл, створення при них

бібліотек [4, с. 5 – 8]. Однак польська влада застерегла за собою право контролювати розвиток братського руху.

У грудні 1924 р. Волинська духовна консисторія циркуляром рекомендувала духовенству єпархії прийняти діяльну участь у роботі „Польського траурного хреста” [5, с. 2]. Названа організація виникла в листопаді 1923 р. з метою опіки за могилами польських героїв та поховань представників інших національностей. Інституція передбачала залучення дітей і молоді до вшанування пам’яті полеглих воїнів. Консисторія закликала парафіяльне духовенство записатися в члени товариства, а також поінформувати про це парафіян. Цільовою соціальною групою в цьому процесі була шкільна молодь.

Розвиток парафіяльних братств бачився духовенством Волині одним із засобів налагодження життя приходу й боротьби із сектантством. Протоієрей Іван Речицький на соборіку духовенства Шостої округи Крем’янецького повіту в містечку Білозірка 8 травня 1929 р. виголосив доповідь про поглиблення братських організацій. Проаналізувавши ситуацію в благочинні, священник звернув увагу на те, що, закладаючи братство, настоятелі, здебільшого, обмежуються першим кроком – зовнішньою організацією, тобто фіксацією членів, збором від них внесків і придбання братської свічки [6, с. 577]. Отець Речицький наголосив, що саме нездатність священника дати правильне русло християнській енергії активних парафіян призвело до переходу останніх у сектанти. Особливо чутливо до бездіяльності настоятелів ставилася молодь. Незадоволені застарілими методами праці, вони надавали перевагу протестантським релігійним організаціям, де практикувався індивідуальний підхід до духовних потреб.

Відродив давню українську традицію дитячих братств у с. Жуківці Крем’янецького повіту о. Микола Зелінський. У 1930 р. журнал „Духовний сіяч” опублікував статтю священника, присвячену Братству імені Дитяти Ісуса. Пастир вважав, що „ціль цього братства – виховувати дітей у любові до Церкви Божої взагалі, та до церковної служби зокрема, через активну участь дітей у святочних Богослужіннях, а також – моральне виховання дітей” [7, с. 84]. Така організація під керівництвом настоятеля сприяла формуванню християнської свідомості в молоді.

Новою сторінкою церковно-громадської діяльності волинського духовенства стало створення в листопаді 1931 р. і діяльність Товариства імені митрополита Петра Могили [8]. Ініціаторами його заснування були світські діячі, тісно пов’язані з українським угодовським табором. Через конфлікт останнього з керівництвом Варшавської митрополії духовенство не поспішало вливатись у його ряди. Лише національно-свідомі священники ігнорували погрози і ставали членами Товариства. У середині 30-х рр. ряди інституції поповнив настоятель церкви с. Гірка-Полонка Луцького повіту о. Олександр Новицький [9, с. 26]. Окремий напрямок роботи Товариства становило залучення молодих людей до просвітницьких проектів. Читання лекцій, видання популярної церковної

літератури, різноманітні курси мали на меті виховання молоді на засадах релігійної та національної самосвідомості.

Об'єднане засідання Волинського єпархіального місіонерсько-законовчительського комітету та отців голів окружних місіонерських комітетів Варшавсько-Холмської єпархії, що відбулось 26 – 27 червня 1932 р., констатувало занепад релігійно-морального життя православного населення [10, с. 2]. Учасник засідання протоієрей Віктор Романовський вважав, що для боротьби з безбожництвом та невір'ям необхідно не лише друкувати популярну літературу відповідного змісту, але й духовенству потрібно включитись у громадську діяльність і завойовувати все нові й нові сфери впливу на народні маси [10, с. 3]. Після тривалого обговорення зібрання прийняло постановило серед іншого „розвинути й оживити діяльність церковних братств, організовуючи при них гуртки молоді” [10, с. 10].

Новим явищем церковно-громадського життя Православної церкви стало Братство православних богословів у Польщі, створене 24 березня 1934 р. Його членами могли бути студенти й випускники православного богословського відділу Варшавського університету та священики, які мали богословський ступінь або вищу духовну освіту. Наприкінці 1934 р. братство нараховувало 35 дійсних членів, більшість з яких волинське духовенство [11, с. 5–6]. Братство практикувало діяльність у формах духовних зборів та видавничої діяльності.

Роботі з молоддю присвячено статтю в другому числі за 1934 р. „Вісника Братства православних богословів у Польщі”. Автор, який приховав прізвище за ініціалами „І. К.”, звертав увагу читачів, духовенства й громадськості на необхідності праці з молоддю села, яку можна реалізовувати через братства. Автор вважав, що необхідно організувати при братствах гуртки молоді, роль яких не обмежуватиметься участю в церковних урочистостях. Молоді потрібно дати книги, газети, спорт і розваги [12, с. 50]. Розуміючи особливості праці на Поліссі, Волині і Холмщині, „І. К.” пропонував розпочати із невеликої клітини з кількох хлопців і дівчат, найкраще шкільного віку, і преса та книги священика повинні бути до їхніх послуг. Для ефективності впливу необхідно практикувати футбол, крокет та інші приємні і здорові заняття, котрі відволікали б молодь від невідповідного проведення часу. Роль інструкторів у таких гуртках виконували б псаломщики [12, с. 51].

Наприкінці 1935 р. року Волинська духовна консисторія циркуляром зобов'язала священиків єпархії доглядати за придорожніми хрестами. Владика Олексій (Громадський) звертав увагу на неприпустимість ситуації, коли святині стоять без опіки [13, с. 46]. Планували задіяти молодих членів громади для підтримки хрестів-фігур в естетичному вигляді. Перед кожним празником вони під орудою настоятеля чи старости мали впорядкувати святиню й територію навколо неї.

Церковно-громадська діяльність духовенства окрім інституційних, виражалася й у формах безпосередньої роботи священика з парафіянами. Характеризуючи настоятеля церкви с. Голишів Словатицької гміни на Холмщині, повітовий староста у 1936 р. зазначав, що о. Стефан Халімонов трудиться серед молоді й дітей з метою їх залучення до церкви [14, с. 109]. Священик православного храму в Любліні о. Лопухович до призначення у воєводський центр проводив активну громадську працю: у родинному с. Четвертня Луцького повіту організував „Просвіту”, у Варшаві, де навчався на православному богословському відділі Варшавського університету, вчащав на заходи місцевої української громади [15, с. 112].

На жаль, поодинокими залишалися приклади діяльності перспективних з огляду на результати дитячих братств. Про одне з таких писав у середині жовтня 1936 р. двотижневик „Церква і нарід”. У м. Мізоч Здолбунівського повіту колишні члени дитячого шкільного братства, яке створив настоятель о. Авксентій Рудіков, ініціювали заснування братства молоді. Майже 70 осіб, вихованців дитячих шкільних братств, стали ядром нової церковно-громадської інституції [16, с. 672]. Зміна ж ставлення духовенства до Товариства Петра Могили відбулась у зв'язку із жорсткішанням польської релігійної політики у 1937 р. Тому вже 1 лютого 1938 р. членами товариства стало 14 відомих священиків єпархії [17, с. 21 – 22].

Отже, протягом 20–30-х рр. ХХ ст. вплив православного духовенства на організаційне оформлення молодіжного руху на Волині не набув системного характеру. Іереї Православної церкви здебільшого використовували „дорослі” церковно-громадські структури для праці з молодим поколінням. Ініціатива і створення молодіжних церковних братств виявилися поодинокими прикладами активності окремих духовних. Консервативність кліриків Православної церкви в цій сфері суспільної мобілізації вже протягом міжвоєнного періоду зумовила кризу серед частини вірних і залишення ними православ'я на користь протестантських деномінацій, де практиковано ефективніші методи праці з молоддю.

Література

1. **Власовський І.** Нарис історії Української православної церкви / І. Ф. Власовський. – Нью-Йорк – К. – С. Банд Брук : УАПЦ, 1990. – Т. IV. – Кн. 2. – 416 с.
2. **Міненко Тимофій**, свящ. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 (Волинський період) / Т. С. Міненко. – Вінніпег – Л. : Логос, Колегія Св. Андрія, 2000. – Т. 1. – 392 с.
3. **Візитів Ю. М.** Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Монографія / Ю. М. Візитів. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 180 с.
4. **Постанови** Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян 3–10 жовтня 1921 року в Почаївській лаврі. – Кременець : Друкарня В. Цвіка, 1922. – 28 с.
5. **Циркуляр** Волинської духовної консисторії

духовенству Волинської єпархії, от 12 декабря 1924 г., за № 10576 относительно соорганизования Общества под названием „Польський траурный крест” // Вестн. православной митрополии в Польше. – 1924. – № 41. – 28 дек. – С. 2. 6. **Речицкий Иоанн**, протоиерей. Доклад об углублении братских организаций, предложенный собранию духовенства 6-го округа Кременецкого уезда на соборике в м. Белозорке 8 мая 1929 г. / И. Речицкий // Воскресное чтение. – 1929. – № 35а. – 8 сент. – С. 575 – 577. 7. **Зелінський Н.**, свящ. Братство імені Дитяти Ісуса / Н. Зелінський // Духовний сіяч. – 1930. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 84. 8. **Zarządzenie** ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, roz. 197 z dnia 2 czerwca 1931 r. // Державний архів Волинської області, ф. 198, оп. 1, спр. 3, арк. 1. 9. **Ю. К.** Ювілей о. Олександра Новицького / Ю. К. // Українське православне слово. – 1964. – Ч. 7 – 8. – Липень – серпень. – 32 с. – С. 25 – 26. 10. **Протокол** соединённого заседания Волинского миссионерско-законоучительского комитета и о.о. председателей окружных миссионерских комитетов Варшавско-Холмской епархии, состоявшегося 26 и 27 июня 1932 года в Яблочинском Св. Онуфриевском монастыре под председательством его Блаженства, Блаженнейшего Дионисия, митрополита Варшавского и Волинского и всея Польши // Архів Луцько-Волинського єпархіального управління, арк. 1 – 11. 11. **Из жизни** братства // Вестн. Братства православных богословов в Польше. – 1934. – № 2. – Июль – дек. – 82 с. – С. 1 – 10. 12. **И. К.** Проблема нашей молодёжи / И. К. // Вестн. Братства православных богословов в Польше. – 1934. – № 2. – Июль – дек. – 82 с. – С. 48 – 52. 13. **Про належний** догляд з боку духовенства за придорожніми хрестами // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 1 – 2. – 1 – 15 січня. – С. 47. 14. **Charakterystyka** ks. Stefana Halimonowa, 21 lutego 1936 r. // Archiwum państwowe w Lublinie, Urząd wojewódzki Lubelski – wydział społeczno-polityczny (APL, UWL-WSP), sygn. 679, k. 109. 15. **Piśmo** wydziału społeczno-politycznego urzędu wojewódzkiego Lubelskiego do departamentu wyznań ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego, № PPWz II 4/8/, 21 lutego 1936 r. // Archiwum państwowe w Lublinie, Urząd wojewódzki Lubelski – wydział społeczno-polityczny (APL, UWL-WSP), sygn. 679, k. 112. 16. **Братство** молоді // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 20. – 15 жовт. – С. 672. 17. **Шлях.** – 1938. – № 3 (11). – Березень. – С. 21 – 22.

Борщевич В. Т. Православное духовенство в самоорганизации христианской молодёжи Волыни в междувоенный период

Статья посвящена особенностям работы с молодёжью православных священников Волыни на протяжении 20 – 30-х гг. XX в. Сделано попытку показать формы и методы влияния духовенства на молодое поколение, масштабы социального взаимодействия. В научное использование вводятся неизвестные и малоизвестные документы и материалы.

Ключевые слова: духовенство, молодёжь, Волинь, межвоенный период.

Борщевич В. Т. Православне духовенство в самоорганізації християнської молоді Волині в міжвоєнний період

Стаття присвячена особливостям праці з молоддю православних священиків Волині протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. Зроблено спробу показати форми й методи впливу духовенства на молоде покоління, масштаби соціальної взаємодії. У наукове використання вводяться невідомі та маловідомі документи й матеріали.

Ключові слова: духовенство, молодь, Волинь, міжвоєнний період.

Borshcheych V. T. The orthodox clergy in self-organising of Christian youth of Volyn' in the interwar period

Article is devoted to features of work the orthodox priests of Volyn' with youth on an extent of 20 – 30-th of the twentieth century. It is made attempt to show the form and methods of influence of clergy on young generation, and its scales of social interaction. Unknown and little-known documents and materials are entered into scientific use.

Key words: clergy, youth, Volyn', the interwar period.

УДК 94(477), „1946/1967”

С. О. Гарнагіна

**„ЗАРЕВО” – ОБ’ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ
ТОВАРИСТВ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛІЗМУ**

З проголошенням незалежності України виникла можливість для висвітлення невідомих сторінок в історії нашого народу, особливо тих його представників, які з різних причин опинилися за межами Батьківщини. У зв’язку з цим, одним з аспектів дослідження історії української еміграції ХХ ст., який досі залишається практично не вивченим, стала проблема громадської й політичної діяльності української молоді за кордоном у міжвоєнний період.

При написанні статті було використано нещодавно відкриті для наукового дослідження матеріали фонду „Діяльність екзильного уряду Української Народної Республіки” (Ф. 5235) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО) [1]. Цікавий матеріал, що розкриває окремі аспекти цієї проблеми, містить стаття В. П. Трощанського і А. А. Шевченко „Україна крізь віки” [2], „Енциклопедія українознавства” під редакцією Володимира Кубійовича [3], колективна праця „Мости в Україну” [4] тощо.

Цю статтю присвячено висвітленню проблеми створення об'єднання українських студентських товариств національного соціалізму „Зарево” й аналізу його напрямів діяльності у справі утвердження ідеї української державності серед емігрантської молоді.

Українська діаспора значно розширилася й кількісно збільшилася після 1945 року. Одразу після війни розпочалася друга хвиля політичної еміграції, у межах якої понад 250.000 українців переселилися до Німеччини й Австрії, а наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років розселилася по різних континентах і країнах. Так постали нові українські громади в Австралії, Тунісі (Бен-Метір), Венесуелі, а також зміцнилися існуючі поселення українців у США, Канаді, Бразилії, Аргентині й Парагваї. У Європі залишилося близько 50.000 українців (з них понад 22.000 студенти), які створили нову сильну українську громаду у Великобританії та зміцнили міжвоєнні громади у Франції, Бельгії та Нідерландах.

З розселенням української еміграції з Німеччини й Австрії по той бік океану поживалося організоване життя української діаспори в Америці та Західній Європі. У 1948 році постав Координаційний Осередок Українських Громадських Організацій у Європі, паралельно з яким діяла Панамериканська Українська Конференція, що об'єднувала громади Північної й Південної Америки.

Післявоєнна доба стала часом активного розвитку студентських організацій за кордоном, зокрема в тих осередках, де діяли представництва реорганізованого Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі: Українського Студентського товариства національного солідаризму в Греції, Українського Студентського товариства „Січ” в Ерлянгені, Українського Студентського товариства „Січ” у Мюнхені, Українського Студентського товариства в Регенсбурзі. Паралельно з ними в цей час плідно працювали документально не оформлені представництва українських студентів у Тюбінгені й Франкфурті. Координаційну, методичну та організаційну роботу з усіма цими товариствами проводили члени Ресорту (комітету) з питань освіти Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі. Представники цього Ресору входили до складу товариств та брали активну участь у їх роботі.

З метою об'єднання всіх крайових і міжкrajових українських студентських товариств в усіх осередках української діаспори були створені представництва (централі), які мали сприяти подальшій координації дій та розвитку громадського життя всіх українців поза комуністичною сферою впливу. У західному світі між окремими країнами, у яких існували осередки української діаспори, налагоджувалися культурна співпраця й обмін, незважаючи на чималу територіальну відстань і брак коштів. Такий обмін відбувався, головним чином, між Західною Європою та Північною Америкою. Проте,

налагодження співпраці з українськими етнічними групами в Східній Європі значно ускладнювалося несприятливими політичними умовами.

28 – 29 травня 1949 року в Мюнхені відбувся конгрес, організований українською націоналістичною молоддю на знак ушанування видатних політичних діячів – першого голови організованого українського націоналістичного руху – Євгена Коновальця та відомого діяча УНР Симона Петлюри, присвячений 23-й річниці смерті останнього. Усього в цьому заході взяло участь 80 учасників з різних країн і від різних організацій.

На конгресі було прийнято ідеологічну платформу об'єднання українських студентських товариств національного соціалізму, ідеологія якого відбивала їхні уявлення про те, які саме умови життєво необхідні українському народові як на Батьківщині, так і за її межами. Це об'єднання отримало назву „Зарево”. Представники організацій вважали, що саме національний соціалізм надасть українцям можливість утворити українську незалежну соборну державу та умови для повноцінного національного розвитку населення її етнічних земель, а також тих, хто мешкає за її межами.

На мюнхенському конгресі було обрано провід (правління) „Зарева”, до якого ввійшли:

1. Провідник – Марко Антонович.
2. Заступники – Петро Стерчо, Микола Плав'юк.
3. Секретарі – Аркадій Жуковський, Петро Шевченко.
4. Організаційний референт – Іван Жебуц.
5. Пресовий референт – Богдан Винар.
6. Члени контрактної комісії: Голова – Борис Суховерський; члени – Антін Добрянський, Іван Туринський.
7. Члени судової комісії: Голова – Богдан Цецюра; члени – Всеволод Квасницький, Богдан Микитчак [1, с. 65].

Майже всі члени проводу були відомими політичними та громадськими діячами вже на момент створення об'єднання, але загальновідомими вони стануть з часом. Серед них – майбутній Президент Державного Центру УНР в екзилі, його заступники, діячі військового та фінансового Ресортів Уряду УНР.

На Конгресі також були заслухані й докладно обговорені такі актуальні на той момент теми доповідей, як тема Ярослава Гринваса „До ситуації на Рідних Землях”, Марка Антоновича „Наші завдання на ідеологічному фронті”, Аркадія Жуковського „Побудова та завдання студентської ідеологічної централі”, Дмитра Андрієвського „До української зовнішньої політики” [1, с. 65].

Боротьба за створення незалежної соборної української держави стала головним лейтмотивом діяльності всіх молодіжних організацій української діаспори. У зв'язку з цим одним із завдань „Зарева” стала й

підготовка гідних кадрів для подальшої плідної праці на користь Батьківщини.

Із самого початку існування були запроваджені дуже суворі вимоги до представників об'єднання як у центральному проводі, так і в місцевих осередках. Щоб стати членом українського студентського товариства, кандидат мав бути студентом 2 – 4 курсів вищих навчальних закладів на чужині, а щоб претендувати на керівну роль, треба було закінчити навчання або навчатися в магістратурі. Вимоги до кандидатів у члени представництва в „Зареві” були ще жорстокішими: необхідно було мати вищу освіту (краще не одну), досвід роботи в громадських організаціях різних напрямків діяльності, знати іноземну мову (переважно англійську), бути культурно та духовно розвинутою особистістю.

Члени проводу вважали, що успіх реалізації ідей та спосіб запровадження їх у життя, у першу чергу, залежить від людських кадрів. „Питання кадрів – це питання ідейності, характерності, висоти інтелекту, етичного та морального сприйняття із розумінням національної праці й посвяти якнайширшого народного загалу. На кадрах лежить обов'язок перепровадження, за допомогою передової ідеї піднесеться прапор загального розвитку духу, добра нації”, – зазначав з цього приводу у своїй привітальній промові на мюнхенському конгресі заступник Голови правління Петро Стерчо.

В основі ідеологічної платформи „Зарева” лежала концепція розвитку й поширення української національної ідеї, яка вимагала максимальної мобілізації зусиль української студентської молоді за кордоном.

Великого значення надавали також духовному й моральному розвитку молоді. Усі члени „Зарева” обов'язково проходили спеціальні підготовчі курси для роботи з іншими людьми, на яких вони знайомилися з основами психології особистості. Вони намагалися займатися самовихованням у напрямку розвитку в себе таких рис, як інтелігентність, патріотизм, відданість ідеї. Про необхідність такого виховання молоді неодноразово заявляли члени представництва у своїх промовах, зокрема член „Зарева” Іван Жебуц писав з цього приводу: „Українська національна революція вимагає до повного самовизначення української людини в самостійній соборній українській державі. Хочемо бути передовою ланкою у формуванні духовності української студентської молоді” [1, с. 66].

Державний Центр УНР фінансувався за допомогою добровільних пожертвувань емігрантів з України та внесків членів Уряду. Але Ресорт фінансів не мав змоги виділити кошти на розвиток об'єднання „Зарево”, через що останнє мало самостійно фінансуватися, переважно із особистих заощаджень членів та небайдужих емігрантів. Організації бракувало як фінансової бази, так і виконавчого апарату, через що збори „Зарева” були непостійними та недовготривалими архівні матеріали

містять інформацію лише про п'ять з'їздів, але й ці дані відрізняються неповнотою та фрагментарністю. Проте моральний авторитет представників проводу „Зарева” як репрезентанта молодіжного руху української діаспори все одне залишався незаперечним в українському студентському середовищі за кордоном.

Утворення міжнародної української молодіжної організації сприяло активізації суспільної та культурно-освітньої роботи української громади. З появою „Зарева” в українській діаспорі відбулася ідеологічна кристалізація, шукання нових концепцій відносин між українською студентською молоддю діаспори й молоддю Радянської України. Серед представників еміграції переважав погляд, що українська молодь, яка перебуває за кордоном, повинна бути в моральній, національній і культурній єдності з молоддю, яка мешкає на території Радянської України.

Організація „Зарево” успішно існувала протягом вісімнадцяти років. Її діяльність була призупинена в листопаді 1967 року з причини створення Світового Конгресу Вільних Українців, який і взяв на себе всі повноваження цього об'єднання.

Література

1. ЦДАВО, ф. 5235, оп. 1, спр. 4, арк. 65 – 68.
2. Трошинський В. П. Українці у світі / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко // Україна крізь віки. – Т. 15. – К., 1999. – 351 с.
3. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / [гол. ред. В. Кубійович]. – Париж, Нью-Йорк : „Молоде Життя”, 1954 – 1989.
4. Мости в Україну / [уклад. В. Білецький, В. Боднарук, Б. Боднарук]. – Донецьк : Укр. культур. центр, Східний вид. дім, 2005. – 116 с.

Гарнагіна С. А. „Зарево” – объединение украинских студенческих организаций национального социализма

На основе впервые введенных в научный оборот архивных документов в статье анализируется процесс создания и идеологическая платформа украинской международной организации студенческой молодежи „Зарево”.

Ключевые слова: „Зарево”, молодежные организации, студенческая молодежь, украинская национальная идея, молодежный конгресс в Мюнхене.

Гарнагіна С. О. „Зарево” – об'єднання українських студентських товариств національного соціалізму

На основі вперше введених у науковий обіг архівних документів у статті аналізується процес створення й ідеологічна платформа української міжнародної організації студентської молоді „Зарево”.

Ключові слова: „Зарево”, молодіжні організації, студентська молодь, українська національна ідея, молодіжний конгрес у Мюнхені.

Garnagina S. A. „Zarevo” – association of Ukrainian student’s societies of national socialism

On the basis of first introduced archive documents in scientific use the process of creating and ideological platform of Ukrainian international organization of student youth „Zarevo” is being analyzed.

Key words: Zarevo, youth organizations, student youth, Ukrainian national idea, youth congress in Munich

УДК 94(477),1900/1914”

М. В. Гаухман

МОЛОДЬ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕПОХИ: ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА

Початок ХХ ст. відіграв вирішальну роль в українській історії, задавши рух наступних історичних періодів. Перша російська революція (1905 – 1907 рр.) стала прологом до подальшої революційної доби, складеної Першою світовою війною (1914 – 1918 рр.), Другою російською революцією (1917 – 1918 рр.) та Українською революцією (1917 – 1921 рр.). Перша російська революція поставила на порядок денний громадського життя проблеми суспільства епохи модернізації: питання демократизації й установаження конституційного ладу, земельне, робітниче та національне питання. Відтак саме молодь займала особливе місце в історії Російської імперії та Наддніпрянської України початку ХХ ст. Адже молодому поколінню довелося не лише пристосовуватися до соціального хаосу, а й створити соціальну базу наступних революційних потрясінь.

Історіографічну базу нашого дослідження склали праці з різних напрямків гуманітарного знання. По-перше, праці, присвячені теорії модернізації та російському й українському вимірам модернізації [1 – 4]. Огляд теорій модернізації другої половини ХХ ст. здійснено в статтях російського історика І. Побережнікова [1; 2]. Відзначимо монографію італійського історика А. Граціозі „Війна і революція в Європі”, у якій період історії Центрально-Східної Європи з 1905 по 1956 рр. розглядається як єдиний процес „війни-революції”, трансформації традиційного суспільства, що відбувалася в революційний спосіб [5]. По-друге, історико-демографічні праці, у яких проаналізовано результати Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р.,

методи його проведення та динаміку демографічних процесів на початку ХХ ст. До таких праць належать монографії радянських демографів А. Вишневського „Відтворення населення та суспільство” та А. Рашина „Населення Росії за 100 років (1911 – 1913 рр.)”, а також стаття Р. Сіфман „Динаміка чисельності населення Росії за 1897–1914 рр.” [6 – 8]. Портрете, праці з історії етноконфесійних груп, національних меншин, які населяли територію Наддніпрянської України в ХІХ – на початку ХХ ст. [9 – 16]. Особливе місце займає монографія французького історика Д. Бовуа „Боротьба за землю в Україні. Поляки в соціоетнічних конфліктах (1863 – 1914 рр.)”, у якій історія Правобережної України висвітлюється крізь призму міжнаціональних відносин [17].

Для розуміння ролі молоді в українській історії початку ХХ ст. необхідно враховувати різні сторони тогочасної соціальної дійсності. Тому для дослідження ролі молоді в добу модернізації необхідно розглянути теорії модернізації та статистичні дані, що характеризують демографічну картину та етноконфесійний (національний) розподіл населення Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Мета нашої статті – визначити суспільне місце молоді в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. Відповідно до мети сформулюємо такі завдання статті: 1) виділити особливості модернізаційних процесів у Російській імперії та Наддніпрянській Україні, зокрема на початку ХХ ст.; 2) схарактеризувати „демографічну революцію” в пореформеній Росії, урбанізаційні процеси та встановити частку молоді в загальному населенні Росії; 3) установити етноконфесійний (національний) розподіл населення Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Сучасні дослідники процесів модернізації відійшли від західноцентристської парадигми з властивим їй лінарним баченням історії, коли в наявному рівні розвитку країн Західної Європи та Північної Америки вбачається ідеал і мета розвитку всього іншого світу, а модернізація розуміється як процес заміни традиційних цінностей, норм та інститутів модерними. Серед гуманітаріїв кінця ХХ – початку ХХІ ст. поширилося бачення модернізації як процесу виникнення в суспільстві модерних цінностей, норм та інститутів поряд із цінностями, нормами та інститутами традиційного суспільства [1; 2]. Подібне сусідство традиційних і модерних елементів і зв’язків суспільства, притаманне країнам т. зв. „третього світу” („суспільствам, що розвиваються”) [3, с. 9], може мати як гармонійний, так і конфліктний характер. Російське суспільство початку ХХ ст. тяжіло саме до конфліктної моделі відносин у суспільстві, що тримало його на порозі революцій. Причому освічені верстви суспільства, засвоївши через освіту західне розуміння соціальної дійсності, розглядали неосвічене населення, насамперед селян, як „відсталі”, а подолання цієї „відсталості” (винятково за ініціативи освічених верств) відповідало б подоланню „відсталості” Росії [18, с. 16 – 19]. Специфіка російської модернізації

полягала в тому, що стрімка індустріалізація, що майже не торкнулася аграрного сектора, викликала політичну радикалізацію, тобто орієнтацію політичних сил на новопосталий пролетаріат [4, с. 56 – 57]. Отже, суперечності російської модернізації, властиві незахідному світу, виражалися в тому, що бюрократизація (модернізація влади) передувала й підштовхувала індустріалізацію (модернізацію виробництва), а остання випереджала демократизацію (модернізацію громадськості).

Пізньюмодерне (індустріальне) суспільство, що веде відлік від Великої французької революції (1789 – 1799 рр.) та „Промислового перевороту” першої половини ХІХ ст., характеризується „другою демографічною революцією” („перша демографічна революція” була складником неолітичної революції). Під другою демографічною революцією розуміється якісна зміна типу відтворення населення – перехід від репродуктивного до раціонального типу відтворення. Індустріалізація господарства, поширення масової освіти й медичного обслуговування призводить до підвищення рівня життя пересічного громадянина, а відтак і подовження тривалості життя від 30 – 40 до 50 – 60 років. Адже в модернізованому суспільстві громадянину практично не загрожує передчасна смерть від епідемічних хвороб і голоду, викликаному природними чинниками. Відтепер навіть наявність 2 – 3 дітей у сім’ї дозволяло населенню зростати, на відміну від попередньої епохи, коли наявність 5 – 7 дітей забезпечувало лише просте відтворення населення. Раціональний тип відтворення населення статистично виражається в зростанні показників приросту при падінні показників народжуваності й смертності [5, с. 61 – 65].

У 1897 р. було проведено перепис населення Російської імперії. Чисельність російських підданих дорівнювала 126,4 млн. осіб, а за статистичними даними 1914 р. становила вже 175,1 млн. осіб [6, с. 21]. Стрімке зростання населення (138,6 %) свідчить про настання в Російській імперії демографічної революції. Молоді люди віком від 20 до 29 років, зріле життя яких припало на добу війн і революцій початку ХХ ст., становили, за переписом 1897 р., 15,7 % населення, або 14,8 млн. осіб (у містах – 22,4 %, у сільській місцевості – 14,9 %); діти й молодь від 10 до 19 років, соціалізація яких припала на революційну добу, – 21,4 % населення, або 20,0 млн. осіб (у містах – 20,1 %, у сільській місцевості – 21,6 %); діти до 10 років, молодість яких припала на початок ХХ ст., – 27,3 % населення, або 25,5 млн. осіб (у містах – 19,7 %, у сільській місцевості – 28,3 %) [6, с. 265]. Наведені дані, на наш погляд, доводять остаточний перехід міста до раціонального типу відтворення населення, оскільки в містах чисельність молоді перевищувала чисельність дітей, на відміну від сільської місцевості, а також указують на розгортання урбанізаційних процесів: міста притягували сільську молодь.

Динаміка зростання міського населення свідчить про урбанізаційні процеси в російському суспільстві. Чисельність міського населення в 1897 р. становила 9,5 % загальної чисельності населення, або

12 млн. осіб, а в 1914 р. – 10,6 % загальної чисельності населення, або 18,6 млн. осіб [6, с. 87]. Отже, динаміка зростання міського населення дорівнювала 155 %, що випереджало показник динаміки зростання загальної чисельності населення (138,6%) на 111,8 %.

Для характеристики урбанізаційних процесів в українських губерніях візьмемо найбільші міста (з населенням більше 100 тис. осіб) на українських теренах. Станом на 1914 р. до таких міст належали Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Миколаїв. Чисельність населення цих міст у 1897 і 1914 рр. дорівнювала таким показникам: Київ – 247,7 і 520,5 тис. осіб (зростання на 210,1 %!); Одеса – 403,8 і 499,6 тис. осіб (123,7 %); Харків – 174,0 і 244,7 тис. осіб (140,6 %); Катеринослав – 112,8 і 211,1 тис. осіб (187,1 %); Миколаїв – 92,0 і 103,5 тис. осіб (112,5 %) [Там само, с. 107, 111]. Отже, зростання чисельності населення великих промислових міст, як-от Київ і Катеринослав, випереджало зростання міського населення загалом, що говорить про подвійний характер урбанізації в індустріальних центрах: населення великих міст зростало через вплив населення з малих міст і сільської місцевості.

Особливістю етноконфесійної (національної) структури ранньомодерного суспільства Центрально-Східної Європи (XVI – XIX ст.) була етнічна мозаїчність, що мала два виміри: 1) *горизонтальний вимір*, під яким розуміємо ущільнене просторове розмежування етноконфесійних груп у сільській місцевості та між районами міст; 2) *вертикальний вимір*, під яким розуміємо збіг (цілковитий або частковий) станово-класового й професійного розшарування населення з його етноконфесійним розподілом. Причому збіг класового розшарування з етноконфесійним (національним) розподілом населення призводить до міжнаціональних конфліктів. Подібний збіг виражався в появі етнічних стереотипів, на кшталт „російського чиновника”, „російського поміщика”, „польського пана”, „єврейського торговця чи шинкаря”, „українського селянина” тощо. Звісно, що етнічні стереотипи дуже приблизно відповідають дійсності, але є важливою складовою національної свідомості.

Етнічний склад населення імперії визначався за допомогою показника „рідна мова”, під якою загалом розумілася національна мова. Застосування бюрократією показника „рідна мова”, замість категорій „народності” чи „національності”, що вживалися в публіцистиці, на наш погляд, свідчить про те, що російська бюрократія ще не перейшла до модерних критеріїв обрахування/означення підвладного населення. Східнослов'янські респонденти мали змогу вибрати між великоросійським, малоросійським і білоруським наріччями „общерусского языка”. Отже, навіть за невизнання української й білоруської націй етнічні особливості обох бездержавних народів визнавалися царською бюрократією. Це був сприятливий чинник для українського й білоруського процесів націотворення, тому що нація – це політизована етнічна спільнота.

В українських губерніях, за даними перепису 1897 р., мешкало 23,4 млн. осіб. Чисельність українців становила 72,6 % населення Наддніпрянщини (17 млн. осіб) [12, с. 96]. Ці дані не відповідають дійсності з двох причин. По-перше, українці-містяни, за зауваженням Л. Личкова, дописувача „Київської старовини” („Киевской старины”), нерідко вказували як рідну мову великоросійське наріччя „общерусского языка” [9, с. 82]. По-друге, польські селяни-однодвірці Правобережної України, колишні шляхтичі, зберігали польську ідентичність і католицьке віровизнання, але вживали українську мову, а тому були означені як українці („малороси”) [17, с. 143 – 155]. Звісно, установити поправки для цих показників неможливо. Абсолютна більшість українців 84 % (14,3 млн. осіб) були селянами [12, с. 96].

Чисельність росіян становила 11,8 % населення Наддніпрянщини (2,7 млн. осіб) [Там само]. Як зазначено вище, ці дані є завищеними через неадекватність мовного критерію для поліетнічного суспільства, у якому російська мова була державною. Так, якщо говорити про Наддніпрянську Україну, русифікувалися не лише освічені українці, а й освічені євреї.

Чисельність євреїв дорівнювала 8,3 % населення Наддніпрянщини (1,9 млн. осіб) [Там само, с. 97]. У дані перепису необхідно внести поправку щонайменше в 15 %, оскільки, згідно з Р. Сіфман, євреї не завжди реєстрували новонароджених дівчат та іноді взагалі намагалися уникнути уваги державних органів. Тому, за переписом 1897 р., виявилось, нібито серед євреїв доля жінок у співвіднесенні з долею чоловіків на 15 % менше, ніж в інших народів. Хоча показник співвіднесення чоловіків і жінок є приблизно рівним у різних народів на однаковому шаблі розвитку [8]. Отже, чисельність євреїв становила щонайменше 9,3 % населення Наддніпрянщини (2,2 млн. осіб).

Стосовно чисельності поляків існують різні версії. Розбіжність даних пов'язана з проблемою врахування українськомовних поляків-селян при проведенні перепису 1897 р., про що йшлося вище. Д. Бовуа вказував, що на Правобережжі, за переписом 1897 р., мешкало 323,0 тис. польськомовних жителів (1,3 % населення) і 667,6 тис. католиків (3 % населення), а точну чисельність поляків встановити неможливо, тому що не всі католики були поляками [17, с. 271 – 272]. Чисельність поляків Наддніпрянщини, за даними М. Кармазіної, дорівнювала 2,8 % населення (656,0 тис. осіб) [12, с. 97]; за даними І. Лисевича – 1,7 % (388,6 тис. осіб) [Там само, с. 45]. Дослідник української полонії О. Калакура обмежився наведенням приблизної чисельності польськомовного населення Правобережжя (близько 400 тис. осіб) та частки поляків у населенні Лівобережжя (близько 0,1 – 0,2 % населення) [11, с. 102].

Для висвітлення етноконфесійної ситуації в Наддніпрянській Україні візьмемо два найбільших міста краю – Київ та Одесу. Велике місто було викликом для недержавних націй Росії, які боролися за „місце під сонцем”. Так, провідники українського руху прагнули зробити Київ

центром українства, а київське єврейство виборювало право на нормальне життя в місті [16].

Чисельність киян дорівнювала, за переписом 1897 р., 247,7 тис. осіб. Етнічний розподіл населення Києва був таким: росіяни – 54,2 % киян (134,3 тис. осіб); євреї – 31,0 % (142,2 тис. осіб); українці – 22,2 % (55,0 тис. осіб); поляки – 6,7 % (16,6 тис. осіб) [9, с. 71 – 73]. На жаль, у нас відсутні дані про чисельність юдеїв і католиків, що дало б змогу зіставити дані про рідну мову з даними про віросповідання для отримання показників етноконфесійного (національного) складу киян.

Чисельність одеситів дорівнювала, за переписом 1897 р., 403,8 тис. осіб. Етноконфесійний (національний) склад населення Одеси був таким: росіяни – 45,3 % одеситів (182,9 тис. осіб); євреї – 34,4 % (138,9 тис. осіб); українці – 9,3 % (37,9 тис. осіб); поляки – 4,3 % (17,4 тис. осіб). Зауважимо, що під чисельністю євреїв розуміємо чисельність юдеїв, а не тих осіб, для яких рідною мовою був їдиш („єврейська мова”), що становили 124,5 тис. чол. (30,8 % одеситів). Різниця між показниками чисельності юдеїв і „єврейськомовних” одеситів становила 3,8 % (15,3 тис. осіб), які, вірогідно, указували як рідну мову російську. Відтак ми відняли чисельність „неєврейськомовних” юдеїв від чисельності російськомовних одеситів, яких було 49 % (198,2 тис. осіб) [19; 20].

Таким чином, молодому поколінню російських підданих, яке соціалізувалося на початку ХХ ст., довелося вступати в доросле життя в умовах соціального хаосу Російської імперії, що модернізувалося. Відтак, молодь стикалася з новими суспільними викликами. По-перше, модернізація традиційного суспільства призводила до співіснування протилежних ціннісних орієнтацій. По-друге, демографічна революція, виражена в стрімкому зростанні населення, занурювала молодь у суспільство з високим рівнем конкуренції. По-третє, урбанізація змушувала молодих містян, нерідко вчорашніх селян, опановувати місто. У Наддніпрянській Україні загальноросійські процеси тривали з особливою гостротою. Адже в українських губерніях знаходилися нові промислові міста та індустріальні райони. Окрім того, у Наддніпрянщині початку ХХ ст. загострилося національне питання: перед молоддю з-поміж недержавних націй (українців, поляків та євреїв) постала проблема національної ідентифікації та боротьби за національні права.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій царині є такі теми: 1) становище молоді найбільших етнонаціональних спільнот – українців, росіян, євреїв та поляків – у Наддніпрянській Україні; 2) визначення віку провідників і (якщо можливо) учасників політичних партій і громадських організацій, які діяли в українських губерніях Російської імперії; 3) встановлення ролі Першої російської революції (1905 – 1907 рр.) в соціалізації провідників Другої російської революції (1917 – 1918 рр.) та Української революції (1917 – 1921 рр.).

Література

1. **Побережников И. В.** Модернизация: теоретико-методологические подходы / И. В. Побережников // Экономическая история. Обзорение / под ред. И. Л. Бородкина. – М. : Изд-во МГУ, 2002. – Вып. 8. – С. 146 – 168.
2. **Побережников И. В.** Проблема структурно-функциональной дифференциации в контексте модернизации / Игорь Васильевич Побережников // Экономическая история. Обзорение / под ред. И. Л. Бородкина. – М. : Изд-во МГУ, 2006. – Вып. 12. – С. 148 – 165.
3. **Шанин Т.** Революция как момент истины. Россия 1905 – 1907 гг. – 1917 – 1922 гг. / Теодор Шанин. – М. : Весь Мир, 1997. – 560 с.
4. **Яневський Д.** Політичні системи України 1917 – 1920 років: спроби творення і причини поразки / Данило Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. – 767 с.
5. **Граціозі А.** Війна і революція в Європі, 1905 – 1956 рр. / Андреа Граціозі ; [пер. з іт. М. Прокопович; передм. А. Граціозі]. – К. : Основи, 2005. – 350 с.
6. **Вишневський А. Г.** Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд в будущее / Анатолий Григорьевич Вишневский. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
7. **Рашин А. Г.** Население России за 100 лет (1811–1913 гг.) / Адольф Григорьевич Рашин ; под. ред. С. Г. Струмилина. – М. : Гос. стат. изд-во, 1956. – 352 с.
8. **Сифман Р. И.** Динамика численности населения России за 1897–1914 гг. [Электронный документ] / Р. И. Сифман // Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/knigi/polka/gold_fund05.html.
9. **Гуменюк А. О.** Соціальна і національна структура міського населення Правобережної України (друга половина XIX ст.) / А. О. Гуменюк // Укр. іст. журн. – 1993. – № 10. – С. 77 – 85.
10. **Іванюк О.** Етнічний склад міського населення Київської губернії за матеріалами переписних документів Російської імперії 1897 р. / Олег Іванюк // Краєзнавство. – 2008. – № 1–4. – С. 71 – 77.
11. **Калакура О. Я.** Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / Олег Ярославович Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
12. **Кармазіна М. С.** Наддніпрянська Україна в умовах системної загальноросійської кризи / М. С. Кармазіна // Політична історія України. XX ст. : у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. – К. : Генеза, 2002 – 2003. – Т. 1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – 2002. – 424 с.
13. **Лісевич І. Т.** Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864 – 1917 рр.) / І. Т. Лісевич // Укр. іст. журн. – 1997. – № 2. – С. 43 – 54.
14. **Погребінська І. М.** Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / І. М. Погребінська // Укр. іст. журн. – 1996. – № 4. – С. 124 – 132.
15. **Самарцев І. Г.** Євреї в Україні на початок XX ст. / І. Г. Самарцев // Укр. іст. журн. – 1994. – № 4. – С. 19 – 29.
16. **Khiterer V.** Jewish life in Kiev at the turn of the twentieth century / Victoria Khiterer // Україна модерна. – 2006. – Ч. 10. – С. 74 – 94.
17. **Бовуа Д.** Битва за землю в Україні. 1863 – 1914 / Даніель Бовуа ; [пер. на укр. З. Борисюк ; за ред. Н. Яковенко]. – К. : Критика, 1998. – 336 с.

18. **Коцонис Я.** Как крестьян делали отстающими: Сельскохозяйственные кооперативы и аграрный вопрос в России 1861 – 1914 / Янни Коцонис; [авториз. пер. с англ. В. Макарова]. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 320 с. 19. **Первая** всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Одесса [Электронный документ] // Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=73. 20. **Первая** всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку, губерниям и областям. Одесса [Электронный документ] // Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php?reg=78.

Гаухман М. В. Молодежь революционной эпохи: демографическая ситуация в Российской империи в начале XX века и Надднепрянская Украина

Автор проанализировал положение молодёжи в Российской империи в начале XX в. и Надднепрянской Украине в частности. Доказывается, что молодое поколение сталкивалось с вызовами эпохи российской модернизации: обесцениванием общественных ценностей, революционной ситуацией, процессом урбанизации и национальным вопросом.

Ключевые слова: молодёжь, модернизация, урбанизация, „вторая демографическая революция”, национальный вопрос.

Гаухман М. В. Молодь революційної епохи: демографічна ситуація в Російській імперії на початку XX ст. та Наддніпрянська Україна

Автор проаналізував становище молоді в Російській імперії на початку XX ст. та Наддніпрянській Україні зокрема. Доводиться, що молоде покоління стикалося з викликами епохи російської модернізації: знеціненням суспільних вартостей, революційною ситуацією, процесом урбанізації та національним питанням.

Ключові слова: молодь, модернізація, урбанізація, „друга демографічна революція”, національне питання.

Gaukhman M. V. Youth of revolution epoch: demographic situation in Russian empire in the beginning of XX century and Eastern Ukraine

The author analyzed youth's state in Russian empire in the beginning of XX century with special emphasis on the Eastern Ukraine. This article is proved that young generation was colliding with challenges of epoch of Russian modernization: devolution of social valuables, revolution situation, urbanization's process and national question.

Key words: youth, modernization, urbanization, the „second demographical revolution”, national question.

УДК 94(477),1920/1930

Н. Т. Гогохія

**ДИТИНА В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ОБРАЗ „ВІРНОГО
ЛЕНІНЦЯ„ В ОФІЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ УРСР
У КІНЦІ 1920 – 1930-х рр.**

Зміни в ставленні до дитини в різних суспільствах на різних етапах існування певний час були предметом досліджень у першу чергу етнографів та антропологів [1]. У соціальній історії та психоісторії еволюція дитинства як наукова проблема постала відносно недавно, але розвідки в цій галузі є помітними подіями у сфері гуманітарних наук як на Заході, так і в межах пострадянського простору [2; 3]. Дійсно, соціальний історик мусить усвідомлювати зв'язок між образом дитини, що існує в соціумі, та іншими відносинами, що виникають у політичній, культурній та інших царинах її існування. Особливо рельєфно такий зв'язок простежується в тоталітарному суспільстві, де діти стають не тільки об'єктами ідеологічної пропаганди, але й ретрансляторами засвоєних ідей. Більше того, подібні режими схильні використовувати образ дитини для легітимізації власного існування та методів керівництва.

У період становлення тоталітаризму в СРСР формуванню образу „радянської дитини” приділялася надзвичайна увага. Радянська пропаганда використовувала різноманітні засоби – починаючи від масштабних тиражів ідеологічно витриманої преси та літератури (як методичної, так і художньої) і закінчуючи виступами офіційних осіб різних рангів. Останні існували як в усній формі (під час самої промови), так і в друкованій, оскільки радянські засоби мас-медіа регулярно випускали ці промови або в тих же газетах, або навіть окремими виданнями [4]. Усі ці тексти створювали офіційний ідеологічний дискурс, у якому формувався певний образ радянської дитини – „вірного ленінця”. Зрозуміло, що йдеться, насамперед про тексти, висловлювання, відносно стійкий спосіб структурування яких мав значущість для певного колективу, які містили переконання, що поділялися більшістю, водночас і викликалися або посилювалися за допомогою цих висловлювань [5, с. 27]. Аналіз цього образу на прикладі УРСР і становить предмет дослідження. Об'єктом при цьому виступає еволюція радянського дитинства. Виявлення всіх складових збірного образу дитини тоталітарної доби є метою роботи.

Французька лінгвістика розуміє дискурс як об'єкт, що підштовхує до міркувань про співвідношення мови, ідеології та людини [5, с. 14 – 53]. Відомий дослідник П. Серію називає вісім значень термін „дискурс”, серед яких є таке, що відповідає предмету нашого дослідження: соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювань,

характерний для певного виду соціуму [5, с. 26 – 27]. Дискурс як соціальну формацію також виділяє серед інших визначень цього широкого поняття голландський дослідник Т. А. Ван Дейк: „Найбільш абстрактний зміст має поняття Д. (дискурс) – коли воно стосується специфічного історичного періоду, соціальної спільноти або цілої культури. Тоді вживають сполучення, наприклад, «комуністичний дискурс», «буржуазний дискурс» тощо. Саме в цьому сенсі ми говоримо про «ідеологічний дискурс»» [6].

Дискурс не описує реальність, він конструює її. Ці конструкції можуть виконувати різні функції, як специфічні, так і глобальні. Глобальні дискурси конструюють соціальне „Я”, суб’єктні позиції індивіда в суспільстві й реальність у цілому [Див.: 7]. У радянському суспільстві кінця 1920 – 1930-х рр. конструювання реальності було важливою функцією офіційних текстів. Доповідачі на різноманітних конференціях, з’їздах та зльотах, автори матеріалів для преси та інші «долучені» до засобів мас-медіа особи іноді свідомо, іноді підсвідомо трансливали вже засвоєні ними нові „істини”, істини в їхньому розумінні цього слова. Люди, які мали відношення до офіційних виступів, пропаганди, мусили вміти як медіатори дуже тонко відчувати всі зміни в настроях влади. Їх виступи не могли бути нейтральними за змістом: у добу загальної політизації кожне висловлювання мало саме політичний підтекст. З нього випливали політичні наслідки. У кожному прилюдному висловлюванні можна побачити культурну та політичну зумовленість, яка у свою чергу пов’язана з інтересами, цінностями, притаманними суспільству в цілому або окремим соціальним групам. Саме аналізуючи ці висловлювання, можна відтворити той образ дитини, який формувався в цей період в тоталітарному суспільстві. В історико-соціологічному та етнографічному вивченні дитинства відомий психолог І. С. Кон виділяє серед інших такий автономний аспект, як символічні образи дитини в культурі та масовій свідомості, соціонормативні уявлення про вікові властивості, критерії зрілості тощо. На його думку, нормативні образи дитинства, будучи елементом вікового символізму культури, у більшості визначають мету й засоби соціалізації [8].

Починаючи аналіз образу дитини, що формувався всіма доступними владі засобами в українському соціумі періоду становлення тоталітаризму, слід одразу звернути увагу на такий аспект. Історично поняття дитинства пов’язувалося насамперед з певним соціальним статусом, з колом прав та обов’язків, притаманних цьому періоду життя, з набором доступних для нього форм діяльності [2]. Зрозуміло, що дитину не можна було безпосередньо включити в систему суспільного виробництва, оскільки їй складно було одразу оволодіти знаряддями праці. Радянська влада й не намагалась поставити дитину до верстата задля вирішення кадрової проблеми важкої індустрії (за винятком моментів тотальної мобілізації, що поширювалася й на підлітків). Але дітей, тим не менш, успішно залучали до інших відверто недитячих справ

у зв'язку з виконанням завдань „культурної революції”, колективізації та індустріалізації. Серед доручень, що покладалися на дітей України у 1929 р., чільне місце посідало залучення до участі в перевиборах до рад, у „поході за врожаєм”, у кампаніях партії (позики індустріалізації, селянська позики, хлібозаготівлі) тощо [9, арк. 3]. Директива Центрального Бюро комдитруху для всіх Бюро на місцях „Про роз'яснення господарчо-політичних питань в дитячому середовищі” від 3.04.1929 р. закликала активно й регулярно проводити з дітьми ідеологічну й політичну роботу за допомогою засобів масової інформації, промов, бесід з метою пояснення „курсу партії на швидкі темпи індустріалізації країни та колективізації сільського господарства, водночас, показуючи обличчя класового ворога, що прагне зірвати політику партії” [10, арк. 17].

В офіційних виступах керівників республіки починає активно експлуатуватись образ „дитини-дорослого”, який мусить прекрасно розбиратися в політиці та ідеології, бачити перспективи розвитку радянської економіки, розуміти, хто є ворогами влади, а отже, і його ворогами. Це образ дитини, що нарівні з батьками будує соціалізм. Перші особи республіки зверталися до дітей як до рівних, до дорослих, часто використовуючи в промовах складні політичні та ідеологічні конструкції, у яких і справжні дорослі не завжди могли розібратися. Голова РНК республіки У. Чубар у своїй промові на I Всеукраїнському зльоті піонерів-диткорів (1929 р.), звертаючись до присутніх, зазначав: „Ви, ленінці-піонери, берете жваву участь у нашій роботі на всіх ланках соціалістичного будівництва... Вам ще потрібно багато працювати, щоб по-більшовицькому організовано впрягтися в ту велику машину, яка зараз працює над здійсненням п'ятирічки у 4 роки, яка зараз опрацьовує ті способи й шляхи, які допоможуть пролетарям та передовому селянству – колгоспникам і бідняцько-середняцьким індивідуальникам найскоріше здійснити програми, що їх накреслили комуністична партія та робітничо-селянський уряд” [11, арк. 1]. На дітей покладалася серйозна відповідальність за майбутнє: „На вас, товариші піонери-диткори, припадає здійснювати величезні завдання. ...треба висвітлювати наші досягнення і недоліки. Ви... можете як і дорослі робкори, допомагати комуністичній партії і радянському урядові здійснювати це висвітлювання. І насамперед, засвоївши нашу більшовицьку непримиренність до розхитаності і розгубленості, ви маєте викривати прояви того правоопортуністичного виконання завдань, що де-не-де спостерігається й що зчаста перешкоджає нашим успіхам і нашим перемогам” [11, арк. 1]. Не можна сказати, що при цьому не враховувались вікові особливості маленьких громадян – ці промови багаті на залякування: „Ви мусите знати, що наші класові вороги – капіталісти всього світу – готують наступ на Радянський Союз. Вони вважають, що й в нас тут, всередині країни знайдуться такі прислужники капіталістичного світу, які підірвуть наше будівництво” [11, арк. 3];

„...ворог ще й досі бореться з радянською владою, з робітниками, та трудящими селянами. Куркулі підпалюють колгоспний хліб; шкідники ...псувають верстати, машини, ...отруюють їжу робітників” [4, с. 53]. Не бракувало тут повторів, спрощень, емоційних висловлювань. У 1934 р. другий секретар ЦК КП(б)У П. Постишев, звертаючись до делегатів обласного зльоту піонерів-ударників з охорони та збирання врожаю в м. Харкові, постійно нагадував дітям, що раніше „країною керували фабриканти, банкіри, поміщики, куркулі, попи, які грабували трудящих робітників та селян на чолі з царем” [Там само, с. 13]. Ця тема проходить наскрізною лінією, назви ворогів зустрічаються в різних конфігураціях у невеличкій промові з 17 абзаців 21 раз. З офіційних виступів образ ворога трансливався і в пісні для дітей: „Видно нам із вишки, як плазує нишком – то ж там і не вітер, і не ховрашок. То злодюга-ворог вимина колосся, набиває пельку, тягне у мішок...” [12]. Із подібних класових висловлювань влади постає висновок, що „вірний ленінець” апріорі мав розділяти такі погляди й уважати всіх цих ворогів влади і своїми ворогами особисто. Образ „дитини-дорослого” поєднувався з образом „дитини-активіста”. Розуміючи проблеми держави, він мусив з ними боротися всіма доступними для нього засобами.

Звісно, найпростішим для школяра засобом боротьби стало „висвітлювання хворобливих явищ”, „викриття правоопортуністичного виконання завдань партії” [11, арк. 1] через дитячу та дорослу пресу, що часто перетворювалося просто на доносництво. Уже з кінця 20-х років можна помітити поширення цього явища. Складається враження, що діти ще активніше за дорослих знаходилися в стані регулярного перманентного неспання. Саме така „активна” позиція проголошувалася нормою, „синонімом громадянськості” [13, с. 432]. Дітям постійно вбивались у свідомість ідеї єдності держави й суспільства. Уживаючи в офіційних промовах слова „радянська влада”, „робітничо-селянський уряд”, „компартія” як синоніми, більшовицькі ідеологи дбали про сприйняття цієї влади як продовження народу, невідривної його частини. Дитина постійно змальовувалася господарем країни. Ось чому маленькі громадяни відчували свою відповідальність за долю держави, неможливість пройти мовчки повз порушення „соціалістичної законності”, „розкрадання соцмайна”, „порушень урядових постанов”, „класово чужих елементів” в установах тощо. Феномен створення й популяризації радянських новомучеників – піонерів-героїв – Колі Мяготіна, Павлика Морозова, Микити Сліпака, а також часті випадки наслідування їхнього прикладу свідчить про бажання дітей відповідати образу „дитини-активіста”.

Це бажання дітей віддячити владі за своє „щасливе дитинство” було природним, оскільки в радянському медійному дискурсі почесне місце займало зображення влади загалом та її окремих представників захисниками, друзями дітей. Один з центральних образів дитячої пропаганди – портрет радянського лідера, передусім Сталіна, з дитиною.

Портрет „Сталін з дитиною” вперше з’явився в липні 1935 р., коли „Правда” надрукувала історію Ніни Строгової, яка передала букет квітів Сталіну [14, с. 2]. 29 червня 1936 р. на першій сторінці „Правди” було опубліковане фото „Щасливе дитинство”, на якому Сталін обнімає піонерку Гелю Маркізову [15, с. 1]. Українські республіканські засоби мас-медіа не забарилися. Місцевою пресою в 1936 р. тиражується „Пісня про П. П. Постишева” авторства М. Рильського, у якій є такі символічні рядки:

...Чи бачите ви посмішки і сяєво очей?

Павло Петрович Постишев сидить серед дітей” [16, 3].

Отже, образ „дитина і політичний лідер” покликаний був працювати на імідж влади, якій мусило віддати свої симпатії молоде покоління.

Говорячи про образ дитини в офіційному дискурсі, слід розуміти, що альтернативи йому з кінця 1920-х рр. не існувало. В усіх текстах, що потенційно могли репрезентувати „нерадянські цінності і риси характеру”, ідеологічно свідомі представники влади вбачали контрреволюційність. На I Всеукраїнській конференції ЛКСМУ (червень 1929 р). ~~дповідача~~ ~~у справах~~ ~~дитячого руху~~ ~~в республіці~~ ~~з гнівом~~ ~~повідміта~~ ~~що~~ „зараз класова боротьба за вплив на дітей має різноманітні форми. Ця боротьба приймає форми боротьби через книжку, що є такою великою і основною зброєю виховання дітей. Засобами цієї книжки наш класовий ворог намагається, і треба сказати в деяких випадках успішно, протягти свою дрібнобуржуазну ідеологію” [17, арк. 96]. „...казки Андерсена не є тим матеріалом, яким можна виховати дійсних борців за соціалізм. Адже ідеологія казок по суті є відволіканням дітей від реальної дійсності, адже кожна казка – це ідеологія якогось таємничого світу, ідеологія дрібнобуржуазна, це прищеплення дітям містицизму, обломовщини, почуття непротивлення злу тощо. Хіба можливо в нашу епоху соціалістичного будівництва, в епоху пролетарської диктатури, коли ми повинні виховувати активних борців за соціалізм, ...нових людей, здатних будувати нове реальне життя, хіба можливо вважати в нашу епоху казки такими, що можуть бути допущені у всі дитячі бібліотеки та читальні” [17, арк. 98]. Зрозуміло, що книжки для дітей на кшталт „Піонерам про хлібоздавання”, „Дітям про п’ятирічку”, „Славний піонер Гена Щукін” [18] тощо, які відповідали офіційним уявленням про „радянську дитину”, поступово витіснили аполітичні дитячі казки.

Класова свідомість і революційна активність були тими рисами, які хотіла бачити влада в образі „вірного лєнінця”. Але, оскільки класова боротьба неподільно пов’язувалася з боротьбою робітників і селян проти експлуататорів у всьому світі, щоб відповідати ідеалу, дитина мусила бути інтернаціоналістом – уважно стежити за класовою боротьбою в інших країнах і в потрібний момент відгукуватися, так чи інакше допомагаючи закордонним товаришам [19, арк. 11]. Але цей загальний образ маленького інтернаціоналіста мав в Україні свою специфіку й

динаміку розвитку. До кінця 1920-х цей образ включав, крім допомоги міжнародному дитячому руху, повагу до української культури. Та процес згортання українізації вніс свої корективи. Журнал „Дитячий рух” повідомив про це своїх маленьких читачів, надрукувавши у 1932 р. відому статтю під промовистою назвою „Викринули націоналістичні перекучення”, де чітко був змальований образ інтернаціоналіста по-українськи „Треба виковати у дітей радянської України ненависть до буржуазних націоналістів, до пелітвів, до великодержавників шовіністів, виковати у них любов до СРСР, до трудящих братерських народів, виковати їх справжніми інтернаціоналістами” [20, с. 4]. Саме ці риси намагалися виковувати в українських дітях педагоги та вагачи дикоруху до кінця десятиліття.

Ще однією зі складових офіційних виступів, які змальовували „вірного ленінця”, було підкреслювання антитези між старим і новим, що втілювалося в конфлікті поколінь. Діти активно позиціонувались як позитивні персонажі (представники всього нового та передового), що перебувають у негативному оточенні, уособленням якого була родина – „фортеця всіляких релігійних забобонів” [21, с. 5], культурної відсталості та ідеологічного невігластва. Саме діти стали беззмінними героями чисельних заміток та статей на тему безвірницького руху з назвами „Піонери, комсомольці – передові загони у боротьбі з релігією” [22, арк. 3], „Бойовий злет юних безвірників” та фото в пресі з підписами „Юні безвірники читають «Піонерську правду»” [22, арк. 3]. Вони виїжджали на село читати доповіді на тему „Релігія – дурман” [23, арк. 6], брали участь у загальних антирелігійних кампаніях, які влаштовувала Спілка безвірників, малювали антирелігійні стіннівки тощо. Тут було використано дуже влучний прийом – залучення дітей до пропаганди нових цінностей – віруючим батькам треба було звикати до думки, що така позиція є хибною, відсталою, смішною й неперспективною, насамперед, в очах їхніх дітей.

Отже радянський дискурс у роки модернізації в УРСР активно продукував образ „вірного ленінця”, елементами якого були класова свідомість, активна революційність, інтернаціоналізм (але без зайвого захоплення українською культурою), антирелігійність. Цей образ був героїчним, а не сентиментальним – у ньому відсутні були риси наївності, простоти, власне дитячості. Успішне впровадження цього образу в масову свідомість було пов’язано з умілим використанням кращих рис дитини – активності, творчості, потягу до всього нового тощо.

Література

1. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид ; пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеева ; сост. и послесловие И. С. Кона. – М. : Наука , 1988. – 429 с., ил. 2. Куруленко Э. А. Историческая эволюция детства: Социокультурный аспект [Электронный ресурс] / Э. А. Куруленко // Режим доступа : <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum /1998web1/soci/199810702.html>. 3. Демоз Л. Эволюция детства / Л. Демоз // Демоз Л. Психоистория / Л. Демоз. –

Ростов-н/Д. : Феникс, 2000. – С. 14 – 110. 4. **За справу** Леніна – Сталіна будь наготові! : промова П. П. Постишева на обласному зльоті піонерів-ударників по охороні та збиранню врожаю / П. П. Постишев. – Х. : Дитвидав, 1934. – 90 с. 5. **Серио П.** Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса : пер. с франц. и португ. ; общ ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. – М. : ОАО ИГ „Прогресс”, 1999. – 416 с. 6. **Ван Дейк Т. А.** К определению дискурса [Электронный ресурс] / Т. А. Ван Дейк // Режим доступа : <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>. 7. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. Е. Буткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с. 8. **Кон И. С.** Социологическая психология. Возрастной символизм и образы детства [Электронный ресурс] / И. С. Кон // Режим доступа : <http://www.neuro.net.ru/sexology/chart714.html>. 9. **Центральный архів** громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2910. – 34 арк. 10. **Державний архів** Луганської області. Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 364. – 177 арк. 11. **Центральный державний архів** вищих органів влади України (далі ЦДАВОУ), Ф. 4402. – Оп. 1. – Спр. 160. – 8 арк. 12. **Кононенко С. І.** Спогади Черкащан про голод 1932–1933 рр. (за документами Держархіву Черкаської області / С. І. Кононенко, С. І. Кривенко // Архіви України. – 2001. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-3-3.php>. 13. **Радзинский Э.** Сталин / Э. Радзинский. – М. : Вагриус, 1997. – 639 с. 14. **Правда.** – 1935. – 1 июля. – С. 2. 15. **Правда.** – 1936. – 29 июня. – С. 1. 16. **Сталинский рабочий.** – 1936. – 17 жовтня. 17. **ЦДАГОУ.** – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 422. – 265 арк. 18. **Іванів П.** **Перший закон** **Понемпро** хлібодавання / П. Іванів – 2-е перероб. вид – Х–О : **Модий бльовк**, 1933. – 40 с. (**Серія котосній піонерії**) ; **Кривановський Г.** **Дямпроп'ярічку** / Г. Кривановський – Х : **ДВ**, 1930. – 30 с. ; **Савній піонер** **Гена Цин** – М : **Модя гвардія**. – 1938. – 70 с. 19. **ЦДАГОУ.** – Ф. 7. – оп. 1. – Спр. 320. – 90 арк. 20. **Відринні націоналістичні перекучення** // **Діячий рух** – 1933. – № 1. – С. 1. 21. **Ливинів С.** **Рбота** гурпа „**юк безвірників**” / С. Ливинів – Х : **ДВ**, 1929. – 81 с. 22. **Луганська правда** – 1930. – 19 квіт. – Арк. 3. 23. **Луганська правда** – 1930. – 5 квіт. – Арк. 6.

Гогохия Н. Т. Ребенок в тоталитарном обществе: образ „верного ленинца” в официальном дискурсе УССР в конце 1920 – 1930-х гг.

Анализируются составляющие образа „советского ребенка” и механизмы его формирования в УССР в конце 1920 – 1930-х гг.

Ключевые слова: тоталитарное общество, официальный дискурс, текст, „верный ленинец”.

Гогохія Н. Т. Дитина в тоталітарному суспільстві: образ „вірного лєнінця” в офіційному дискурсі УРСР у кінці 1920 – 1930-х рр.

Аналізуються складові образу „радянської дитини” та механізми його формування в УРСР в кінці 1920 – 1930-х рр.

Ключові слова: тоталітарне суспільство, офіційний дискурс, текст, „вірний лєнінець”.

Gogokhiya N. T. A child is in totalitarian society: appearance of „faithful leninist” is in official conversation of Ukraine at the end of 1920th and 1930th

Position of child is analyzed in totalitarian society, the mechanisms of forming of appearance of „soviet child” open up in Ukraine 1920 – 1930th.

Key words: totalitarian society, discourse, „faithful leninist”, text, official recording.

УДК 94(477):329.78

Н. О. Гончарова

СТУДЕНТСЬКИЙ ТА УЧНІВСЬКИЙ РУХ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД ПИТАННЯ

Дослідження історії студентського та учнівського руху на підросійських землях України ґрунтується на аналізі значного масиву джерел. Метою статті є аналіз наявних документальних матеріалів про національно-політичний рух студентів та учнів на території підросійської України на початку ХХ ст.

Відповідно до загальноприйнятого поділу джерел вони умовно диференціюються на неопубліковані (архівні) та опубліковані.

Основні архівні матеріали за темою дослідження зосереджені в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, а також регіональних державних архівах Вінницької, Одеської, Полтавської, Харківської областей, Центральному державному історичному архіві України у м. Львові та ін.

Головним джерелом при вивченні теми є матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАУК). Зібрані у фондах ЦДІАУК документи дають можливість проаналізувати політику Міністерства освіти, особливості функціонування навчальних округів, що існували в Україні, вивчити фонди силових структур Російської імперії, у яких подано інформацію відносно антиурядових виступів студентів і учнів, дослідити історію студентських і учнівських

організацій, процес поширення опозиційних настроїв та революційних ідей у молодіжному середовищі.

Серед них особливу цінність мають справи фонду „Київське губернське жандармське управління” (Ф. 274). У фонді зосереджені слідчі справи Губернського жандармського управління про звинувачення учнів, студентів у веденні антиурядової пропаганди, листування з різними відомствами щодо перевірки їх „політичної благонадійності”, приналежності до різних політичних партій, про поширення нелегальної літератури в середніх навчальних закладах [1].

У фонді 275 „Київське охоронне відділення” переважають справи щодо службового листування київського поліцейського з департаментом поліції та іншими установами про діяльність нелегальних учнівських та студентських організацій у м. Києві, про нагляд за молоддю, звинуваченою за приналежність до різних політичних партій [2].

У фондах регіональних губернських жандармських управлінь зібрані слідчі справи жандармерії про політичну неблагонадійність учнівської молоді, яка мешкала й навчалася в різних губерніях Російської імперії. Зокрема, у Подільській губернії – фонд 301 „Подільське губернське жандармське управління” [3], Катеринославській губернії – фонд 313 „Катеринославське губернське жандармське управління” [4], Полтавській губернії – фонди „Полтавське губернське жандармське управління” (Ф. 320) та „Помічник начальника Полтавського губернського жандармського управління” (Ф. 323) [5], Харківській губернії – фонд 336 „Харківське губернське жандармське управління”, Волинській губернії – фонд 1335 „Волинське губернське жандармське управління” [6].

Фонди „Канцелярія військового прокурора Київського військового окружного суду” (Ф. 315), „Канцелярія прокурора Київської судової палати” (Ф. 317), „Прокурор Одеської судової палати” (Ф. 419) містять матеріали судових справ про приналежність студентів і учнів до нелегальних молодіжних гуртків, до фракцій політичних партій [7].

Основні напрямки роботи поліцейських установ м. Одеси щодо боротьби з проявами антиурядової діяльності учнівської молоді висвітлюються у справах фондів 385 „Жандармське управління м. Одеси” та 386 „Одеське охоронне відділення” [8].

У фонді 442 „Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора” зібрано листування генерал-губернатора зазначених губерній з Департаментом поліції, іншими поліцейськими структурами, а також з губернаторами про вислання звинувачених в антиурядовій діяльності учнів середніх навчальних закладів і студентів університетів до різних міст Російської губернії [9].

Фонд ЦДІАУК „Управління Київського навчального округу” (Ф. 707) зосередив матеріали щодо позиції владних структур стосовно активізації виступів учнівської молоді в досліджуваній період [10].

Дані ЦДАУК суттєво доповнюються документами обласних державних архівів. Зауважимо, що частина з них своїм змістом дублюють матеріали центрального історичного архіву країни, а інші – мають самостійний характер.

У Державному архіві Київської області (ДАКО) фонд 7 „Київська губернська тюремна інспекція” зберігає судові справи щодо звинувачення та арештів за нелегальну діяльність учнів середніх навчальних закладів та студентів, розповідає про умови утримання неповнолітніх політичних в'язнів У фондах „Канцелярія київського губернатора” (Ф. 2) та „Прокурор київського окружного суду” (Ф. 183) зосереджено рапорти, донесення, доповідні записки офіційних чиновників про антиурядову діяльність студентів і учнів на території Київської губернії [11].

У Державному архіві Одеської області (ДАОО) є фонд „Канцелярія Одеського градоначальника” (Ф. 2), у якому містяться статuti українських організацій м. Одеси [12]. У фонді „Окремий цензор з внутрішньої цензури” (Ф. 9) збереглося листування з Одеським градоначальником щодо заборони публікацій матеріалів про виступи студентів і учнів [13]. Фонд 42 „Канцелярія попечителя Одеського навчального округу” зосередив значний масив документів з історії студентського руху: листування з Міністерством освіти про доповнення та роз'яснення Університетського статуту 1884 р.; донесення навчальних закладів про студентський рух у вищих навчальних закладах м. Києва, Харкова, Одеси; доповідні записки професорів Новоросійського університету про причини виникнення студентського руху; листування Міністерства освіти з ректором Новоросійського університету про відрахування студентів без права вступу до інших навчальних закладів за участь у сходках; листування з Міністерством внутрішніх справ про несення військової повинності студентами, відрахованими з вищих навчальних закладів за участь у студентських заворушеннях; листування з Міністерством освіти про студентів, звинувачених в участі у студентських нелегальних організаціях, у зберіганні забороненої літератури [14]. Історію учнівського руху представлено у вищезазначеному фонді такими матеріалами: листування з Міністерством освіти та губернатором м. Одеси про необхідність посилення позакласного нагляду за учнями; донесення адміністрації середніх навчальних закладів про антиурядову пропаганду серед учнів, про участь гімназистів у страйках та демонстраціях, відомості про учнів, відрахованих із середніх навчальних закладів [14].

У фонді 45 „Новоросійський університет” представлено листування про студентські заворушення в Новоросійському університеті, запити про політичну благонадійність студентів, пропозиції одеських професорів щодо припинення студентських заворушень, матеріали академічних корпорацій, створених при Новоросійському університеті [15]. „Особистий фонд І. Л. Липи” (Ф. 164) містить

листування українських громадських діячів з І. Липою. У фонді 314 „Канцелярія Одеського поліцмейстера” збереглися списки політично неблагонадійних осіб, зокрема, учнів та студентів, яких розшукує Департамент поліції. У фонді 634 „Прокурор Одеського окружного суду” містяться судові справи про приналежність одеських студентів до фракцій політичних партій, до українського товариства „Просвіта” [16].

У Державному архіві Миколаївської області (ДАМО) цінними для теми дослідження є матеріали фонду 137 „Новобузька вчительська семінарія”, серед яких секретне листування з попечителем Одеського навчального округу про революційні виступи студентів різних ВНЗ підросійської України [17].

У Державному архіві Харківської області (ДАХО) наявний фонд 3 „Канцелярія Харківського губернатора”, серед матеріалів якого листування з Департаментом поліції про відрахування та вислання студентів вищих навчальних закладів м. Харкова, Києва, які брали участь у студентських заворушеннях проти реакційної політики самодержавства; відомості про страйки солідарності робітників та студентів; судові справи харківських студентів, звинувачених у поширенні революційної літератури та зберіганні зброї, у приналежності до української студентської громади, політичних партій, нелегальних студентських гуртків; рапорти поліцмейстера про студентів, які знаходяться під особливим наглядом поліції; листування губернатора з керівництвом вищих навчальних закладів м. Харкова про заходи боротьби зі студентським революційним рухом, листування з Міністерством внутрішніх справ про попереджувальні заходи проти студентських виступів; запити Департаменту поліції про діяльність земляцтв та академічних організацій при Харківському університеті; листування про учнівські страйки проти свавілля адміністрації; судові справи учнів, звинувачених у приналежності до нелегальних учнівських організацій, до партійних фракцій [18]. Фонд 667 „Харківський університет” містить протоколи засідань адміністрації Харківського університету про поновлення студентів, відрахованих за участь у студентських виступах, відомості про протистояння радикально налаштованої частини студентства з академістами, відозви студентських гуртків [19]. У фонді 770 „Канцелярія Харківського практичного технологічного інституту” зосереджено такі документи: таємне листування про політичну благонадійність студентів, про студентські заворушення, резолюції студентських сходок; положення про професорський дисциплінарний суд; листування з військовим відомством про несення студентами військової повинності; списки студентських гуртків та земляцтв, статuti студентських земляцтв; статuti академічних організацій, створених при технологічному інституті; розпорядження керівництва навчального округу про створення учнівських трудових дружин у роки Першої світової війни [20].

Крім того, при дослідженні проблеми в нагоді можуть стати матеріали Державного архіву Полтавської області (ДАПО). Фонд „Канцелярія Полтавського цивільного губернатора” (Ф. 83) містить Циркулярні розпорядження Полтавського губернатора про розшук осіб, пов'язаних з революційним рухом, листування з Полтавським жандармським управлінням про поширення молоддю літератури революційного змісту, циркуляри Департаменту поліції про заходи проти революційних заворушень, поліцейські звіти про український національний рух у Полтавській губернії [21]. У фонді 138 „Прокурор Полтавського окружного суду” зосереджено прокламації політичних партій і листівки учнівських організацій, судові справи про терористичні акти учнів середніх навчальних закладів, судові справи студентів, звинувачених у приналежності до українських політичних партій, у зберіганні та поширенні літератури нелегального змісту [22]. У фонді 351 „Полтавське міське поліцейське управління” збереглися відомості про осіб, підозрюваних у приналежності до політичних партій; про участь учнів у загальних політичних страйках у м. Полтаві, протоколи допитів заарештованих; листування з Полтавським губернатором про страйки, терористичні акції в середніх навчальних закладах м. Полтави [23]. У фонді 977 „Полтавське губернське з військової повинності відомство” містяться циркуляри Управління у справах військової повинності Міністерства внутрішніх справ щодо запровадження Нового статуту про військову повинність, циркуляри про скасування відстрочок від військової служби для студентів, які брали участь у студентських заворушеннях [24].

Документальні матеріали Державного архіву Вінницької області (ДАВО) щодо теми дослідження представлені чотирма фондами. У фонді „Вінницьке реальне училище” (Ф. Д-15) зосереджено циркуляри попечителя Київського навчального округу про політичну неблагонадійність учнів, про виключення таких учнів з навчальних закладів [25]. Фонд Д-19 „Вінницька перша жіноча гімназія” містить листування з Міністерством освіти про посилення нагляду за учнями, анкети учнів середніх навчальних закладів про політичну благонадійність, матеріали про виключення студентів з вищих навчальних закладів м. Харкова, Одеси [26]. У фонді 456 „Могилів-Подільське повітове поліцейське управління” збереглися запити про політичну благонадійність учнів, листування з Подільським губернським управлінням про встановлення нагляду за учнями середніх навчальних закладів [27]. Фонд 625 „Каменська поштово-телеграфна контора Кишинівського округу зв'язку” містить матеріали про затримання нелегальної кореспонденції, зокрема, транспортованої учнівською та студентською молоддю [28].

У Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ЦДАУЛ) зберігається чимало фактичних даних про діяльність студентської та учнівської молоді на початку ХХ ст. Фонд 309 „Наукове

товариство ім. Т. Шевченка у Львові” містить документальні матеріали з історії революційного руху в Росії (1898 – 1905 рр.), серед яких листівки політичних партій до студентів та учнів із закликами до революційної боротьби проти самодержавного ладу, відозви студентських партійних фракцій проти політики самодержавства щодо студентства, проти російсько-японської війни, відозви українських студентських громад, судові справи студентів, звинувачених у приналежності до українських політичних партій, статuti українських політичних партій [29]. У фонді „Левинський Володимир Петрович, публіцист” (Ф. 387) зберігається листування з українськими громадськими діячами про поширення нелегальної партійної літератури, звіти громад Револуційної української партії, матеріали з’їздів українських політичних партій [30].

Дані про розвиток руху української молоді на підросійських землях наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. доповнюють фонди Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Фонд 11 „Барвінські” містить прокламації студентства київських ВНЗ проти свавілля адміністрації, публіцистичні матеріали політичного двотижневика „Радикал”, політичного й літературно-наукового місячника „Вільна Україна”, газети „Вісник Драгоманівської молоді” [31]. У фонді 41 „Грушкевичі” зосереджено матеріали про діяльність українських студентських громад у зазначений період, листування членів українських політичних партій, що розкриває напрямки та форми партійної роботи [32].

Значний джерелознавчий масив становлять опубліковані документи й матеріали. За принципом походження та цільового призначення їх можна поділити на окремі групи. По-перше, програмові документи, відозви та звернення студентських та учнівських політичних організацій, які містяться в тематичних збірках документів [33 – 40]. Ці джерела дозволяють визначити напрямки культурної та національно-політичної активності організованої української молоді, установити партійно-політичне спрямування агітаційної та пропагандистської опозиційної діяльності студентської й учнівської молоді України, з’ясувати ступінь розробленості нагальних проблем студентів і учнів.

По-друге, періодика, насамперед, урядові та громадські видання, матеріали яких стосувалися загальних питань матеріального й правового становища студентської та учнівської молоді, повідомлення про прояви молодіжного опозиційного руху. На шпальтах часописів і газет „Вестник народного образования”, „Записки императорского Харьковского университета”, „Рада”, „Україна”, „Нова громада”, „Вільна Україна”, „Киевская старина”, „Украинская жизнь”, „Літературно-науковий вісник”, „Народна справа”, „Пролетарий”, „Рабочее слово”, „Товариш”, „Слово”, „Южное обозрение”, „Хлібороб”, „Засів”, „Світло” публікувалися урядові постанови щодо становища вузівської та учнівської молоді, висвітлювалася повсякденна діяльність вищих та

середніх навчальних закладів, участь української організованої молоді в громадсько-політичному житті країни.

По-третє, мемуари, спогади, листування безпосередніх учасників і свідків суспільно-політичного руху початку ХХ ст.: І. Липи [41], В. Самійленка [42], М. Беренштам-Кістяківської [43], С. Русової [44], Р. Григор'єва [45], Г. Чикаленко [46], Ю. Колларда [47], О. Коваленка [48], Є. Чикаленка [49], Т. Зіньківського, Б. Грінченка [50], А. Ріша [51], М. Галагана [52], О. Лотоцького [53], С. Васильченка [54], О. Гречнева [55], Ю. Смолича [56] та ін. У названих джерелах подано цікавий, малопоширений до останнього часу матеріал про участь студентів та учнів в академічному і громадському житті, в українському національно-визвольному русі.

Певну інформацію щодо форм організованої діяльності студентства містять матеріали студентських нарад, які нерідко відбувалися на початку ХХ ст. у столичних ВНЗ і присвячувалися, насамперед, економічним потребам молоді [57].

Таким чином, використання вищеназваних джерел з критичною їх оцінкою цілком дозволяє дослідити та проаналізувати основні форми, методи та ефективність антиурядової діяльності студентської та учнівської молоді, молодіжних угруповань у досліджуваній період.

Детальний аналіз джерельних матеріалів дозволив визначити провідні питання теми дослідження: основні чинники, що сприяли політизації студентської та учнівської молоді; ступінь залучення української організованої молоді до розв'язання загальнонаціональних завдань; основні напрямки культурно-просвітньої та національно-політичної діяльності молодіжних об'єднань.

Література

1. **Центральний** державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК), ф. 274, оп. 1, спр. 316, 330, 331, 344, 482, 535, 536, 566, ч. II, 574, 607, 679, ч. III, 899, 900, 1920, 1687, 2031, 2137, 2345, 2481, 2614, ч. IV, 2753, 2029, 3136, 3694; оп. 4, спр. 53, 142, 370, 488, 566, 567, 570; оп. 5, спр. 40, 55. 2. **ЦДАУК**, ф. 275, оп. 1, спр. 1, 72, 92, 173, 195, 214, 474, 475, 1805. 3. **ЦДАУК**, ф. 301, оп. 1, спр. 244, 735, 738, 746, 764, 902, 926, 1013, 1026, 1156, 1187, 1247, 1262, 1304, 1341, 1360, 1429, 1487, 1649, 2602. 4. **ЦДАУК**, ф. 313, оп. 2, спр. 242, ч. II, 939, 1035, 1947, 2061, 2955. 5. **ЦДАУК**, ф. 320, оп. 1, спр. 318, 880, 963, 1044, 1187, 1281, 1288, 1433, 1465, 1502, 1541; ф. 323, оп. 1, спр. 19, 48, 62. 6. **ЦДАУК**, ф. 336, оп. 1, спр. 1142, оп. 4. – 4, 20, 36; ф. 1335, оп. 1, спр. 151, ч. I, 825, 866, 870, 1047, 1141, 1147, 1148, 1351, 1948. 7. **ЦДАУК**, ф. 315, оп. 2, спр. 711; ф. 317, оп. 1, спр. 1451, 1452, 1976, 2571, 5501; ф. 419, оп. 1, спр. 1829. 8. **ЦДАУК**, ф. 385, оп. 2, спр. 53, ф. 386, оп. 1, спр. 514, 516, 517, 518, 859, 860. 9. **ЦДАУК**, ф. 442, оп. 667, спр. 5, оп. 850, спр. 50; оп. 852, спр. 3, оп. 855, спр. 391, ч. III, 452; оп. 857, спр. 28, оп. 858, спр.

59, 292, 559; оп. 859, спр. 29, 111, 314; оп. 861, спр. 15, 18. 10. **ЦДІАУК**, ф. 707, оп. 156, спр. 58, 62; оп. 167, спр. 181; оп. 227, спр. 8, 12; оп. 262, спр. 3, 5, 6, 8, 11, 14, 18. 11. **Державний** архів Київської області, ф. 2, оп. 22; оп. 221; ф. 7, оп. 2; ф. 183, оп. 1. 12. **Державний** архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 2, оп. 7. 13. **ДАОО**, ф. 9, оп. 1. 14. **ДАОО**, ф. 42, оп. 35. 15. **ДАОО**, ф. 45, оп. 19. 16. **ДАОО**, ф. 164, оп. 1; ф. 314, оп. 1; ф. 634, оп. 1. 17. **Державний** архів Миколаївської області, ф. 137, оп. 1. 18. **Державний** архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 3, оп. 287, т. 1–4. 19. **ДАХО**, ф. 667, оп. 286. 20. **ДАХО**, ф. 770, оп. 1. 21. **Державний** архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 83, оп. 1. 22. **ДАПО**, ф. 138, оп. 1. 23. **ДАПО**, ф. 351, оп. 1. 24. **ДАПО**, ф. 977, оп. 1. 25. **Державний** архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. Д-15, оп. 1. 26. **ДАВО**, ф. Д-19, оп. 1. 27. **ДАВО**, ф. 456, оп. 1. 28. **ДАВО**, ф. 625, оп. 1. 29. **Центральний** державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 309, оп. 1. 30. **ЦДІАУЛ**, ф. 387, оп. 1. 31. **Відділ** рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України), ф. 11. 32. **Відділ** рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ф. 41. 33. **Хрестоматія** по історії СРСР. 1861 – 1917 гг. : пособие для учителей / [сост. С. С. Дмитриев, Р. Г. Эймонтова]. – М. : Просвещение, 1970. – 608 с. 34. **Робітничий** рух на Україні (1885 – 1894 рр.) : зб. док. і матеріалів / [упоряд. В. С. Шандра та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 440 с. 35. **Українські** політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довідкові матеріали / упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К. : Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с. 36. **Листівки** українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) : зб. док. і матеріалів / упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – Луганськ : СУДУ, 1999. – 163 с. 37. **З іменем** Святого Володимира: Київський університет у документах : у 2 кн. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 1. – 381 с. ; Кн. 2. – 453 с. 38. **Багатопартійна** Українська держава на початку ХХ ст. Програмні документи перших політичних партій. – К. : Вища шк., 1992. – 212 с. 39. **Листовки** революционных социал-демократических организаций Украины. 1896 – 1904 гг. – К. : Наук. думка, 1963. – 272 с. 40. **Твори** В. І. Леніна на Україні (1894 – лютий 1917 р.) : покажчик архівних документів. – К. : Наук. думка, 1977. – 253 с. 41. **Липа І.** Братерство тарасівців. Спомини / І. Липа // Літ.-наук. вісн. – 1925. – № 7 – 8. – Кн. 2. 42. **Самійленко В. І.** З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст. / В. І. Самійленко // Нова Україна. – 1923. – № 6. 43. **Беренштам-Кістяківська М.** Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 1890-х років / М. Беренштам-Кістяківська // За сто літ : матеріали з громадського та літературного життя України ХІХ і початку ХХ століття / за ред. М. Грушевського. – Х. : Держ. вид-во України, 1928. – Кн. 3. – 325 с. 44. **Русова С.** Мої спомини (1879 – 1915) / С. Русова // За сто літ : матеріали з громадського та літературного життя України ХІХ і

початку ХХ століття / за ред. М. Грушевського. – Х. : Держ. вид-во України, 1928. – Кн. 3. — 325 с. 45. **Григорьев Р.** Как мы бунтовали. Воспоминания о школьной забастовке / Р. Григорьев. – М. : Молодая гвардия, 1931. – 32 с. 46. **Чикаленко Г.** Київська Жіноча громада в перших роках ХХ століття / Г. Чикаленко // Жінка. – 1939. – № 3. 47. **Коллард Ю.** Спогади юнацьких днів (1891–1906). Українська студентська громада в Харкові. РУП / Ю. Коллард. – Торонто : Срібна сурма, 1972. – 223 с. ; **Коллард Ю.** Спогади з минулого / Ю. Коллард // Літ.-наук. вісн. – 1931. – Т. 105. – С. 26–32. 48. **Коваленко О.** На межі двох віків (Спогади про Українську Студентську Громаду в Харкові) / О. Коваленко // Визвольний шлях. – 1992. – № 12 ; 1993. – № 1, № 2. 49. **Чикаленко Є.** Спогади (1861–1907) : документально-художнє видання / Є. Чикаленко. – К. : Темпора, 2003. – 416 с. 50. „Віддати зумієм себе Україні...”: Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком. – К. – Нью-Йорк, 2004. – 520 с. 51. **Риш Ар.** Очерки по истории „Спілки” / Ар. Риш // Летопись революции. – 1925. – № 2. – С. 125–173 ; № 3. – С. 77–107. 52. **Галаган М.** З моїх споминів / М. Галаган. – Ч. 1. – Л. : Червона калина, 1930. – 202 с. 53. **Лотоцький О.** Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Ч. 3. – Варшава : Праці українського наук. ін.-ту, 1934. – 287 с. 54. **Васильченко С.** Твори : у 3 т. / С. Васильченко. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 3 : Мій шлях. (Автобіографічні записки). 55. **Гречнев А. С.** Горловское вооруженное восстание. Из воспоминаний участников первой русской революции / А. С. Гречнев. – М. : Сталинское обл. изд-во, 1955. – С. 20–28. 56. **Смолич Ю.** Твори : у 8 т. / Ю. Смолич. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1 : Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні. – 440 с. 57. **Труды совещания об экономических нуждах студенчества г. Санкт-Петербурга 26–31 марта 1908 г.** – СПб. : Типография В. Я. Мильштейна, 1909. – 64 с.

Гончарова Н. А. Студенческое и ученическое движение в подросийской Украине в начале ХХ в.: источниковедческий обзор вопроса

В статье представлен обзор архивных материалов из фондов разных хранилищ Украины по истории национально-политического движения студентов и учеников на территории подросийской Украины в начале ХХ в. Акцент также сделан на анализе опубликованных источников по заявленной проблеме.

Ключевые слова: студенты, ученики, национально-политическое движение, источник, архивные материалы.

Гончарова Н. О. Студентський та учнівський рух у підросійській Україні на початку ХХ ст.: джерелознавчий огляд питання

У статті подано огляд архівних матеріалів із фондів різних сховищ України з історії національно-політичного руху студентів та учнів на

території підросійської України на початку ХХ ст. Акцент також зроблено на аналізі опублікованих джерел із зазначеної проблеми.

Ключові слова: студенти, учні, національно-політичний рух, джерело, архівні матеріали.

Goncharova N. A. Students' and pupils' movement on the territory of under Russian Ukraine in the beginning of 20th century: archives studying review of question

In the article the review of archives is given from the funds of different depositories of Ukraine from history of national-political movement of students and pupils on the territory of under Russian Ukraine in the beginning of 20th century. An accent is done on the analysis of the published sources from the noted problem.

Key words: students, pupils, archives studies, archival materials.

УДК 94(477)„1929/193”

О. С. Гречішкіна

**ДІТИ ТА РАДЯНСЬКА ІДЕОЛОГІЯ: ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ
ВИХОВАННЯ В ПІОНЕРСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ УРСР
(1929 – 1930-і рр.)**

Дослідження проблеми ідеологічного виховання радянських підлітків, які потім виростили й транслювали засвоєні в дитинстві істини своїм дітям та онукам, є справою актуальною не лише в науковому, але й у соціальному аспекті для розуміння процесів, що сьогодні відбуваються в українському соціумі. У вивченні становлення системи інтернаціонального виховання, яке було важливою складовою радянської ідеології, слід звернутися до періоду кінця 1920 – 1930-х років, періоду грандіозних соціокультурних перетворень, коли всі сфери життя суспільства активно політизувалися та ідеологізувалися. Отже об'єктом дослідження є процес ідеологізації українського суспільства у 1929 – 1930-х рр., предметом обрано інтернаціональне виховання в піонерській організації УРСР. Мета полягає у визначенні основних завдань, форм та методів виховної роботи в організації та їх зв'язку із загальними завданнями влади у сфері перевиховання суспільства.

Ця тема – на відміну від багатьох інших, пов'язаних із системою радянського виховання взагалі та методикою виховання в піонерських організаціях – майже не вивчалась у повному обсязі. Навіть роботи, присвячені розвитку піонерського руху в СРСР, були нечисельні, до того ж їх зміст не виходив за межі офіційної ідеології [1, с. 36 – 38]. Необхідно до того ж зауважити, що праць, присвячених особливостям розвитку

піонерії саме в Україні, нараховувалося одиниці [2]. У наукових розвідках, що вийшли за кордоном і критикували тоталітарну систему, побіжно лише згадувався феномен масового залучення дітей до соціалістичного будівництва й пропаганди радянського способу життя [3, с. 99 – 108]. Сучасний стан досліджень з історії піонерського руху взагалі не є задовільним, попри деякі поодинокі роботи, що торкаються загальних питань розвитку організації на всіх етапах її існування [4].

Детарменці, що національна політика більшовиків будується на засаді інтернаціоналізму, влади пікувалися про те, що мода покоління змалечку засвоїло інтернаціоналістичні погляди. Виховання дітей „країни Рад” було чітко інтернаціоналістичним це в першу чергу вплинуло на побудову виховної роботи в піонерській організації. У 1920-х рр. інтернаціональна виховна робота проводилася недосконало систематично, були відсутні серйозні методичні розробки і рекомендації, педагоги в цей час навіть скаржилися на те, що „у практичній роботі піонерорганізації питанням інтернаціонального виховання приділяють досі аж надто незначну увагу” [5, с. 4]. У 1929 р., який став „переломним” в усіх сферах життя радянських людей, ситуація змінилася. В УРСР виходить спеціальна брошура відомого в республіці методиста комуністичного дитячого руху В. Лра „Інтернаціональне виховання юних піонерів” [Там само], що була за висловом автора першою спробою „систематизувати досвід піонерорганізації й розробити методи роботи над інтернаціональним вихованням” [Там само, с. 3], що пояснювалось важливістю інтернаціонального виховання, як „найважливішої та невіддільної частки комуністичного виховання взагалі” [Там само, с. 4 – 5]. Автор підкреслював, що „кожен піонер повинен бути свідомий того, що «до боротьби за робітничу справу» він буде готовий лише тоді, коли з’ясує інтернаціональний характер цієї боротьби й свої інтернаціональні обов’язки” [Там само, с. 6]. Серед завдань піонерської організації з інтернаціонального виховання називались „обізнаність з поточними подіями, з робітничим рухом по всьому світі, з становищем дітей та роботою піонерів в капіталістичних країнах, інтернаціональна допомога й зв’язок” [Там само]. Методисти прекрасно усвідомлювали, що виховна робота не може обмежуватися тільки розговорами про те, хто такі інтернаціоналісти та як погано живеться дітям при капіталізмі, лишається на рівні „балачок”. Підкреслювалось, що виховання в загоні мусить виявлятися „в конкретній інтернаціональній роботі, у зв’язку з закордонними товаришами, в допомозі їм” [5, с. 7]. Цей зв’язок установлювався за допомогою старших товаришів досить бюрократично – усі піонерські організації СРСР були „прикріплені до чужоземних організацій”, насамперед у тих містах, де активно діяли представники Комінтерну. Наприклад усі округи України були прикріплені до Польщі, крім того, Артемівська округа – до Саварської області, Дніпропетровська – до м. Галле та м. Мерзебург (Німеччина), Закарпатська – до Південного Уельсу (Англія), Київська – до Прикарпатської Русі (Чехо-Словаччина), Харківська – до м. Нью-Йорк та Кінгтон тош [Там само, с. 57]. Цей розподіл був обов’язковим його необхідно було „суворо дотримуватися” [Там само, с. 58], а не писати листи куди заманеться. Піонерським ватажкам пропонувалося допомогти дітям налагодити листування. Зв’язок був чітко контрольованим владою він мав обов’язково здійснюватися через Чужоземний Відділ Центрального піонер-комітету, що знаходився в Москві при Академії комуністичного виховання [Там само]. Цей комітет, за офіційним поясненням, надавав допомогу в перекладі листів до закордонних друзів іноземномовного але цікаво, що лист, який було написано іноземномовною мовою супроводжувався російським перекладом „щоб робітники ЦК могли виправити помилки” [Там само]. Наскільки була забюрократизована і поставлена під пильний нагляд ця начебто демократична ідея зв’язку із закордонними друзями, свідчить також той факт, що ватажкам радили не „прислати індивідуальні листи”, оскільки „миліше за колективні листи” [Там само, с. 59]. ЦК навіть складало пам’ятку, яку і

про це писати за кордон. Зміст її – цілкова пропаганда радянських досягнень та агітація за підтримку радянської влади, експортована за кордон силами маленьких навіжків „інтернаціоналістів” з червоними галстуками. Цій же меті слугувало й збирання коштів для передплати і новим піонерам прорадянських журналів [Там само, с. 67].

Серед інших форм роботи називалися також ознайомлення дітей з «ворогами до піонерів організаціями», погоними політичними подіями, матеріальна допомога дітям та піонерським організаціям капіталістичних країн тощо [Там само, с. 11]. У якості „ворожків організацій” фігурують скаути, італійська фашистська організація „Баліла”, спілки молодих християн „християнські”, „кві католики”. До списку потрапили навіть „Червоні соколи” – організація соціалістів в Австрії, Німеччині, скандинавських країнах, за те, що діти в них „не одержують ніякого інтернаціонального виховання, беруть участь тільки у переправневих демонстраціях. Головне їх завдання – відягувати пролетарських дітей від піонерських організацій” [Там само, с. 28].

Як же завдання покладалося безпосередньо на самих вихованців – членів піонерської організації? Автор визначає це дуже чітко – „піонери зі свого боку повинні зроби́тися провідниками інтернаціоналізму в школі, серед неорганізованих дітей і навіть серед дорослих. Коли в піонерському оточенні інтернаціоналізм робиться військовим, значить робота загону дала позитивний результат, робота правильна” [5, с. 10].

Оскільки ознайомлення зі становищем дітей та діяльністю піонерських організацій за кордоном визнавалися чи не найважливішою формою роботи, цій справі служили спеціальні дитячі видання, присвячені висвітленню проблем діяльності піонерського руху за кордоном. У 1929 році „Піонерская правда” розгорнула агітаційну кампанію за вивільнення американського піонера Гаррі Авмана з в’язниці, після виходу цієї акції за межі країни хлопця було звільнено і він урочисто приїхав до СРСР [6, с. 164]. Після його біографія зайняла почесне місце в піонерському пантеоні [7]. Урестубіці регулярно виходили матеріали, що розповідали про героїзм та страждання деяких мучеників капіталізму, описувалась їх беззахисність перед поліційними антидемократичними режимами країн, у яких їм довелося жити [8]. Брошури під промовистими назвами „Про життя й боротьбу пролетарських дітей Латинської Америки”, „Піонери за червоним кордоном”, „Два мира – две системы воспитания” тощо, акцентуючи увагу на нещастях дітей Заходу, підводили читачів до висновку, що в Радянських республіках дітям живеться набагато краще, ніж деінде.

Дуже важливим елементом виховної діяльності став „Міжнародний дитячий тиждень”, – аналог Міжнародного тижня молоді, що проводився КММ з 1920 р. Загальні завдання цієї акції були визначені Н. Кулєською [9], але постійно переглядалися в бік доповнення та включення якихось злободенних політичних елементів. МД у якості „бойової кампанії” використовувався для звітування піонерів про підсумки своєї річної інтернаціональної роботи [5, с. 11, 41]. У брошурі, що містить зразкові плани для дев’ятого Міжнародного дитячого тижня, що проходив у 1929 р., названо завдання, які треба виконати, проводячи це свято: у кожному шкільному осередку діти повинні організувати спеціальну виставку „куточок Міжнародного дитячого руху” з плакатом з листом до зарубіжної дитячої організації, яка знаходиться під їхнім наглядом, інформацією про те, скільки коштів вдалося зібрати на підтримку цієї організації, карткою міста, району та країни, де вона знаходиться. Крім того, пропонувалось обов’язково вивісити гасло інтернаціонального [10, с. 20].

І Всеукраїнський зліт юнк піонерів у Харкові (9 – 25 серпня 1929 р.) був проведений з метою посилення інтернаціональних контактів – на нього були запрошені іноземні гості – діти капіталістичних країн Америки, Африки, Китаю [11, с. 46]. Для запрошених цей зліт був „ясравом демонстрацією великих успіхів піонерів України” [2, с. 24]. А для українських піонерів спілкування з дітьми країн капіталізму стало неабияким вивчим моментом – вони у черговий раз, уже від самовидців могли почути, у яких жахливих умовах живуть діти робітників за кордоном і як іноземці вивчають радянський лад. Представник дітей Китаю виступавши на зльоті з привітаннями заявив: „Ми бачимо, що відбувається тепер перед нашими очима. І ми переконуємося в тому, яка корисна і міцна ваша організація. У нас, у Китаї, про це поки що і мріяти не можна. Але ми віримо, що скоро переможемо. Хай живе світовий комуністичний рух!” [12, с. 57]. Діти, слухавши такі виступи, не могли не відчувати гордість за свою країну, відданість до радянської влади й не переконатися в абсолютній правильності радянської політики в усіх сферах життя.

Але найбільшого розмаху в галузі інтернаціонального виховання набула діяльність ЮМ-юнк друзів Міжнародної організації допомоги борцям революції (МФР). МФР була створена за рішенням ІV конгресу Комінтерну (листопад 1922 р.) для підтримки зв'язків з пролетарями Заходу з метою координування спільних дій для підготовки світової революції [13, с. 83]. Оскільки однією з найважливіших ділянок роботи МФР вважалася „робота з інтернаціонального виховання цюлярів та піонерів Радянського Союзу”, виховання „з кожного цюляра та піонера справжнього пролетарського інтернаціоналіста, активного учасника соціалістичного будівництва та свідомого провідника ленінсько-сталінської національної політики у широкі верстви трудящк” [14, с. 3], піонерські організації в першу чергу залучалися до діяльності організації в зазначений період. Піонери підтримували заходи МФР, збирали „інтернаціональну допомогу” у фонд допомоги закордонним революціонерам, політв'язням та їх родинам. Центральне, республіканські й місцеві бюро піонерів ініціювало серед інших „проектно-трудова” завдань акцію „Зберемо кошти для МФР” [6, с. 177]. Досвід цієї діяльності було підсумовано в 1935 р. у брошурі Б. Капеля [14], який проаналізував міжіншими рбою київської 91-ї школи імені італійського революціонера Дж. Деманетто та фронтісту імені П. Пестіва м. Києва. Ця робота, що проводилася активістами з числа піонерів, складалася з повного охоплення учнів школи учаснов МФР та ЮМ організації зразкового кабінету МФР-івської роботи, листування з ЮМ Африка, Ньойфра, Амстердама, Скандинавії, Тифліса та Казахстану, створення двох художніх агітбригад ЮМ для виступів у жупкокооперативах, допомоги сільським піонерам [14, с. 10], і була визнана зразковою на її основі розробилися рекомендації для ЮМ по всій країні на майбутнє.

Регулярним явищем у піонерських організаціях стали піонерські мітинги, де діти ухвалювали резолюції протесту проти озброєння, розправ влади та поліції капіталістичних країн над комуністами та робітниками, що бастували [6, с. 178]. Тексти цих резолюцій були стовнені пафосу революційної боротьби, культу жерів, що загинули в боротьбі зі світовим капіталізмом й обіцянок увічнити пам'ять героїв своїми революційними вчинками, наприклад листа, написаного у 1929 р. за кордон учнями Краснодарської семірки, де були слова: „Ми усі, як один, зібрали свої трудові копійки, шлемо їх вам, мученикам капіталізму... у вільній країні усі діти пам'ятають про тих, хто бореться за справу звільнення трудящк всього світу” [13, с. 87]. У 1929 р. за допомогою радянських Товариств друзів із закордону були організовані масштабні протести проти розстрілу 270 китайських піонерів у М'янжуї [15]. Дітей учили, що радянський уряд надає їм максимум можливостей і заохочує вважати, що діти в інших країнах є жервами, яким треба допомагати, збираючи кошти. Піонери регулярно влаштовували благодійні збирання коштів на користь стражданк дітей в інших країнах, наприклад на користь дітей шахтарів під час британського всезагального страйку або на користь німецьких дітей,

які страждали в бідності [16, с. 260]. Пказово, цю подібну форму допомоги залишилася актуальною й у другій половині 1930-х рр. У вересні 1936 р. вже наступне покоління піонерів однієї зі шкіл Кrasnodar звернулося через місцеву газету „Ударник” із закликом до всіх учнів та учителів наслідувати їх приклад – збирати коши жінкам і дітям – жертвам фашистського терору в Істані, повідомляючи, що учні школи імені ХХМДУ галають бажанням допомогти нашим товаришам дітям Істані, і роблять внесок на допомогу зі своїх заощаджень [11, с. 51]. Трохи пізніше, у жовтні 1936 р., газета „Сталинский рабочий” повідомила про збір грошових коштів на користь дітей Істані від дітей в м. Сталіно та цехтарських селищ області [17, с. 3]. Подібні повідомлення стають традиційними для республіканської преси до кінця 1930-х рр. Всь цей час піонери республіки продовжували збирати коши під парфсними гаслами „Створимо фонд для боротьби з голодом та жбратством в капіталістичних країнах!”, „Допожмо боротьбі дітей трудящих у капіталістичних країнах!” тощо [6, с. 205].

Вдзначимо, що загальне радянське і інтернаціональне виховання в Україні мало своєстечірку й динаміку. У 1929 р. важливою умовою і інтернаціонального виховання цю вважалося „роз’яснення піонерам національної політики СРСР, зокрема значення української зації, розвитку української культури” [5, с. 7]. Тобто в республіці намагалися гармонійно поєднувати більшовицький і інтернаціоналізм з повагою до національної культури. Але тривало це недовго. Паралельно із згоранням української зації та початком боротьби з так званним „українським буржуазним націоналізмом” влада неухильно дбала про те, щоб процес інтернаціонального виховання в республіці не виходив за певні межі. Постанова ЦКВК(б) від 25 серпня 1932 р. наголосувала на поверненні „історично, в систему народної освіти, цю в реальності означало перемогу „державного паріопізму” над інтернаціоналізмом як його розуміли „батьки-засновники” [18]. Як яким прикладом такого повороту та попереджуваним сигналом для вихователів стала стаття, опублікована на першій сторінці центрального друкованого органу ЦКЛКСМ – журналу „Ділячий рух” у 1933 р. (№1) під промовистою назвою „Вкорінили націоналістичні перекопчення”. Стаття містила самокритичні заяви про те, що „ми допустилися.. перекопчення національної політики партії на Україні” [19, с. 1]. Ці люди Миколу Скритника, офіційні ідеологи робили висновок, що його „помилки виростили певну систему, яка полягала.. в погубранні українському буржуазному націоналізму. Ці помилки мали місце і в справі інтернаціонального виховання молодого покоління” [19, с. 1]. Вони „відбилися в багатьох творах, потрапили до ряду книжок, брошур, підручників”, на яких „учились і виховувались мільйони молоді, дітей піонерів”. Ці книжки нібито „оприлюднили читача і виховували його не в дусі інтернаціоналізму, а в дусі «національної свідомості», в дусі націоналізму” [Там само, с. 3]. Якщо українські методисти в 1929 р. при визначенні завдань і напрямів інтернаціонального виховання підкресливали, що „зневажливе ставлення до української зації допомагає лив ворогам радянської влади” [5, с. 7], то вже стаття 1933 р. про українську зацію розгадувала лив в негативному контексті, з приметником „примусова” й закликала до дії взагалі в піонердружжя „Кожній піонервожатий має вплибитись в суль виклик партійно-націоналістичних дій ворогів та помилок в національному питанні, викривати контрреволюційні елементи.. і з нестримною більшовицькою рішучістю повести напружену боротьбу за справжнє ленінське і інтернаціональне виховання дітей”. Цей складний політичний дискурс, у якому й дорослому було складно розібратися, відбувався з підключенням самок вихованців, діти не ливались осторонь: „Про ці перекопчення і про боротьбу з ними повинні знати піонери і школярі. Вприсутній для них, популярній формі треба розповідати про це дітям, [19, с. 4]. Після таких сигналів педагогам слід було зрозуміти, що інтернаціональне виховання по-українськи – це, насамперед, боротьба з „національною усвідомленістю”. Така різка зміна акцентів вивначала особливості і інтернаціонального виховання в республіці до кінця 1930-х рр.

Існував ще один аспект, який визначав особливість українського інтернаціонального виховання. Важливим напрямом роботи на необхідність якого постійно звертали увагу саме республіканські методисти була боротьба з антисемітством у дитячому середовищі. На I Всеукраїнській конференції ЛКСМУ, що відбулася в червні 1929 р., у виступі про ключові завдання комдитруху доповідачка зауважила, що класова боротьба за впливи на дітей відбувається й методами розпалювання антисемітизму. Вона повідомила, що у м. Шепетівка сталася дитяча бійка – „шовіністичний випад збоку дітей українських шкіл проти дітей єврейських шкіл”, що закінчилася пораненням трьох єврейських учнів, яким навіть аптека не змогла надати першої допомоги [20, арк. 95]. В. Лір у своїй брошурі з інтернаціонального виховання постійно акцентував увагу на „національному розладі” та „національних забобонах”, що мають місце в дитячих взаєминах, і з якими треба боротися. Рекомендуючі різноманітні форми роботи в ділянці інтернаціонального виховання, автор на перше місце ставить боротьбу „з явищами національного розладу серед дітей” [5, с. 11]. Як приклади в роботі постійно фігурують саме єврейські діти, яких цькують і б'ють їхні товариші. Методами боротьби з цими „хворобливими явищами”, на думку В. Ліра, є такі: роз'яснення дітям „безглуздя та брехливості балачок про те, що євреї не бажають займатися важкою працею”; виключення зі шкіл „непоправних антисемітів, злісних антисемітів, зв'язаних з чужим нам соціальним оточенням, щоб підсікати їхній розкладницький вплив” [5, с. 14 – 15]. На початку 1930-х рр. вийшли друком кілька брошур, присвячених боротьбі з антисемітизмом. Такі факти свідчать, що справжні побутові настрої дитлахів республіки у сфері національного питання були далекими від ідеалів класиків марксизму-ленінізму.

Узагалі з 1932 р у Радянському Союзі поступово завершувався період, який сучасні вчені відзначають як „тріумф інтернаціоналізму”. Учнільні програми та плани виховної роботи поверталися „історизм” у викаданні та посилення виховання державного патріотизму. Піонерські загони перероджували з пошуків друзів за кордоном на вивчення досвіду піонерських організацій у республіках багатонаціонального СРСР. Знайомство з їх культурою обмін делегаціями та розвиток „дружби між народами СРСР” [6, с. 204] з середини 1930-х міцно увійшли до основних форм інтернаціональної роботи з піонерами республіки, суттєво змінивши її сукупність. Міжнародний дитячий рух став менш популярним, замість закордонних дітлахів-героїв з'явилися свої – піонери-герої, які загинули за свою країну, за владу рад, за свою партію.

Оскільки процес інтернаціонального виховання в піонерській організації УРСР у кінці 1920-х – 1930-і рр. відбувався відповідно до завдань партії у сфері перевиховання суспільства, створення „нових людей” комуністичного типу. Виядені та апробовані радянськими методистами комуністичного дитячого руху форми й методи роботи завдяки піднесенню творчого потенціалу дітей, використанню їхньої емоційної сфери дозволяли максимально прилучити дітей до нової ідеології.

Література

1. **Шендрюк З. К.** Інтернаціональне виховання дітей в піонерській організації / З. К. Шендрюк // Світ педагогіки. – 1972. – №5. – С 36 – 38.
2. **Грищенко М. С.** 3

історії дитячого комуністичного руху на Україні (1917–1958 рр.) / М. С. Грищенко. – О. : Одес. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1958. – 38 [2] с. 3. **Ващенко Г.** Освіта і виховання молоді в СРСР // Твори. – Т. 4 : Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К. : Школяр – Фада ЛТД, 2000. – 416 с. 4. **Дитячі** об'єднання України у вимірі минулого і сучасного : довідник-посібник / [Р. М. Охрімчук, Л. Л. Шелестова, О. В. Кравченко та ін.] ; Ін-т проблем виховання АПН України. Лабораторія дитячих об'єднань. – К. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 255 с. ; **Пилипенко В. И.** Очерки истории областной пионерской организации Луганщины / В. И. Пилипенко. – Луганск : Альма-матер, 2005. – 240 с. 5. **Лір В.** Інтернаціональне виховання в загоні юних піонерів / В. Лір. – Х. : Держвидав України, 1929. – 79 [1] с. – (Б-ка журналу „Дитячий рух”). 6. **История** ВЛКСМ и Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. „История и педагогика” / [В. А. Сулемов, Л. Н. Кононенко, Д. И. Полякова, В. В. Лебединский ; под ред. В. А. Сулемова]. – М. : Просвещение, 1978. – 352 с. 7. **Куліченко В.** Гаррі Айзман / В. Куліченко. – Х. – О. : Молодий більшовик, 1931. – 32 с. 8. **Торрес А.** Щоденник Емілія Соляно. Про життя й боротьбу пролетарських дітей Латинської Америки. – Х. – О. : ДВОУ „Молодий більшовик”, 1933. – 50 с. – (Серія світова піонерія) ; **Куліченко В.** Піонери за червоним кордоном : зб. ст. і худ. матеріалу про міжнар. дитячий рух / В. Куліченко, В. Лір. – Х. : Молодий більшовик, 1931. – 156 с. 9. **Крупская Н. К.** О Международной детской неделе / Н. К. Крупская // Письма пионерам. – М. : Молодая гвардия, 1938. – 96 с. 10. **9-я Международная детская неделя** – М. : Молодая гвардия, 1929. – С 20. – 46 с. 11. **Пилипенко В. И.** Очерки истории областной пионерской организации Луганщины / В.И. Пилипенко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 240 с. 12. **Висна** освіта – 1929 р – №9. – С 57. 13. **Кимв А О** Документи Державного архіву Луганської області про діяльність місцевих осередків МОРУ в 1928 – 1930 рр // Історичні краєзнавчі розвідки : моногр. нарис / А О Кимв. – Луганськ : ДВ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008. – 304 с. 14. **Киттель Б Ю** Ос друзья МОР / Б Киттель. – М. : Изд-во ЦКМОР СССР, 1935. – 37 [4] с. 15. **Пионер** – 1924. – №1. – С 36. 16. **Зри** советской пионери : очерки по истории пионерской организации (1917 – 1941) / сост. В. Г. Яковлев. – М. : Просвещение, 1972. – 271 с. 17. **Салтський** робочий – 1936. – 2 жвт. – С 3. 18. **Вісник** – 1932. – 29 авт. – С 2. 19. **Вісник** націоналістичні переконали // Дитячий рух – 1933. – №1. – С 1. 20. **Центральний державний архів** в громадських об'єднань України – Ф. 7, оп.1, спр. 422.

Гречишкіна Е. С. Діти і советська ідеологія: інтернаціональне виховання в пионерській організації УРСР (1929 – 1930-е гг.)

Раскрывается влияние советской пропаганды на подростков, анализируются средства, направления и формы интернационального воспитания в пионерской организации УССР в конце 1920 – 1930-х гг.

Ключевые слова: интернациональное образование, советская пионерская организация, пропаганда.

Гречішкіна О. С. Діти та радянська ідеологія: інтернаціональне виховання в піонерській організації УРСР (1929 – 1930-і рр.)

Розкривається вплив радянської пропаганди на підлітків, аналізуються засоби, напрями та форми інтернаціонального виховання в піонерській організації УРСР у кінці 1920 – 1930-х рр.

Ключові слова: інтернаціональна освіта, радянська піонерська організація, пропаганда.

Grechishkina O. S. Childs and soviet ideology: international education in Ukrainian soviet pioneer organization in 1930th

Influence of soviet propaganda opens up on teenagers, facilities of international education are analyzed in Ukraine pioneer organization in 1930th.

Key words: soviet ideology, international education, soviet pioneer organization, propaganda.

УДК 94(477.6),,192/193”

А. О. Климов

**ПРОДОВОЛЬЧЕ СТАНОВИЩЕ РОБІТНИКІВ ДОНБАСУ
НАПРИКІНЦІ 20-х – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х рр. XX ст.**

Курс на індустріалізацію, визначений у грудні 1925 р. XIV з'їздом ВКП(б), знаменував нове велике капітальне будівництво, модернізацію старих підприємств і, як наслідок, різке зростання міського населення, кількості робітників, які працювали в різних галузях промисловості, перш за все важкої, піднесення існуючих і створення нових промислових центрів. Одним з таких центрів є Донбас. Новобудовами перших п'ятирічок тут були Азовсталь, Новокраматорський завод важкого машинобудування, Харцизький трубопрокатний завод, Костянтинівський цинковий завод, низка коксохімічних заводів у Горлівці, Рутченковому, Єнакієвому, Макіївці, Краматорську; гігантами серед реконструйованих об'єктів – Луганський паровозобудівний завод, металургійні заводи в Макіївці, Алчевську, Сталіному, Краматорський машинобудівний завод, Микитівський ртутний комбінат, Горлівський азотно-туковий завод тощо. Високими темпами нарощувалися потужності електроенергетики: стали до ладу Штерівська, Зуївська, Сіверськодонецька ДРЕС. У 1928 – 1937 рр. було побудовано й реконструйовано 119 шахт [1, с. 238].

За 1928 – 1935 рр. чисельність робітників і службовців зроста майже в 1,8 разу і досягла 1 млн. 280 тис. [Там само, с. 249]. У середині 30-х рр. у промисловості Донбасу працювало 8 % від усієї кількості робітників СРСР, нараховувалося 8580 підприємств, з них 1603 великих ценових, у тому числі 305 шахт, 9 металургійних заводів [2]. Істотно збільшилося протягом 1926 – 1934 рр. населення міст: Сталіне – зі 104,3 тис. до 288,4 тис. осіб, Орджонікідзе (Єнакієве) – з 24,2 тис. до 76,2 тис., Кадіївка – із 17,1 тис. до 72,5 тис., Краматорськ – з 12,2 тис. до 85,9 тис., Маріуполь – з 62,3 тис. до 165 тис., Ворошиловград – з 69,4 тис. до 123,5 тис., Макіївка – з 51,3 тис. до 104,6 тис., Алчевськ – з 15,6 тис. до 48,1 тис. [3, с. 6].

Життя робітників, які здійснювали соціалістичну модернізацію країни, ніколи не було легким. Серед безлічі проблем, що його супроводжували, найпершою була продовольча. Влада мусила забезпечувати продовольством міське населення, яке постійно зростало. Оскільки для будівництва нової соціальної системи потрібні сумлінні працівники, продовольча політика стала одним з дієвих засобів вирішення цього завдання.

Проблеми матеріального стану трудящих Донбасу, організації робітничого постачання знайшли певний відбиток у науковій літературі. Серед публікацій слід виділити розділи З. Г. Лихолобової у двотомній „Истории рабочих Донбасса” [1], роботу М. І. Мальцева [4], цікаві спостереження щодо продовольчого забезпечення робітників та їхньої купівельної спроможності Т. А. Нечаєвої [5]. У цій розвідці на підставі нових архівних документів досліджується продовольче становище та шляхи забезпечення продовольством робітників Донбасу після відмови від непу, руйнування господарств селянина-власника внаслідок створення колгоспної системи господарювання, супроводжуваного голодомором 1932 – 1933 років.

Не можна сказати, що в умовах непу продовольче становище робітників було на високому рівні. На ньому позначалася досить низька заробітна плата. Середній заробіток робітників Донбасу в 1928 р., наприклад, становив 60 крб. 20 коп. на місяць [6], у шахтарів він був дещо вищим – 64 крб. [3, с. 123], у більшості некваліфікованих робітників заробітки були значно нижчими. Проведене обстеження серед молодих робітників Макіївки виявило, що багато хто з них ішов на роботу навіть не з'ївши шматка черствого хліба [7].

У 1928 р. стався сильний недорід і продовольчий стан небезпечно загострився. Ринкові ціни на хліб та м'ясо пішли вгору. Щоб урятувати ситуацію з нестачею хліба та інших продуктів, було введено обмежену систему продажу хліба за виробничо-класовим принципом: тільки трудящим і нормовано, щоправда за помірними цінами. Хлібні норми, які забезпечувалися централізованим постачанням, для шахтарів та металургів, що безпосередньо працювали на виробництві, встановлювалися 800 г на день, усім іншим робітникам – 600 г,

безробітним робітникам – 400 г, членам родин робітників – 300 г. До останніх прирівнювалися радянські службовці, медичні працівники та освітяни. Ті робітники та службовці, які мали своє господарство або мешкали в родинях, які мали сільське господарство, хлібом не забезпечувалися [8].

Зауважимо, що до цього часу робітниче постачання здійснювалося за допомогою робітничої кооперації, яка на 50 – 55 % забезпечувала попит на м'ясо та овочі, усе інше йшло від приватника. У зв'язку з розпочатою суцільною колективізацією сільського господарства з осені 1929 р. приватник участі в забезпеченні робітників продовольством вже не брав і весь тягар робітничого постачання ліг на кооперацію, мережа якої була не досить розгалуженою (у найбільшому промисловому окрузі Донбасу – Сталінському – було лише 11 робітничих кооперативів [9]). Цього тягара вона не витримала й витримати не могла. Адже за централізованим постачанням робкоопи округу отримували в 1929 р. продукти на 64 тис. робітників, тоді як тільки за першою категорією постачання (шахтарі, які працювали на підземних роботах) їх було 130 тис. [10].

Восени 1929 р. в містах Донбасу з продажу зникли всі продукти; у повсякденне життя ввійшли постійні черги не тільки за дефіцитними товарами, але й за тими, що нормувалися, а держава почала нормувати основні види продовольства. Тепер робітники за картками могли отримати на місяць 2 кг крупи, 1 л олії, 200 г вершкового масла, 10 яєць. Усім іншим категоріям працюючих та утриманців установили таку норму: 1 кг крупи, 0,5 л олії, 100 г вершкового масла. Щодо м'яса, ціни на яке в серпні значно зросли, то його належало видавати по картках шахтарям, які працювали на підземних роботах, та металургам гарячих цехів по 200 г на місяць, іншим робітникам – по 150 г, а службовцям та утриманцям – по 100 г. І тільки шахтарям провідних підземних професій видавали по 75 г сала [11].

У серпні 1929 р. у кооперативах та на ринку не було яєць та молочних продуктів, не вистачало картоплі, а хліб та борошно були вкрай низької якості. Це примусило місцеві партійні органи звернутися до ЦК КП(б)У з проханням ужити термінових заходів для завозу продуктів у кооперативи [12].

Улітку 1930 р. ситуація ще більше загострилася. Ресурсів надходило все менше; продуктові норми було скорочено; проведено облік усіх наявних запасів для забезпечення хоча б у мінімальному розмірі основної групи робітників. Виняток робили для шахтарів: країні конче потрібне було вугілля. Донбас планів вуглевидобутку не виконував, а важкі й небезпечні умови праці призводили до великої плинності в цій галузі, примушували робити постійні підживлення кадрів за рахунок комсомольських мобілізацій та вербування в Україні та інших регіонах СРСР. У 1929 р. у вугільну промисловість Донбасу було мобілізовано 10 тис. комсомольців, у 1930 р. – 15 тис., 30 тис.

завербовано в колгоспах, у 1932 р. за розкладкою Наркомпраці України вербувалося 11885 осіб [13]. Щоб утримувати шахтарів на виробництві, „шахтарські норми” для підземних робітників установлювалися в 1 кг хліба на день та 1 кг борошна, 2,4 кг крупи, 1,2 л олії, 1,5 кг цукру, 2,5 кг рибних виробів на місяць; м'ясо та вершкове масло не передбачалися. Для шахтарів, які працювали на поверхні, за картками мали видавати 800 г хліба, 1 кг борошна, 2,25 кг крупи, 600 г олії, 1,5 кг цукру та 2 кг рибних виробів. Норма для службовців та утриманців була ще меншою. Щодо картоплі й овочів, то навіть згідно із затвердженим планом централізованого постачання на зиму 1932/33 рр. Донбасу передбачалося усього 40 % від необхідних 485 тис. т картоплі [14].

Тому на картоплю також було встановлено норми: на осінньо-зимовий період шахтарі, які працювали на підземних роботах, могли придбати 140 кг, робітники гарячих цехів та цехів зі шкідливими умовами праці металургійних заводів – 100 кг, інші робітники – 75 кг, службовці 60 – 80 кг. При цьому картопля коштувала 15 коп. за кг, цибуля – 23 коп., капуста – 11 коп., морква – 14 коп., буряк – 13 коп. Однак купити цибулю, моркву та буряк робітники не могли: з огляду на вкрай малі ресурси їх передали до громадського харчування [15].

З поставками м'яса склалася така критична ситуація, що плани завою розглядав і затверджував безпосередньо ЦК ВКП(б). На місяць Донбасу виділяли 5 тис. т. У листопаді 1932 р. державні ціни на м'ясо були підвищені на 47 %, постачання м'яса відновили для 940 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Шахтарям провідних підземних вугільних професій (125 тис. осіб) видавали 3 кг на місяць, іншим підземним працівникам та інженерно-технічним працівникам (160 тис.) – 2 кг, робітникам поверхні – 1 кг, дітям шахтарів провідних професій – 0,5 кг. Робітники гарячих цехів та цехів зі шкідливими умовами праці металургійних, машинобудівних, коксохімічних заводів, заводів ВПК, залізничники провідних професій (148,2 тис.) мали отримувати по 2 кг, решта робітників – по 1 кг [16].

Такі норми встановлювалися тільки для тих, хто працював на підприємстві безперервно не менше ніж місяць. Спеціальні комісії постійно перевіряли контингент робітників та утриманців, які підпадали під централізоване постачання. З листопада 1932 р. для видачі хлібних карток був установлений контингент у 425 тис. робітників і 573 тис. службовців та утриманців [17].

Улітку 1932 р. для полегшення вкрай важкої ситуації із забезпеченням робітників продовольством відкрито колгоспні ринки (з 1930 р. базарну торгівлю під приводом негативного впливу на хлібозаготівлі заборонили), але ціни на них з огляду на заробітну плату були занадто високими й користуватися їхніми послугами могли далеко не всі робітники. Восени на більшості міських ринків кілограм яловичини коштував 10 крб., кілограм вершкового масла – 20 крб., літр молока – 2 крб., бита курка – 10 – 20 крб., десяток яєць – 7 крб., кілограм

яблук – 3 крб., картоплі – 1 крб. 20 коп., помідорів – 70 коп., а буханець печеного хліба – 13 крб. [18]. У 1933 р. були організовані ярмарки, на яких пуд пшениці можна було купити за 40 крб., а жита – за 25 крб. [19].

Інакше забезпечувалися продовольством іноземні робітники та спеціалісти, запрошені через низьку кваліфікацію власних інженерів та робітників для роботи на будівництві нових підприємств, для налагодження технологічних процесів на імпортному обладнанні. Вони працювали на багатьох підприємствах, зокрема Луганському паровозобудівному заводі (понад 80 осіб), Новокраматорському заводі важкого машинобудування та ін.

У той час, коли українське село гинуло від голоду, іноземний інженер у 1932 р. отримував по 9 кг м'яса, 3 кг вершкового масла, 1 л молока, 6 кг свіжої риби, 4 кг цукру, 4 кг борошна та 1 л олії на місяць, а кожний член його родини по 5 кг м'яса, 2 кг масла, 1 л молока, 4 кг свіжої риби, 4 кг цукру, 2 кг борошна та 1 л олії. Робітники отримували по 6 кг м'яса, 3 кг риби, 2,5 кг цукру, 4 кг борошна та 1 л олії. Крім того, за комерційними цінами вони могли гарантовано придбати сметану вартістю 4 крб. 50 коп. за літр, тверді сири по 9 крб. за 1 кг та яйця по 3 крб. за десяток, тобто за цінами, нижчими від ринкових [20].

На початку 1933 р. для стимулювання розвитку вугільної промисловості продовольче забезпечення шахтарів дещо покращилося. Тепер шахтарі, які працювали на важких підземних роботах забійниками, наваловідбійниками, машиністами врубових машин тощо, отримували продукти за розширеним асортиментом: по 1 кг хліба на день, 2,4 кг крупи, 1,5 кг макаронів, 3 кг м'яса, 2 кг оселедців, 400 г олії, 200 г масла або маргарину на місяць, 3 кг риби на квартал і 140 кг картоплі на рік. Для інженерно-технічних працівників, які працювали в шахтах, додатково до цих норм видавалося щомісячно 3 кг борошна, 2 кг макаронів, 1 кг ковбас та копчених виробів, 2 кг м'яса, 3 кг кондитерських виробів, 5 банок консервів та 0,5 кг твердого сиру; з квітня цього року норми масла для підземних робітників підвищили до 400 г [21].

За окремими нормами отримували харчі металурги, яких нараховувалося понад 94 тис., у тому числі 9,5 тис. працювало на провідних професіях в основних цехах. Для останніх вони були меншими, ніж у шахтарів, і становили 1 кг хліба на день, 2 кг крупи, 1 кг цукру, 2 кг м'яса, 200 г масла, 200 г олії, 400 г маргарину на місяць та 2 кг риби і 3 кг оселедців на квартал [22].

Однак ці норми через перебої в постачанні отримати було важко. У лютому 1933 р., наприклад, робітникам Єнакієвого навіть хліба не видавали по 2 – 3 дні [23]. Водночас державні ціни на продовольство й далі зростали. У квітні 1933 р. кілограм картоплі вже коштував 20 коп.

Щоб зменшити тиск на систему нормованого постачання продуктів, яка постійно давала збої, і „вимити” гроші в міського населення, політбюро ЦК ВКП(б) у квітні 1933 р. ухвалює рішення про

відкриття магазинів вільного продажу продуктів харчування за підвищеними цінами, згідно з яким у Донбасі в найбільших містах було відкрито 19 таких крамниць [24].

Однак, як і ринки, вони були не для пересічного робітника з його малою, як порівняти з цінами, зарплатою, яку до того ж постійно затримували. Наприкінці 20-х – у першій половині 30-х років затримки з виплатою зарплати набули хронічного характеру, рік у рік заборгованість зростала, у I кварталі 1933 р. вона становила 38 млн. крб. й особливо великою була у вугільній, металургійній промисловості, на залізничному транспорті та в будівництві [25]. Доходило до того, що, наприклад, окремі робітники й службовці механічного цеху Краматорського металургійного заводу залишали роботу в пошуках грошей на сніданок, а робітники прокатного цеху заявляли, що не вийдуть на роботу, „оскільки далі немає можливості терпіти”. А всього на підприємствах цього міста заборгованість із зарплати в червні 1933 р. досягла майже 2 млн. крб. [26].

Нормування в постачанні продуктів та їх державний розподіл породжували й такі негативні явища, як різноманітні махінації, крадіжки, розтрати тощо. Їх постійно викривали у відділах робітничого постачання та організаціях-постачальниках. Тільки в 1933 р. їх зафіксовано міліцією на 5,8 млн. крб. [27].

Нарешті, наприкінці 1934 р. кризу колгоспного ладу було подолано. Це дало можливість на листопадовому (1934 р.) пленумі ЦК ВКП(б) ухвалити рішення про відміну з 1 січня 1935 р. карткової системи розподілу продовольчих товарів серед міського населення, продаж хліба та інших продуктів з державних і кооперативних магазинів, уведення єдиних роздрібних цін на хліб, борошно та крупу [28, с. 191].

Оскільки попиту населення карткова система не вдовольняла, то її відміна вела до його різкого зростання. У Донбасі почалося форсоване будівництво додаткових хлібопекарень, хлібних яток, для цього в торгівлю було мобілізовано 500 комсомольців [29]. Однак продовольства не стало більше, ціни на нього й далі зростали. Картоплю в 1935 р. продавали тільки багатосімейним уже за ціною 30 коп. за кілограм [30].

У магазинах з'явилося масло „екстра”, яке коштувало 22 крб. 50 коп. за кілограм та вищого гатунку по 19 крб. 50 коп. Загал робітників купувати такий дорогий продукт був неспроможний, і партійному керівництву Донбасу довелося звертатися до ЦК ВКП(б) з проханням постачати масло нижчих сортів. Кілограм яловичини коштував 7 крб. 60 коп. [31]. Дефіцит продуктів спричинив ще більше поширення негативних явищ у торгівлі: лише протягом квітня – червня 1935 р. було виявлено розтрат і крадіжок на 10 млн. крб. [32].

Влада докладала чимало зусиль для налагодження більш-менш нормальної торгівлі. Відкривалися нові магазини. Був уведений прейскурант державних цін на хлібобулочні та кондитерські вироби, за яким у великих містах у спеціалізованих хлібних магазинах мало бути

37 найменувань хлібобулочних виробів, у всіх інших містах – 27, а в змішаних магазинах – 14: від найдешевшого житнього хліба по 75 коп. і пшеничного нижчого сорту по 90 коп. до якісного пшеничного по 4 крб. 10 коп. і шафранних булок по 7 крб. 80 коп., різноманітних тортів по 14 крб. [33].

Проте реальність була іншою. У містах біля крамниць уже з другої години ночі створювалися черги за хлібом, який привозили для продажу тільки о 16 годині дня, і всім, хто був у черзі, його не вистачало. У чергах траплялися бійки, мали місце випадки загибелі людей у натовпі. Доведені до відчаю робітники скаржилися до ЦК КП(б)У. У відповідь на одну з таких колективних скарг тодішній другий секретар ЦК М. М. Хатаєвич дав коротку й вельми прикметну відповідь: „Погано організовано справу на місцях; складні міжнародні обставини й не можна розпродати всі хлібні запаси” [34]. За цих умов продуктами першочергово забезпечувалися передові робітники, а з осені 1935 р. – стахановці.

Отже, ані нормування продуктів у 1929 – 1934 рр., ані відміна з 1935 р. карткової системи й вільний продаж продовольчих товарів не забезпечували нормального харчування робітників. Брак продовольства, яке можна було б придбати за картками, а згодом у вільному продажі примусив партійне керівництво звернути увагу на громадське харчування, яке б певним чином могло пом'якшити продовольчу ситуацію. Наприкінці 20-х рр. воно перебувало в занедбаному стані: у Сталінському окрузі нараховувалося всього 44 їдальні, скористатися ними могли лише 6,3 % робітників [35]. До того ж постачання продуктів до їдалень також було централізоване, за відповідними фондами, яких бракувало.

Улітку 1930 р. було розгорнуто роботу з організації їдалень та буфетів на шахтах, які мали годувати шахтарів. М'ясними стравами в першу чергу забезпечували підземних робітників. Однак зростання мережі громадського харчування не супроводжувалося відповідною якістю обслуговування та санітарного стану їдалень.

Наприкінці 1932 р. у системі громадського харчування Донбасу було визначено контингент тих, хто міг там отримувати їжу. Він становив майже 1 млн. осіб, з яких 335 тис. були шахтарями, 104,1 тис. металургами, 68,3 тис. машинобудівниками, 66,4 тис. хіміками, 181 тис. будівельними. До них додавалися 170 тис. школярів, 23 тис. студентів та 20,7 тис. службовців. Для різних категорій робітників діяли відповідні норми. Шахтарі, які працювали на підземних роботах, могли, наприклад, розраховувати на споживання 2,6 кг м'яса на місяць, інші робітники – 1,5 кг, будівельники – 1,2 кг, а службовці – 1 кг. Водночас у зв'язку зі зростанням державних цін на продукти було підвищено ціни на їжу: звичайна перша страва тепер коштувала 25 коп., а так звана покращена – 30 коп., друга страва – відповідно 35 та 40 коп. [36]. Щоб нагодувати насамперед шахтарів, які працювали на підземних роботах, з 1933 р. для

них організували спеціальні їдальні на великих та середніх шахтах та виділили окремі столи на малих шахтах.

Однак життя відрізнялося від ухвалюваних рішень. У багатьох робітничих їдальнях марно було сподіватися отримати якісний нормований обід і відновити сили для подальшої роботи. У червні 1933 р. інженерно-технічні працівники, які працювали на будівництві заводу „Азовсталь”, надіслали лист першому секретареві Донецького обкому КП(б)У І. О. Акулову, у якому, зокрема, писали, що в їхній їдальні, яка обслуговувала понад 700 осіб, протягом 2-х місяців на обід був тільки борщ на воді з кислєю капустою. На вечерю іноді давали той же борщ, частіше чай або тюльку. Дуже часто були дні, коли їдальня зовсім не працювала [37]. У їдальнях кадіївських шахт бракувало посуду: мисок, склянок, чашок тощо [38].

Їдальнями мусило опікуватися найвище партійне керівництво, дійшло до того, що воно встановлювало ціни на обіди. 10 травня 1933 р. політбюро ЦК ВКП(б), а 14 травня Наркомат постачання СРСР затвердили нові ціни в системі громадського харчування. Відтепер шахтар у спеціальній їдальні міг з'їсти згідно з нормальними цінами суп за 20 коп., борщ – за 25 коп., м'ясо-рибну страву – за 46 коп., кашо-овочеву – за 25 коп. Уводилося також меню за зниженими цінами, різниця полягала в тому, що замість м'ясо-рибної страви пропонувалася змішано-м'ясна за 30 коп. [39]. У січні 1935 р. постановою РНК СРСР ціни на обіди знову підвищено: картопляний суп або борщ з кислєю капустою тепер коштували 25 коп., порція смаженої вобли – 51 коп., битків з пшоном – 68 коп., пиріжків з м'ясом – 62 коп. Цим асортимент і обмежувався [40].

Попри вживані зусилля стан у громадському харчуванні поліпшувався вкрай повільно, якість обідів та санітарний стан їдалень залишалися традиційно поганими. Прикметним у цьому відношенні було рішення Донецького обкому КП(б)У, ухвалене 21 лютого 1935 р., у якому містилися вимоги у дводекадний термін забезпечити їдальні тарілками, ложками, склянками, ножами, виделками тощо й притягти до кримінальної відповідальності осіб, які знижують набір продуктів на обід [41].

І все ж навіть така система громадського харчування стала порятунком для багатьох робітників, особливо молоді, яка приїздила до Донбасу працювати на промисловому виробництві та будівництві заводів і шахт. Наприкінці 1935 р. вона нараховувала 872 їдальні, з яких 603 або 69,2 % були на шахтах, заводах, кар'єрах і де за відносно помірними лімітованими цінами (адже утримання їдалень здійснювалося за рахунок підприємств) можна було отримати м'ясний обід за 1 крб. 20 коп., рибний за 1 крб., овочево-круп'яний за 65 коп. [42].

У зв'язку з неможливістю централізовано забезпечити робітників якісним продовольством у необхідній кількості та в бажаному асортименті влада вирішила частково покласти розв'язання цієї

проблеми на самих робітників. Почалася масова кампанія з розвитку індивідуального городництва та шахтних підсобних тваринницьких господарств. Відпрацювавши на виробництві, робітник тепер працював ще й на городі з основним знаряддям праці – лопатою. І хоча для вчорашнього селянина, якими була значна частина робітників (у 1930 – 1932 рр. селяни становили 80 % поповнення шахтарських кадрів), це звична праця, часу на відпочинок майже не залишалося. Навесні 1933 р. під городами, засадженими картоплею та овочами, було 40 тис. гектарів землі, з них індивідуальні городи загальною площею понад 23 тис. га мали 142 тис. шахтарів. Наступного року індивідуальні городи мали вже 600 тис. робітників [43]. Щоб стимулювати городництво, влада вдалася навіть і в цій справі до соціалістичного змагання – було укладено договір соціалістичного змагання між районами Московської області та Донбасу, що передбачав укріплення та розширення індивідуальних робітничих городів [44].

Для забезпечення міст продовольством робітників стали направляти на село для сівби та збирання врожаю. У 1930 р. Сталінський окружком КП(б)У відправив на село 145 бригад (641 робітника) для сівби і 64 бригади (255 осіб) для збирання врожаю [45]. У 1932 р., крім робітничих бригад, формувалися окремі бригади профспілковими та комсомольськими організаціями. У липні 1933 р. для збирання врожаю та обмолоту хліба в Старобільській район на місячний термін мобілізували 1 тис. студентів, а за рішенням Донецького обкому КП(б)У з цією ж метою з обласних установ – 80 % комуністів та комсомольців [46].

Продовольство було досить дієвим засобом боротьби влади з прогульниками, заохочення ударників, створення святкових настроїв у пролетарські свята Першотравня та Жовтня. До цих свят накопичували й видавали за картками біле борошно, тримали запас хліба, щоб у святкові дні його можна було купити без перебоїв, намагалися видати наявні нормовані товари (як правило, бракувало м'яса, риби, цукру, макаронів). Ударникам до свят іноді продавали й додаткові пайки. Так, до Жовтневих свят 1934 р. 8975 робітникам-ударникам та 916 інженерно-технічним працівникам Макіївського металургійного заводу додатково видали по кілограму цукру й оселедців [47]. Водночас прогульників позбавляли права отримувати харчі в дні невиходів на роботу, залишали без продуктових карток. Звільнені за прогули загалом позбавлялися як продуктових, так і промтоварних карток, у них відбирали городи [48].

Продовольством також давали компенсації сім'ям у разі нещасних випадків і загибелі робітників. Коли, наприклад, у жовтні 1933 р. у результаті аварії на шахті „Червоний профінтерн” загинуло 36 гірників, їх родинам видали продовольство. Сім'я загиблого шахтаря Бурнякова, де залишилися дружина, четверо дітей, 70-річний батько та 65-річна мати, отримала 80 кг борошна, 6 кг вершкового масла, 6 кг цукру, 6 кг кондитерських виробів, 10 кг крупи, 5 л олії, корову та свиню [49].

Продовольчі негаразди породжували протестні настрої робітників. У 1929 р. через брак хліба на підприємствах зривалася робота, мали місце страйки й так звані „волинки” [50]. Через високі ціни на продовольство та його погану якість, наприклад, 9 травня 1929 р. не вийшли на роботу шахтарі двох змін на шахтах № 4 та № 5 Будьонівського рудоуправління в Макіївському районі [51]. На базарах та в чергах точилися постійні розмови, на кшталт „придушили кулака, й тому хліба в нас немає”, які партійними та каральними органами ГПУ кваліфікувалися як „контрреволюційна шкідлива агітація” [52]. У наступні роки невдоволення робітників не зменшилося, створюючи, за словами партійних функціонерів, нездорову виробничу обстановку.

Найявне продовольче становище стало предметом обговорення й різкої критики на багатьох зборах. Так, на відкритих партійних зборах, що відбулися 27 вересня 1932 р. на Горлівському коксохімічному заводі, у присутності 100 комуністів та 120 комсомольців робітники скаржилися на перебої з постачанням хліба, його вкрай низьку якість, повну відсутність свіжих овочів. З відчаєм та обуренням вони говорили, що „доводиться стояти в чергах за 400 г картоплі, й кожного дня її купити не можна, протягом кількох місяців не було отримано жодного з нормованих продуктів – крупи, масла, цукру” [53].

10 липня 1934 р. на робітничих зборах у Маріупольських судноремонтних майстернях, де були, до речі, комуністи та комсомольці, гостро критикували стан з продовольством, зниження хлібних норм утриманням з 300 до 200 г, систематичні затримки зарплати, гідке харчування в їдальні, де протягом місяця на перше можна було отримати воду з капустою, на друге – варену або тушковану капусту. Тільки одного разу був м'ясний обід та двічі рибний, при тому, що вартість обіду становила від 80 коп. до 1 крб. 7 коп. У порожніх магазинах, крім хліба, за червень та липень по картках видали лише 0,5 кг крупи [54].

Таким було справжнє життя робітників навіть тоді, коли кризи колгоспного ладу почали долати. Однак ці виступи робітників, викликані дійсними життєвими негараздами, оцінювалися обласним партійним комітетом як „україн нездорові, антирадянські” [55] і як антирадянські відповідним чином придушувалися.

Картина продовольчого становища робітників є неповною без урахування їхньої купівельної спроможності. Хоча середня місячна заробітна плата працівників великої промисловості зросла з 75 крб. у 1928 р. до 204 крб. у 1935 р. (у вугільній промисловості – з 64 до 219 крб.) [3, с. 20, 123], прогнати себе і сім'ю на ці гроші було важко. У 1935 р. у робітничих сім'ях у середньому прибуток на кожного члена родини становив 83 крб. 45 коп. за місяць. Витрати були такими: на домашнє та громадське харчування – 50 крб. 2 коп., на одяг, білизну та взуття – 9 крб. 40 коп., на помешкання, опалення та освітлення – 4 крб. 89 коп., на гігієну й лікування 48 коп., інші витрати становили 17 крб. 74 коп. [3, с. 281]. Отже, на харчування робітничі сім'я витратила 60 %

прибутків, але ціни на основні продукти не дозволяли купувати продовольство в необхідній кількості, значна частина робітників, за винятком найбільш кваліфікованих передовиків виробництва, постійно зазнавала серйозних продовольчих труднощів, перебувала на межі убогого існування, лише сподіваючись на кращі часи.

Сталінське соціалістичне переоблаштування країни з відмовою від непу, „комуністичним штурмом”, суцільною насильницькою колективізацією й нищенням міцних селянських одноосібних господарств призвело до того, що наприкінці 20-х рр. держава опинилася перед продовольчою катастрофою. У вкрай складній продовольчій ситуації за рахунок доведеного до голодомору селянства правлячій партії вдалося в промислових центрах її стабілізувати й запобігти неконтрольованому розвитку подій. Маніпулюючи загрозою капіталістичного оточення й війни в будь-яку мить, залякуючи терором проти „ворогів народу”, обіцяючи „світле майбутнє”, посилаючись на тимчасовість труднощів, без яких не робиться велика справа, вона підтримувала в робітників ентузіазм, настрій на працю, необхідну для нарощування економічного потенціалу країни, створення індустріального суспільства.

Література

1. **История рабочих Донбасса**: в 2 т. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1981. – 326 с. 2. **Державний архів** Донецької області (далі – ДАДО), ф. П-326, оп. 1, спр. 794, арк. 4; спр. 841, арк. 32. 3. **Праця в УРСР**. – К. : Нар. господарство та облік. 1937. – 302 с. 4. **Мальцев Н. И.** Подъем жизненного уровня трудящихся Донбасса в годы социалистической реконструкции народного хозяйства / Николай Иванович Мальцев – К. : Вища шк., 1987. – 100 с. 5. **Нечаєва Т. А.** Економічні стимули мотивації праці робітників України в 1929 – 1932 рр. // Укр. іст. журн. – 1998. – № 5. – С. 75 – 86. 6. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 607, арк. 15. 7. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 520, арк. 16. 8. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 603, арк. 27. 9. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 650, арк. 17. 10. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 663, арк. 19. 11. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 627, арк. 118. 12. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 625, арк. 17. 13. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 654, арк. 8; спр. 717, арк. 246; ф. П-326, оп. 1, спр. 5, арк. 62. 14. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 1, арк. 108; спр. 5, арк. 41. 15. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 5, арк. 122, 124. 16. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 5, арк. 125. 17. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 7, арк. 13. 18. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 26, арк. 196–212. 19. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 144, арк. 119. 20. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 126, арк. 22–23. 21. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 41, арк. 105, 149; спр. 51, арк. 119. 22. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 49, арк. 165–168. 23. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 49, арк. 26. 24. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 51, арк. 97. 25. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 49, арк. 249. 26. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 127, арк. 13, 24. 27. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 144, арк. 170. 28. **КПРС** в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. –

Г. 5. – К. : Політвидав України, 1980. 29. ДАДО, ф.П-326, оп. 1, спр. 241, арк. 45–47. 30. ДАДО, ф.П-326, оп. 1, спр. 328, арк. 6. 31. ДАДО, ф.П-326, оп. 1, спр. 734, арк. 89; спр. 843, арк. 193. 32. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 501, арк. 151. 33. ДАДО, ф.П-326, оп. 1, спр. 808, арк. 118–119. 34. ДАДО, ф.П-326, оп. 1, спр. 839, арк. 22, 24. 35. ДАДО, П-9, оп. 1, спр. 603, арк. 69; спр. 650, арк. 17. 36. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 7, арк. 18, 23. 37. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 17, арк. 65. 38. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 146, арк. 124. 39. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 55, арк. 84. 40. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 340, арк. 32. 41. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 330, арк. 7. 42. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 734, арк. 84. 43. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 134, арк. 177; спр. 231, арк. 102. 44. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 231, арк. 72. 45. ДАДО, ф.П-9, оп. 1, спр. 718, арк. 103. 46. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 60, арк. 30, 78. 47. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 231, арк. 9. 48. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 7, арк. 19; спр. 226, арк. 12. 49. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 134, арк. 137. 50. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 663, арк. 20; спр. 650, арк. 25. 51. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 663, арк. 29. 52. ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 603, арк. 62; спр. 748, арк. 28. 53. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 17, арк. 37–42. 54. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 293, арк. 45–46. 55. ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 212, арк. 54.

Климов А. А. Продовольственное положение рабочих Донбасса в конце 20-х – первой половине 30-х гг. XX ст.

Рассматривается продовольственное положение и пути обеспечения продовольствием рабочих Донбасса во время проведения индустриализации, когда разрушение хозяйств крестьян-собственников и создание колхозной системы привели к обострению продовольственной ситуации и введению карточной системы распределения продуктов.

Ключевые слова: Донбасс, промышленность, рабочие, продовольствие, карточная система.

Климов А. О. Продовольче становище робітників Донбасу наприкінці 20-х – у першій половині 30-х рр. XX ст.

Розглядаються продовольче становище та шляхи забезпечення продовольством робітників Донбасу під час індустріалізації, коли руйнування господарств селян-власників і створення колгоспної системи призвели до загострення продовольчої ситуації та введення карткової системи розподілу продуктів.

Ключові слова: Донбас, промисловість, робітники, продовольство, карткова система.

Klymov A. O. Provisions of Donbas Industrial Workers in the End of the 1920^s – First Half of the 1930^s

The article deals with supply and the ways of the supply of provisions for Donbas industrial workers during industrialization implementation. The

destruction of peasants-owners' farms and introduction of system of collective farms resulted in escalation situation of supply of provisions and launching the system of food distribution by cards.

Key words: Donbas, industry, industrial workers, provisions, card system.

УДК 94 (477),193”: 377

Є. С. Костюк

ВИРОБНИЧО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА В СЕРЕДОВИЩІ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ УСРР – УРСР У 1930-х рр.: ГРОМАДСЬКИЙ ВИМІР

Сучасна Україна зіткнулася з проблемою гострої нестачі кваліфікованих фахівців з робітничих спеціальностей, що пояснюється як зниженням рівня мотивації молоді до опанування робітничих професій, так і послабленням уваги держави до розгортання системи професійно-технічної освіти. У цих умовах доречним є залучення організованої громадськості до охоплення молоді виробничо-технічним навчанням. Для вироблення засад участі громадських об'єднань у поширенні технічної освіти серед робітничої молоді варто враховувати історичний досвід. Особливу цікавість викликає період 1930-х рр., коли до розгортання системи виробничо-технічної освіти серед робітничої молоді активно залучалися виробничі громадські об'єднання, насамперед – індустріальні профспілки та технічні товариства: „Техніка масам”, Укравтодор і Всеукраїнське товариство робітників-винахідників.

Наукову актуальність проблеми зумовлює те, що вона дотепер не була об'єктом цілісного наукового дослідження. Лише побічні згадки про громадський вимір виробничо-технічної освіти серед робітничої молоді можна знайти в працях Д. М. Балана [1], А. О. Климова [2] та С. М. Свистовича [3]. У той же час, окреслена проблема забезпечена достатньою джерельною базою, здебільшого – архівними документами.

Метою дослідження є висвітлення участі громадських об'єднань у розгортанні серед робітничої молоді системи виробничо-технічного навчання впродовж 1930-х рр. Виходячи з мети, були поставлені такі завдання дослідження: визначити передумови залучення організованої громадськості до охоплення молоді виробничо-технічним навчанням; дати характеристику законодавчій базі згаданого процесу; виявити особливості участі провідних громадських об'єднань виробничого типу в поширенні технічної освіти серед робітничої молоді.

В умовах розгортання форсованої індустріалізації промислові підприємства підрадянської України потребували значної кількості висококваліфікованих робітників. Промислова модернізація зумовила появу на фабриках і заводах нового устаткування, яке було доволі складним і потребувало спеціальних знань для ефективної експлуатації. Якщо старі кадрові робітники могли відносно швидко опанувати нове устаткування, то молоді робітники, здебільшого – вихідці з села, нескінченний приплив яких ішов на нові та реконструйовані промислові підприємства, могли працювати на новому устаткуванні лише після спеціального курсу підготовки. Наявна мережа закладів професійно-технічної освіти не могла пропустити через себе цю величезну масу робітничої молоді, а тому виникла нагальна потреба в налагодженні системи технічної освіти без відриву від виробництва. Практично весь тягар цього складного завдання взяли на себе виробничі громадські об'єднання.

У січні 1931 р. ЦК ВКП (б) висунув гасло: „Техніка в період реконструкції вирішує все”, яке стало каталізатором кампанії з поширення виробничо-технічної освіти в середовищі робітничої молоді. У серпні 1931 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову „Про технічну пропаганду й її організацію”, згідно з якою розгортання системи виробничо-технічної освіти мало здійснюватися в дуже стислі терміни, що зумовило пріоритетність короткотермінової підготовки робітничих кадрів без відриву від виробництва. Виконання цього завдання було покладене на Всесоюзну центральну раду професійних спілок (ВЦРПС), яка одразу ж почала мобілізувати людські та матеріальні ресурси виробничих профспілок [4, с. 283].

Профспілковими працівниками на початку 1930-х рр. було розроблено методичну базу організації системи виробничо-технічної освіти на промислових підприємствах Української СРР. Налагодження системи заходів у цій сфері спрямувалося насамперед на вирішення проблем раціоналізації виробництва, модернізації промисловості, запровадження режиму „економії”, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості виробництва тощо [5, арк. 3 – 4, 9].

Для вироблення в молодих робітників базових умінь у сфері експлуатації фабрично-заводського устаткування завдяки зусиллям профспілкових органів при промислових підприємствах створюється мережа курсів технічної освіти, які проводили свої заняття в позаробочий час. Акцент робився на вступних виробничих курсах, які були орієнтовані на робітників-новачків, а тому передбачали закріплення у своїх слухачів елементарного обсягу знань стосовно роботи фабрично-заводського устаткування, без яких робітник просто не міг виконувати свої обов'язки [6, арк. 145].

Спілкові працівники стежили за тим, щоб у програмах таких курсів акцент робився на питання, безпосередньо пов'язані з цим виробництвом. Професійні спілки забезпечували також контроль за

відвідуваністю курсів [7, арк. 10]. Розробка програм технічних курсів проводилася за участю профспілкових органів [8, арк. 19]. Також спілковими органами розроблялися програми „технічного мінімуму” для робітників. Останній являв собою своєрідний залік, який складали робітники після опанування ними навчальної програми курсів. Успішне складання техмінімуму засвідчувало спроможність молодого робітника працювати на тій чи іншій ділянці виробництва [9, арк. 6].

Курси часто створювалися за окремими професіями. Так, на початку 30-х рр. поширення на теренах підрадянської України набули курси електриків [10, арк. 53]. Також функціонували курси кочегарів, які створювалися зазвичай у рамках заходів щодо економії палива [11, арк. 6]. У ході проведення подібних кампаній організовувалися й інші короткотермінові курси [12, арк. 7, 39]. Упродовж першої половини 30-х рр. курси, спрямовані на ознайомлення молодих робітників із технологічними процесами та роботою механізмів, починають масово створюватися на підприємствах легкої промисловості [13, арк.9].

Для ударних бригад фабрично-заводськими комітетами складався спеціальний „раціоналізаторський мінімум”. Окремі курси технічної освіти створюються впродовж 1930-х рр. для стахановців [14, арк. 9].

Також силами профспілок заходи у сфері залучення молоді до виробничо-технічної освіти здійснювалися через мережу технічних гуртків, які функціонували при робітничих клубах і „червоних кутках” підприємств. На відміну від курсів, відвідування гуртків здійснювалося на добровільних засадах, вони були більше орієнтовані на зацікавлення молодих робітників розвитком техніки, технічними та технологічними особливостями роботи того підприємства, на якому вони працювали [15, арк. 4].

Профспілки здійснювали організаційно-технічну підтримку роботи курсів і гуртків виробничо-технічної освіти. Останні завдяки зусиллям профспілкових органів забезпечувалися плакатами, макетами механізмів, іншими наочними засобами: фотографіями, графіками, діаграмами тощо. Також слухачі курсів і відвідувачі гуртків мали змогу користуватися спеціальною літературою, яка постачалася профспілками. Спілкові органи власними силами налагоджували відповідну видавничу діяльність. Так, профспілковими організаціями рудників Криворіжжя впродовж першої половини 30-х рр. видавалася масова серія книг і брошур, присвячених питанням розвитку гірничорудної індустрії [16, арк. 207].

Також профспілками для поширення виробничо-технічної освіти в середовищі робітничої молоді активно використовувалася преса. У рамках налагодження системи технічної освіти без відриву від виробництва завдяки зусиллям фабрично-заводських комітетів разом з багатотиражними газетами на промислових підприємствах підрадянської України впродовж першої половини 1930-х рр. поширювалися вкладні

листівки з виробничо-технічною інформацією навчального й агітаційно-пропагандистського характеру [17, арк. 13].

Поширення виробничо-технічної освіти було провідним завданням товариства „Техніка масам”. Діяльність осередків цієї громадської організації у сфері забезпечення технічної освіти молодих робітників передусім мала бути пов’язана зі специфікою галузі промисловості та конкретного підприємства, на якому вони функціонували. Товариство для виконання своїх завдань залучало технічну інтелігенцію на громадських засадах, фактично змушуючи інженерів і науковців читати лекції для робітників. Варто відзначити, що праця лекторів не оплачувалася, вони працювали в порядку „громадського навантаження”, що було притаманним для часів індустріалізації [18, с. 326].

У рамках запровадження системи виробничо-технічної освіти товариство „Техніка масам” організувало лекції, різного роду курси, робітничі технікуми, інститути та лабораторії, навчальні майстерні, виставки, музеї та бібліотеки, „будинки техніки” тощо. Також поширення серед робітничої молоді технічних знань проводилося через клуби при фабриках і заводах. Активісти товариства організували різного роду виробничо-просвітницькі екскурсії на промислові підприємства, налагоджували інформування молодих робітників про досягнення окремих фабрик і заводів. Заходи щодо технічної освіти та пропаганди товариство здійснювало за допомогою газет, часописів і радіо. Через ці засоби масової інформації проводилися й заочні технічні консультації [19, арк. 266].

Товариство Укравтодор реалізувало заходи у сфері виробничо-технічної освіти, виходячи зі своїх провідних завдань – розвитку механізованого транспорту та шляхової інфраструктури. Силами товариства на початку 30-х рр. було створено мережу гуртків з вивчення автомобільної та тракторної техніки, з підготовки кадрів водіїв цих транспортних засобів. Це давало змогу працевлаштувати значну кількість молодих людей, які прибули з села до міста в пошуках кращої долі [20, арк. 15]. Найбільшу активність у сфері опанування молодими робітниками технічних знань гуртки вивчення технічних особливостей автомобілів і тракторів на початку 30-х рр. виявляли на території Вінниччини [21, арк. 2]. Особливо активно мережа гуртків з вивчення технічних особливостей автомобілів і тракторів розгортається місцевими філіями Укравтодору, починаючи з 1933 р. [22, арк. 54]. У 1934 р. розлогу мережу таких гуртків було створено цим громадським об’єднанням на території Донецької області [23, арк. 103]. Станом на 1934 р. на теренах підрадянської України функціонував 41 автодорівський гурток з вивчення технічних особливостей автомобілів і тракторів, їх конструкції та особливостей ремонту, експлуатації тощо [24, арк. 19].

У першій половині 30-х рр. місцевими філіями товариства Укравтодор було налагоджено організацію мережі навчальних пунктів, які спеціалізувалися на підвищенні рівня кваліфікації молодих робітників, задіяних у сфері шляхового будівництва. Увага акцентувалася на створенні курсів „шляхового мінімуму”, які давали молодим робітникам базові знання [25, арк. 44].

Для ознайомлення молодих робітників з особливостями технічного устаткування тих фабрик і заводів, на яких вони працювали, активістами Всеукраїнського товариства робітників-винахідників (ВУТОРВИН) організовувалися спеціальні обговорення на технічну тематику, яка була максимально прив'язаною до технічного устаткування цього підприємства: так звані „суди над технікою” або „суди над деталями” тощо [26, арк. 51].

Упродовж першої половини 30-х рр. при Всеукраїнському товаристві робітників-винахідників силами науково-технічної ради цього громадського об'єднання було організовано мережу технічно-правових консультацій. Вони вели свою роботу як в усній, так і в письмовій формі, користувалися ресурсами преси та радіо, надаючи допомогу як у розробці проектів винаходів, так і у створенні пробних зразків. Деякі з-поміж цих консультацій проводили свою роботу в окремих приміщеннях, більшість же функціонували безпосередньо на підприємствах. Між цими консультаціями було налагоджено обмін досвідом організаційно-технічного забезпечення розвитку винахідницького руху [27, арк. 14 – 18].

Підсумовуючи, зазначимо, що компартійна влада значною мірою вирішувала проблему охоплення робітничої молоді системою виробничо-технічної освіти силами громадських об'єднань, використовуючи їх людські та матеріальні ресурси. Пріоритетна роль у цій сфері належала виробничим профспілкам і технічним товариствам. Завданням цих організацій було надання молодим робітникам, які тільки прийшли на виробництво, базових знань з їхніх спеціальностей. Ті ж представники робітничої молоді, які закінчили професійно-технічні училища, мали змогу пристосувати свої знання до умов конкретного виробництва завдяки консультаціям, які надавалися активістами фабрично-заводських осередків виробничих громадських об'єднань. Основна робота у сфері виробничо-технічного навчання робітничої молоді здійснювалася через гуртки та курси, які відкривалися громадськими об'єднаннями при „червоних кутках” промислових підприємств і робітничих клубах. Ці форми виробничо-технічної освіти мали як загальний, так і спеціалізований характер. Спеціалізація практикувалася насамперед технічними товариствами, виходячи з того, що вони самі всі мали вузький профіль діяльності. Кожне з технічних товариств курувало певний напрямок розгортання виробничо-технічної освіти в середовищі робітничої молоді. Щоб уникнути дублювання роботи професійно-технічних навчальних закладів, технічне навчання силами громадських

об'єднань здійснювалося без відриву від виробництва. Вважаємо, що є можливість подальших досліджень в окресленому нами напрямку, насамперед – на регіональному рівні, з використанням матеріалів місцевих архівів.

Література

1. **Балан Д. М.** У роки „великого перелому”. (1929 – 1941 рр.) / Д. М. Балан // Нариси історії професійних спілок України. – К. : ФПУ, 2002. – С. 270 – 306. 2. **Климов А. О.** Участь робітничої молоді Донбасу в стаханівському русі у 30-і роки ХХ століття / А. О. Климов // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Історичні науки. – 2005. – № 8 (88). – С. 56 – 68. 3. **Свистович С. М.** Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20 – 30 рр. ХХ ст.) / С. М. Свистович. – К. : Варта, 2007. – 568 с. 4. **Балан Д. М.** Указана пр. 5. **Центральний** державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 2605, оп. 1, спр. 445. 6. **Там** само, оп. 2, спр. 730. 7. **Там** само, спр. 217. 8. **Там** само, оп. 1, спр. 6. 9. **Там** само, оп. 3, спр. 1103. 10. **Там** само, спр. 939. 11. **Там** само, спр. 898. 12. **Там** само, спр. 927. 13. **Там** само, спр. 1319. 14. **Там** само, спр. 76. 15. **Там** само, спр. 267. 16. **Там** само, спр. 1039. 17. **Там** само, спр. 1209. 18. **Свистович С. М.** Указана пр. 19. **ЦДАВО** України, ф. 2605, оп. 2, спр. 410. 20. **ЦДАВО** України, ф. 587, оп. 1, спр. 81. 21. **Там** само, оп. 2, спр. 132. 22. **Там** само, спр. 43. 23. **Там** само, спр. 88. 24. **Там** само, спр. 121. 25. **Там** само, спр. 172. 26. **ЦДАВО** України, ф. 2344, оп. 2, спр. 13. 27. **Там** само, спр. 41.

Костюк Е. С. Производственно-техническое образование в среде рабочей молодежи СССР в 1930-х гг.: общественное измерение

В статье на основе архивных источников освещается участие производственных общественных организаций в развертывании системы технического образования в среде молодых рабочих, определяются основные формы этой деятельности.

Ключевые слова: рабочая молодежь, производственно-техническое образование, производственные общественные организации, технические курсы.

Костюк Є. С. Виробничо-технічна освіта в середовищі робітничої молоді УСРР – УРСР у 1930-х рр.: громадський вимір

У статті на основі архівних джерел висвітлено участь виробничих громадських об'єднань у розгортанні системи технічної освіти в середовищі молодих робітників, визначено основні форми цієї діяльності.

Ключові слова: робітнича молодь, виробничо-технічна освіта, виробничі громадські об'єднання, технічні курси.

Kostiuck E. S. Industrial training at environment of working youth at 1930th years: public context

In this article at the archives files are displayed industrial associations activity of diffusion industrial training system at environment of working youth at 1930th years, defined basic forms of this activity.

Key words: working youth, industrial training, industrial associations, technical courses.

УДК 37.013.42 (477) – 058.862,,19.1920/1930”

Т. В. Мірошніченко

**ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ
В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 20–30-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ**

В умовах сьогодення надзвичайно актуальною є проблема дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні, оскільки кількість бездомних і знедолених дітей зростає з року в рік.

Проблема дитячої безпритульності в Україні постала вже досить давно. Велике значення для успішного розв'язання окремих питань у галузі охорони дитинства має вітчизняний досвід ліквідації масової безпритульності у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Проблематика історії дитячої безпритульності в Україні розпочала досліджуватися ще безпосередньо в ході її подолання. Перші наукові праці з цієї проблеми з'являються в середині 20-х років. Історії становлення системи охорони дитинства в Росії та Україні як її складової частини та за кордоном присвячено дослідження Д. К. Футера, С. В. Познишева, П. І. Люблінського, М. Н. Гернета та Л. М. Василевського. При вивченні проблеми дитячої безпритульності важливе значення мають праці А. С. Макаренка, Н. К. Крупської, В. М. Сороки-Росинського, П. П. Булонського, А. Б. Залкінда.

Причини виникнення безпритульності у 20 – 30 х рр. минулого століття, окремі аспекти її подолання висвітлено в дисертаційних дослідженнях С. М. Чеха (1953 р.), С. С. Коваленко (1954 р.), П. П. Середи (1974 р.), А. А. Гусака (1976 р.), І. І. Діптан (1991 р.), Л. П. Тютюнник (1992 р.), В. Є. Виноградової-Бондаренко (2001 р.), А. Г. Зінченко (2002 р.).

Мета статті – розкрити сутність соціального явища безпритульності, проаналізувати причини виникнення та шляхи подолання дитячої бездоглядності в Радянській Україні у 20 – 30-х рр. минулого століття.

Для з'ясування механізму виникнення безпритульності та пошуку шляхів її подолання суттєве значення мало трактування поняття „безпритульність”. У вітчизняній юриспруденції початку століття й пізніше, у 20–30-і роки, не було одностайності в його визначенні. Професор С. Б. Бахрушін у 1913 р. відзначав, що „поняття дитячої безпритульності не може вважатися повністю усталеним, бо маємо справу з різноманітними типами дітей, безпритульних у моральному або економічному відношеннях” [5, с. 54]. Найбільш влучним є формулювання в професора П. І. Люблінського: „Безпритульність – явище соціальне; воно характеризує не самого недолітка, а те соціальне середовище, у якому він перебував”. Аналогічне тлумачення безпритульності підтримували М. Н. Гернет, В. І. Куфаєв, В. І. Рубінштейн, практичні працівники на ниві боротьби зі злиденністю та бездоглядністю дітей О. Д. Калініна, А. С. Макаренко та ін. Таким чином, термін „дитяча безпритульність” на початку ХХ століття означав становище неповнолітніх у суспільстві, коли вони живуть без піклування з боку дорослих про їхнє фізичне й психічне життя, матеріальні потреби та духовний розвиток [4, с. 214].

Дитяча безпритульність розрізнялася не лише за обставинами, що породили її, а й за формами, у яких виявлялася: жебрацтво, бродяжництво, підліткова проституція, інші правопорушення неповнолітніх.

Основними причинами масової дитячої безпритульності були: Перша світова та громадянська війни, голод 1921–1923 рр., неврожай 1924 р. та 1928 р., безробіття, колективізація сільського господарства та політика розкуркулювання, голодомор 1932–1933 рр., репресії.

Боротьба з дитячою безпритульністю в Україні мала цілу ланку етапів, які зумовлювалися соціально-економічними умовами розвитку республіки й характеризувалися різними формами та методами надання допомоги безпритульним.

На першому етапі в 1921–1923 роках головну увагу країна звертала на необхідність утворення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних дітей та підлітків, надання їм матеріальної допомоги. Утворилась така система навчально-виховних закладів:

- дитячі будинки, інтернати, денні дитячі будинки, трудові школи, дитячі садки, дитячі клуби, бібліотеки;
- заклади для неповнолітніх правопорушників та безпритульних, основний будинок для правопорушників, допоміжний будинок для правопорушників, трудовий будинок для дівчат, відкритий дитячий будинок для безпритульних дітей;
- допоміжні заклади: основний будинок для „дефективних” дітей, допоміжний будинок для „дефективних” дітей;
- заклади для глухонімих дітей;
- основний будинок для сліпих дітей;

– усі заклади з дослідження та розподілу дітей (приймальники, колектори, розподільники).

На другому етапі в 1924 – 1925 роках основну увагу приділяли пошуку більш дієвих форм боротьби з безпритульністю: утворенню шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків „Друзі дітей”.

На третьому етапі — 1926 – 1928 роки — характер безпритульності змінився. Більшість таких дітей та підлітків перебували в дитячих закладах. На вулицях залишились ті, хто з різних причин утекли з дитячих будинків або не хотіли туди потрапляти, хто займався злочинною діяльністю. З урахуванням цих обставин на місцях практикували таку форму роботи, як проведення рейдів з вилучення безпритульних з вулиць. Значну увагу приділяли подальшій активізації роботи осередків „Друзі дітей”. Відчутний вплив на зниження кількості безпритульних мала боротьба з безробіттям підлітків [3, с. 178].

За перших років радянської влади головну турботу про безпритульних було покладено на Народний комісаріат соціального забезпечення, а з 1921 року — на Народний комісаріат освіти; певні повноваження в цій галузі також мали народні комісаріати охорони здоров'я, праці та юстиції. Першим центральним органом, який об'єднав зусилля всіх комісаріатів, була Рада захисту дітей, створена декретом РНК УСРР від 14 березня 1919 року. Рада забезпечувала узгодженість роботи установ та організацій щодо врятування дітей. Головним напрямом її діяльності було влаштування безпритульних до інтернатних закладів. Крім того, проводилася значна робота із залучення колективів підприємств, громадських та профспілкових організацій до справи охорони дитинства. Найбільш поширеними заходами були „Тижні захисту дітей”, „Дні голодних дітей”, суботники допомоги безпритульним, збирання пожертвувань, одягу та взуття, ремонт приміщень дитячих закладів, відрахування із заробітків працівників підприємств на користь дитбудинків тощо. Діючи директивними методами, властивими періоду військового комунізму, Рада досягла певних позитивних наслідків. До кінця 1920 року в Україні діяло 760 дитячих будинків, у яких перебувало близько 52 000 дітей.

Досвід роботи РЗД протягом 1919 – 1922 рр. дозволив створити новий орган боротьби з безпритульністю. Так, 28 листопада 1922 р. уряд України прийняв рішення про ліквідацію Ради і створення нового органу боротьби з безпритульністю – Центральної комісії допомоги дітям при ВУЦВК на чолі з Г. І. Петровським (ЦКДД). На відміну від Ради, ЦКДД мала більш широку компетенцію, фінансову самостійність і була спрямована на остаточну ліквідацію безпритульності шляхом скоординованих зусиль держави й громадськості. Насамперед, треба було захистити дітей від розтлінного впливу вулиці, що прирікала їх на моральне й фізичне виродження. Статистика свідчить про поступове зменшення кількості „дітей вулиці”: на зиму 1924 – 25 р. в УСРР нараховувалося до 40 тис. безпритульників, восени 1926 р. – 30 тис., а в

1928 р. – до 10 тис. Серед них – жертви громадянської війни, голоду 1921 – 1923 рр., утікачі з інтернатів. Винятково важливу роль у вилученні дітей з вулиці відігравали комісії Допомоги дітям. Із указаної вище кількості врятованих дітей на їхню долю припадає: узимку 1924 – 25 р. – від 15 до 19 тис., у 1925 – 26 р. – близько 14 тис., у 1928 р. – до 8,5 тис. [5, с. 52 – 54].

Основними напрямками роботи ЦКДД щодо подолання дитячої безпритульності були:

- безпосередній підбір безпритульних з вулиці;
- профілактичні заходи у вигляді проведення „тижнів” і „місячників” допомоги дітям;
- влаштування жебраків в установи охорони здоров'я й освіти;
- здійснення реєвакуації дітей на батьківщину;
- установа індивідуального та колективного патронату;
- працевлаштування підлітків на підприємства, установи, набуття кваліфікації в школах ФЗУ.

При сприянні ЦКДД у республіці в 1924 р. виникли осередки „Друзі дітей”, які в травні 1927 р. трансформувалися в добровільне товариство „Друзі дітей”, яке виконувало важливу соціальну та суспільно-інтегруючу функцію, займаючись конкретною роботою, удаючись до оперативного-профілактичних заходів. Товариство „Друзі дітей” підпорядковувалося Всеукраїнському товариству охорони дитинства та сприяння комуністичному вихованню. На нього поклали завдання ліквідації вуличної безпритульності, а саме: організація трудової колонії для розміщення неповнолітніх правопорушників; відкриття великого інтернату для безпритульних, у якому вони пройшли б певну громадську адаптацію та культурно-виховну „обробку” до моменту відрядження їх до колгоспів, радгоспів, на заводи й фабрики. Товариство провадило значну роботу з надання матеріальної допомоги дітям; його члени збирали пожертвування, влаштовували благодійні акції, кошти від яких надходили у фонд допомоги дітям, брали участь у ремонті та будівництві дитячих закладів, виявляли бездоглядних дітей на вулицях, здійснювали патронат.

Велике значення для підвищення ефективності роботи щодо порятунку дітей мало створення дитячої соціальної інспекції при відділі правового захисту дітей Наркомосу (Народного комісаріату освіти). Комісія провадила роботу в напрямках: боротьби з жебрацтвом, дитячою безпритульністю, проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстоким поведінням у родині. Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – братів і сестер соціальної допомоги. Це були люди не молодші за 21 рік, вони відвідували майстерні, окремі родини, установи, затримували неповнолітніх правопорушників і направляли їх у дитячі приймачі-розподілювачі.

Таким чином, складна, часом трагічна історія порятунку дітей від фізичного й морального виродження переконливо свідчить про те,

що, по-перше, масова безпритульність є наслідком соціально-економічної невлаштованості суспільства, зумовленої причинами як об'єктивного (війна, розруха, стихійне лихо), так і суб'єктивного характеру (злочинна політика й практика тоталітарної держави); по-друге, для її ліквідації необхідні єдність дій держави і громадськості, а також, у зв'язку з цим, діяльність спеціальних органів захисту дитинства.

Аналіз досягнень і помилок подолання безпритульності у 20–30-і роки допоможе уникнути помилок у розв'язанні цієї проблеми на сучасному етапі й дасть точне уявлення про перебіг ідей у виховній практиці щодо цього контингенту дітей і підлітків.

Література

1. **Анатольсва О. І.** Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / О. І. Анатольєва. – К., 2003. – 25 с.
2. **Виноградова-Бондаренко В. Є.** Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки” / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 21 с.
3. **Виноградова В.** Проблеми дитячої безпритульності (20-і рр. ХХ ст.) / Вікторія Виноградова // Рід. шк. – 1999. – № 10. – С. 178.
4. **Енциклопедія історії України** : у 5 т. / [редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А – В. – 688 с.
5. **Формування педагогічної культури в Україні** : зб. наук. пр. / наук. ред. В. Є. Лобурець. – Полтава, 1996. – С. 52 – 54.

Мирошніченко Т. В. Детская беспризорность как социальное явление в Советской Украине в 20 – 30-х гг. ХХ века

В статье раскрывается сущность детской беспризорности как социального явления в Украине прошлого века, раскрыты основные причины и пути преодоления этой социальной аномалии общественного развития.

Ключевые слова: беспризорность, безнадзорность, отверженное детство, общество „Друзья детей”, Центральная комиссия помощи детям, Совет защиты детей.

Мірошніченко Т. В. Дитяча безпритульність як соціальне явище в Радянській Україні у 20 – 30-х рр. ХХ століття

У статті розкрито сутність дитячої безпритульності як соціального явища в Україні минулого століття, розкрито основні причини та шляхи подолання цієї соціальної аномалії суспільного розвитку.

Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, знедолене дитинство, товариство „Друзі дітей”, Центральна комісія допомоги дітям, Рада захисту дітей.

Miroshnichenco T. V. Child's homeless as the social phenomenon in Soviet Ukraine in 20 – 30th of XX century

The essence of child's homeless opens up as the social phenomenon in Ukraine in last century. The principal reasons and ways of overcoming of this social anomaly of public development are exposed in the article.

Key words: homeless, neglect, outcast childhood, society „Friends of children”, the Central commission of children's help, commission of defence of children.

УДК 930.9 (Р 477.22):371.97

Д. А. Прохоров

**МОЛОДІЖНИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ
СЕРЕД КАРАЇМІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ**

Поширення наприкінці XIX – на початку XX ст. серед „інородчеського” населення Росії російської культури, російської мови, а також прозелітизм, нівеляція серед юнаків деяких релігійно-етичних принципів караїмської релігії призвели до втрати серед молодіжного прошарку караїмських громад етноконфесійної самосвідомості. Тому караїмське духівництво, поряд з представниками прогресивної інтелігенції, закликали караїмів до об'єднання з метою про відродження караїмської історії, культури і традицій. У 1910 – 1920-х рр. у караїмських громадах, які мешкали на території Кримського півострова, у зв'язку із загальнонаціональними караїмськими з'їздами, що проводилися в Євпаторії, нарадами духівництва, виборами в 1912 – 1915 рр. Таврійського та Одеського караїмського гахама спостерігається активізація діяльності різних культурно-просвітницьких об'єднань – як заснованих раніше, так і знову створених [1, с. 96].

Лютнева революція 1917 р., унаслідк якої було проголошено багато політичних і цивільних свобод, відбилася й на настроях багатьох членів караїмських громад, які були окрилені майбутніми змінами. 18 травня 1917 р. у приміщенні Олександрівського караїмського духовного училища в Євпаторії відбулися збори ініціативної групи Караїмської національно-демократичної партії культурного самовизначення (КНДПКС). Присутніми було оголошено проект ініціативної групи про створення партії [2, с. 11]. Основною її метою декларувалося об'єднання нації на платформі широкого національно-культурного самовизначення, а головним завданням – сприяння збереженню основ складових

караїмського суспільства: релігії, мови й культури. Члени КНДПКС планували здійснювати: 1) боротьбу в ім'я національного й „культурного розвитку нації і висвітлення всіх умов” – як тих, що перешкоджали, так і сприяючих цьому; 2) поєднати національні сили на ґрунті спільних національних і культурних інтересів караїмів [3, с. 4].

Одним з ефективних засобів щодо досягнення вищевказаних цілей лідери КНДПНС називали організацію різноманітних культурно-просвітницьких товариств, клубів і гуртків, покликаних поширювати серед караїмського населення ідеї об'єднання й національного самовизначення на культурно-просвітницькій основі. Так, у липні 1917 р. національно-просвітницький клуб відкрився в Бахчисараї [4, с. 28]. Тоді ж, улітку 1917 р. в Одесі було засновано „Одеське Товариство Об'єднання караїмів” – підґрунтям його діяльності стала організація сімейних літературно-музичних вечорів, концертів, спектаклів, лекцій, екскурсій і рефератів. При товаристві було відкрито читальний зал, створено красназвучу секцію із пошуку матеріалів, що належать до „історії побуту, літератури і мистецтва караїмів”; правлінням товариства було організовано зустрічі з караїмським гахамом С. М. Шапшалом, під час яких відбувалося обговорення актуальних питань історії, культури караїмів і проблем сучасності [5, с. 29, 30; 6, с. 33, 34]. У 1918 р. при „Одеському Товаристві Об'єднання караїмів” була організована релігійно-національна секція (голова – С. Ш. Бабаджан). У її роботі активну участь брало караїмське духівництво – наприклад, одеський газан І. М. Кефелі і Таврійський і Одеський караїмський гахам С. М. Шапшал. Останнім для караїмської молоді, що вчилася, а також для членів одеської громади було прочитано лекції „Про племінне походження кримських караїмів” та „Об історичних пам'ятниках на Кримському півострові” [7, с. 32].

У 1917 р. групою караїмів-біженців з Литви, що знаходилися під час Першої світової війни в Криму, було оголошено про створення „Національно-демократичного гуртка литовських караїмів культурного самовизначення”. На зборах, присвячених відкриттю цього товариства, журналістом О. І. Пілецьким було прочитано доповідь про сучасний стан караїмів; потім він запропонував присутнім приступити до власне організації гуртка на базі проектної програми, виробленої ініціативною групою КНДПНС [8, с. 15]. О. І. Пілецькому також було надано право й надалі займатися організаційними питаннями створеного товариства.

Слід сказати, що в 1917 р. караїмські культурно-просвітницькі спілки було створено в більшості міст Таврійської губернії. Їх керівниками організовувалися секції з вивчення караїмської історії, релігії, літератури й мистецтва, караїмської і старосєврейської мов, проводилися дитячі читання і екскурсії. Так, караїмський національний клуб Феодосії, створений 3 травня 1917 р., що складався з чотирьох секцій (літературній, драматичній, музичній і бібліотечній; з відділами – освітніх екскурсій і фізичного розвитку) за півроку свого існування підняв просвітницьку роботу серед караїмського населення Феодосії на дуже високий рівень. Було проведено

перепис членів караїмської громади Феодосії, проведено 22 лекції на найрізноманітніші теми. При клубі діяла бібліотека, яка нараховувала більш ніж 1500 томів – у каталозі існували такі відділи, як „Taurica” та „Karaimica” [9, с. 14; 10, с. 32].

Великий обсяг просвітницької роботи серед караїмського населення також виконували: „Севастопольське караїмське культурно-просвітницьке товариство”, створене в червні 1917 р., у якому нараховувалося більше ніж 200 членів (голова – доктор І. А. Тер’які) [11, с. 54]; „Культурно-просвітницький гурток караїмської молоді” в Сімферополі (голова – А. А. Зайончковський), Євпаторійський „Гурток молоді” (голова правління – педагог А. І. Ходжаш) та ін. [12, с. 55; 13, с. 200]. Серед заходів, що проводилися вищезгаданими товариствами, були лекції, бесіди, дитячі читання, екскурсії; при них створювалися бібліотеки, читальні, влаштовувалися благодійні вечори [12, с. 55; 14, с. 32]. В обов’язки просвітницьких товариств також входило збирання статистичних та інших даних по караїмських громадах. З метою „широкого національного об’єднання” товариства, клуби й гуртки підтримували тісні контакти один з одним [5, с. 30].

Таким чином, можна констатувати, що караїмський молодіжний національно-просвітницький рух у Росії на початку ХХ ст. досягає піку свого розвитку. Створюються численні товариства, організації, проголошується про початок діяльності партії національно-культурного самовизначення. Представники прогресивної караїмської інтелігенції, уявляючи план розвитку караїмських громад на найближчі роки, знайомили єдиновірців з історією, духовною й матеріальною культурою кримських караїмів, залучали у створенні просвітницькі товариства і гуртки караїмську молодь, роз’яснюючи їй напрямки та завдання караїмського національно-культурного самовизначення. Активну роль в цьому процесі відіграли культурно-просвітницькі об’єднання караїмів, що було створено в Криму та за його межами в 1910 – 1920-х рр.

З остаточним установленням на території півострова на початку 1920-х рр. радянської влади діяльність більшості караїмських культурно-просвітницьких організацій припинилася; ті ж товариства, що продовжували функціонувати, значно скоротили обсяг своєї роботи. Варто також відзначити, що досвід діяльності караїмських національно-культурних товариств 1910-х – 1920-х рр. став незабаром потрібен у зв’язку з відродженням попиту до караїмської історії й культури в умовах політики „коренізації”, що приводилася в Кримській АРСР у середині 30-х рр. ХХ ст.

Література

1. **Хроника** текущей жизни. Евпатория. Национальное оживление // Караимская жизнь. – М., 1911. – Кн. 12, май. – С. 96. 2. **Хроника**. 18 сего мая... // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 20 мая 1917. – № 1. – С. 11 – 12.

3. **Проект** программы Караимской национально-демократической партии культурного самоопределения // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 10 июня 1917. – № 2. – С. 4 – 8. 4. **Хроника**. От наших корреспондентов. Бахчисарай // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 4. – С. 28. 5. **Хроника**. От наших корреспондентов. Одесса // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 4. – С. 29 – 30. 6. **Объезд** караимских общин Высококостепенным гахамом Таврическим и Одесским // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 5–6. – С. 33–36. 7. **Одесса** // Известия Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1918. – № 1. – С. 32. 8. **Хроника**. От наших корреспондентов: Евпатория. // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 2. – С. 15. 9. **Хроника**. От наших корреспондентов: Симферополь. // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 2. – С. 14. 10. **Хроника**. Феодосия // Известия Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1918. – № 1. – С. 32. 11. **Хроника**. От наших корреспондентов: Севастополь. // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 2. – С. 54. 12. **Хроника**. От наших корреспондентов: Симферополь // Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1917. – № 2. – С. 55. 13. **Ельяшевич Б. С.** Караимский биографический словарь (от конца XVIII века до 1960 г.) / Б. С. Ельяшевич // Караимы. Материалы к серии „Народы и культуры” / под ред. М. Н. Губогло, А. И. Кузнецова, Л. И. Миссоновой. – М., 1993. – Вып. XIV. – Кн. 2. – С. 200. 14. **Справочный отдел**. Симферополь // Известия Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1919. – № 1. – С. 32.

Прохоров Д. А. Молодежное национально-просветительское движение среди караимов Российской империи в начале XX века

В статье рассматривается история развития караимского молодежного национально-просветительского движения Российской империи в начале XX ст. В это время создаются многочисленные общества, организации, объявляется о начале деятельности партии национально-культурного самоопределения, главной целью которой было объединение нации на платформе широкого национально-культурного самоопределения, а главной задачей – содействие сохранению основ караимского общества: религии, языка и культуры.

Ключевые слова: караимы, национально-просветительское движение, Таврическая губерния, образование.

Прохоров Д. А. Молодіжний національно-просвітницький рух серед караїмів Російської імперії на початку XX століття

У статті розглядається історія розвитку караїмського молодіжного національно-просвітницького руху в Російській імперії на початку ХХ ст. У цей час створюються численні товариства, організації, проголошується про початок діяльності партії національно-культурного самовизначення, головною метою яких було об'єднання нації на платформі широкого національно-культурного самовизначення, а головним завданням – сприяння збереженню основ складових караїмського суспільства: релігії, мови й культури.

Ключові слова: караїми, національно-просвітницьких рух, Таврійська губернія, освіта.

Prokhorov D. Karaites National and Educational Associations and the Youth Movement in the Russian Empire on early 20th century

The history of the youth educational and democracy movement in the Russian Empire on early 20th century attracts attention of many sociopolitical associations of the Karaites' national and educational bodies. Especially interesting within the context of the problem is activity of Karaites national parties, associations and sociopolitical organizations.

Key words: Karaites, National and Educational Youth Movement, Taurica region (gubernia), Education.

УДК 94(477.61),1942/1943”

В. Ф. Семистяга

**АНТИНАЦИСТСЬКЕ МОЛОДІЖНЕ ПІДПІЛЛЯ „МОЛОДА
ГВАРДІЯ” (м. КРАСНОДОН) ТА ВІДОБРАЖЕННЯ
ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ В НОВІТНІЙ ЛІТЕРАТУРІ
(деякі аспекти історіографії проблеми)**

Про виняткову увагу до діяльності Краснодарського антинацистського молодіжного підпілля, що діяло в роки Другої світової війни на окупованих вермахтом теренах півдня Луганської області (1942 – 1943 рр.) України й частково Ростовської області Російської Федерації, загальновідомо. Адже це відображено не тільки в тисячах (що навіть важко уявити) різножанрових публікацій, а й у вигляді різних указів, розпоряджень, циркулярів, у масових нагородженнях, спорудженні пам'ятників, музеїв, створенні музейних експозицій, листуванні, діяльності спеціальних комісій тощо, які у свою чергу свідчили про неабиякий інтерес вищого державно-політичного керівництва колишнього СРСР, урядових структур і представницьких органів влади в Україні та Російській Федерації вже на рубежі ХХ – ХХІ ст. до подій, що мали місце в Краснодарі, та довкола них.

На жаль, невідоме інше – правдива історія „Молодої гвардії”. Її об’єктивне пізнання розпочалося лише після здобуття Україною незалежності, коли науковці отримали змогу опрацювати раніше недоступні для дослідження документи й матеріали. Шкода, але неупереджених розвідок поки що мало. Більшість з них і далі тиражують застарілі версії і схеми, перебуваючи в полоні офіційної радянської історіографії. А дехто навіть демонструє примітивізм мислення, заявляючи, що доля докорінного зламу у війні між СРСР і Німеччиною вирішувалася не тільки під Сталінградом, а й у Краснодарі. Мало того, генерується думка, що за національну ідею українського народу в сучасну добу можуть служити ідеали, за які колись боролися молодогвардійці. Прикро, але поки що також немає історіографічних оглядів та досліджень проблеми.

Ось чому автор вважає за потрібне узагальнити й критично осмислити доступні для аналізу здобутки в сучасній українській та зарубіжній історіографії й тим самим збагатити наші уявлення про, здавалося б, уже давно вивчені й зрозумілі проблеми, зокрема чисельного й персонального складу організації та її штабу; взаємин ключових фігур; її назви; ймовірності партійного керівництва молодіжним підпіллям; поінформованості абверу про діяльність підпільників та причин їхнього викриття тощо.

Поштовхом до нового перегляду подій у Краснодарі стала діяльність Міжрегіональної комісії з вивчення історії „Молодої гвардії” та публікації членів її робочої групи [Див.: 1]. З’явилися нові роботи в Україні та за кордоном як науково-дослідного характеру, так і описово-пропагандистські.

Серед проаналізованих автором робіт подвійні стандарти закладено в монографічному дослідженні А. Ф. Гордєєва [Див.: 2]. У праці, що складається з двох розділів та висновків, викладено проблеми формування партійно-комсомольського підпілля на теренах Луганщини, створення й діяльності організації молодих підпільників, проаналізовано причини провалу заздалегідь підготовлених підпільних структур, наведено бібліографічні довідки про членів штабу Краснодарського молодіжного партизанського загону „Молот”, а також подано широкий список використаної літератури та архівних документів. Цілком доречно звернуто увагу на активну агітаційно-роз’яснювальну діяльність молодогвардійців, організацію ними економічного саботажу, кількісні показники їхнього бойового потенціалу тощо. Приваблює й той факт, що, вивчаючи тривалий час історію молодіжного підпілля, автор оперує значним за обсягом матеріалом архівних джерел з різних (навіть дотичних) аспектів діяльності „Молодої гвардії” [2, с. 93 – 101]. Справедливо критикує за довільне трактування подій у Краснодарі радянського письменника Олександра Фадєєва та викриває безпринципну позицію Луганського обкому КП(б)У, який, ігноруючи беззаперечні факти й неупереджені висновки, рік у рік утверджував

„героїчну легенду”. Зокрема, партноменклатурники безпідставно відкинули не тільки аргументи науковців стосовно місця й ролі О. М. Кошової та її родичів в історії Краснодонського підпілля, а й зігнорували висновки спеціальної комісії ІМЕЛ при ЦК КПРС (1965 р.) про те, що справжнім організатором і керівником „Молодої гвардії” був усе ж таки В. Й. Третьякевич, а не О. В. Кошовий [2, с. 22 – 25, 28, 29].

У цілому історіографія висвітлення подій у Краснодоні, наголошується в дослідженні, засвідчує хибність поглядів радянських істориків, які не могли дослідити так звані „білі плями” й обмежувалися лише констатацією та деталізацією відомих фактів, чим утверджували сфальсифіковані уявлення про організаційну структуру „Молодої гвардії”, якісний і кількісний склад її керівного ядра, місце й роль місцевих комуністів на окупованій ворогом території, причини провалу організації [2, с. 4].

На жаль, намагаючись полемізувати й дещо відійти від офіціозу стосовно подій 1942 – 1943 рр. у Краснодоні та апелюючи до матеріалів і документів з архівного підрозділу СБ України в Луганській області (архівно-кримінальні справи № 6606, 10399, 25518 та ін.), А. Ф. Гордєєв не тільки заполітизував власну роботу, давши обурливі ярлики та кліше, припустився фактологічних помилок та перекручень дійсності, а ще й виступив з позицій, що не витримали апробації часом.

Не переймаючись деталями, перш за все виділимо основне:

– Не витримує критики трактування назви „Молот” як найменування загальномолодогвардійської підпільної організації. Версія, що О. О. Фадєєв скалькував назву „Молода гвардія” з назви молодіжної підпільної організації сусіднього Свердловського району з посиланнями на свідчення Г. П. Почепцова, більш ніж сумнівна. Адже останній під час допитів в УНКВС УРСР упевнено розрізняв назви краснодонських молодіжних організацій „Молот” і „Молода гвардія”.

– Не виправдовуючи злочинний німецько-нацистський окупаційний режим на теренах Луганщини, зауважимо, що його прояви в Краснодонському районі здебільшого змальовані односторонньо суб’єктивно.

– Судячи з наведених цитат, фактів, узагальнень – позитивно оцінюється сталінська політика та колгоспний лад, не виключаються партійний вплив, організаторська діяльність та керівництво місцевих комуністів молодіжним підпіллям у Краснодоні, що документально не підтверджується.

– Антифашистську діяльність „Молодої гвардії” зведено лише до руху опору окупантам, про що свідчить своєрідний суб’єктивний переказ про „вагомий бойовий операції” молодогвардійців та їхній „вагомий внесок” у загальну перемогу над ворогом, як твердили радянські історики, зокрема й з посиланнями на І. Туркенича.

– Брак досвіду опрацювання документів і матеріалів з архівів спецслужб України та Російської Федерації, їх зіставлення та некритичне ставлення до матеріалів колишніх компартійних структур стало

причиною ганьблення секретаря підпільного Луганського обкому комсомолу А. П. Гайдученка (П. П. Діброва), реабілітованого ще 1960 р., та перебільшення ролі в молодіжному підпіллі на Луганщині В. Третьякевича, І. Туркенича, І. Земнухова, Л. Шевцової, М. Стрельцова, Ю. Швидкої, Г. Джафар та ін.

– У старому, міфологізованому спецслужбами й державно-політичними структурами УРСР та СРСР аспекті відтворено схему викриття й знищення окупантами підпілля „Молода гвардія”, зведену до банальної зради численними запроданцями.

– Не сприяють об’єктивному висвітленню аналізованої теми дослідження й численні авторські посилення на власні публікації, багато в чому заангажовані, неточні та суб’єктивні тощо.

Першим із зарубіжних дослідників, хто наприкінці ХХ ст. ретельно опрацював документи українських архівів, у тому числі матеріали ДГА СБ України (Луганськ), які стосувалися ключових подій у Краснодарі, був японський науковець, історик Індіанського університету (Блумінгтон, США) Гіроакі Куромія [Див.: 3, с. 256, 286 – 293]. На початку ХХІ століття його праця була перевидана і стала широко знаною в Україні [Див.: 4, с. 366, 408, 418]. Нова документальна база й новітні розробки місцевих істориків дали змогу йому глибоко вникнути в суть проблеми й відкинути усталені версії про зв’язки молодогвардійців з підпільниками-комуністами, оскільки останні не виявили активності під час німецько-нацистської окупації краю. Крім того, на його думку, дійсним організатором і керівником „Молодої гвардії” все ж таки був В. Й. Третьякевич, а не О. В. Кошовий [4, с. 414 – 415]. Та особливу увагу він приділив проблемі зрадництва. Аналізуючи ті ж самі документальні матеріали з архівного підрозділу СБ України (Луганськ), Г. Куромія на протипагу дніпропетровцю А. Гордєєву не підтримав офіційної версії провалу підпілля, дійшовши висновку, що В. Громов, Г. Почепцов, М. Кулешов, І. Чернишов не могли зрадити підпільників [4, с. 416 – 417]. Спростовуючи усталену версію зради, він указав на ймовірність фабрикації кримінальної справи № 10399 (т. 1, 2), про що, на його думку, свідчать передруки окремих документів. Саме їх слідчі органи до завершення слідства відсилали керівництву як місцевих, так і столичних державно-політичних структур [4, с. 416]. Не випадково, що саме в такому ж руслі судові органи в 1991 – 1992 рр. переглянули цю справу й не знайшли підстав для реабілітації непричетних до загибелі молодих підпільників [4, с. 417]. Ось чому симптоматично звучать його висновки: „Вижити могли тільки хитрі, винахідливі і гнучкі. Провести чітку межу між хоробрістю, героїзмом і злочином на ті часи було дуже важко. Незважаючи на це, радянська служба безпеки і надалі поділяла людей на героїв і злочинців – незрідка помиляючись, іноді – мимоволі, іноді – зумисне” [4, с. 417 – 418].

Аналізуючи працю російських дослідників І. Йоффе та Н. Петрової «„Молодая гвардія” (г. Краснодар) – художественный образ

и историческая реальность», Г. Куромія рекомендує науковцям не тільки ліквідувати „білі плями” в історії „Молодої гвардії”, а й розкривати причини їхньої появи. Навряд чи було б широкознаним у світі локальне молодіжне підпілля в окупованому німцями маленькому Краснодарі без втручання високих владних структур, для яких доцільними були лише питання політичної пропаганди та політичної освіти. Ось чому навіть після смерті Й. Сталіна та О. Фадєєва міфологізована історія молодогвардійського підпілля майже не зазнала змін. Жодна з комісій, незважаючи на свої повноваження, не могла вплинути на ситуацію. Навіть обережні лояльні висновки викликали тільки роздратування та спротив як місцевих, так і центральних компартійних органів та всесильного КДБ. Тому, попри обмежений доступ до архівів колишнього КДБ, робить висновок фахівець, потрібно вивчати й аналізувати нові матеріали і документи, хоч би як складно це було, хоча б для того, щоб безвідповідальні автори не видавали сумнівних робіт, не зловживали політичними та історичними маніпуляціями [Див.: 5].

Актуальною є праця провідного наукового співробітника Інституту Російської історії РАН Н.К.Петрової „Вспомним... (еще раз о молодежной подпольной организации „Молодая гвардия”)” [6]. Маючи доступ до спецфонду молодогвардійського підпілля колишнього ЦА ВЛКСМ, документи і матеріали якого нині зберігаються в Російському державному архіві соціально-політичної історії (РДАСПІ. – Ф. М-1, оп. 53), і посилаючись на висновки Міжрегіональної комісії з вивчення історії організації „Молода гвардія”, автор порушила питання доцільності активізації зусиль дослідників з метою написання її правдивої історії. Адже відомо, що не тільки широкий загал, а й навіть досвідчені фахівці досі сприймають роман О. О. Фадєєва „Молода гвардія” як канонізовану історію однойменного підпілля. Це є основною причиною відсутності наукової, глибоко аргументованої історіографії краснодонської організації підпільників. На її думку, „Історія «Молодої гвардії» – довгий та важкий пошук істини, причому нині це робити не легше, ніж раніше...” [6, с. 33]. Тому й небезпідставно запропоновано в першу чергу звернути увагу на дослідження, здавалося б, давно відомого, а саме: причин фальсифікації кількісного й персонального складу організації та її керівних структур, ділових взаємин таких осіб, як О. М. Кошова, А. В. Торицин, Г. Я. Ємченко, О. О. Фадєєв, В. С. Костенко між собою, з органами безпеки та державно-політичним керівництвом країни, зрадництва і зрадників, відмови в праві відзначення на державному рівні частини підпільників, суб’єктивного підходу до висвітлення історії підпілля під час проведення так званих журналістських розслідувань тощо. Ці й інші проблемні питання, на думку дослідниці, важливі та потребують свого вирішення.

Оцінюючи історичне значення діяльності молодогвардійського підпілля під час тимчасової окупації вермахтом Луганської області, дещо кон’юктурно використано сумнівні свідчення колишнього секретаря ЦК

ЛКСМУ В. С. Костенка про начебто існуючі документальні матеріали з доповіддю Г. Гімлера, адресовані А. Гітлеру, стосовно розгрому „Молодої гвардії” – злісної підпільної комсомольської організації в Україні [6, с. 39]. Несистемно і некоректно виділено один з проміжних висновків Міжрегіональної комісії, яка на певному етапі своєї роботи констатувала, що документально не зафіксувала наявності зв'язків і контактів між організаціями підпільників і націоналістичного руху опору [Там само]. До того ж дослідження описове, багато в чому дублює проблеми і завдання, порушені свого часу вищезгаданою Міжрегіональною комісією, яка, до речі, складалася не тільки з луганців, а із фахівців України й Російської Федерації. Та для науковця дослідження важливе тим, що послужило обґрунтуванням нової, більш значущої роботи з історії „Молодої гвардії”, яка по суті є унікальною працею авторського тандему в складі І. А. Йоффе та Н. К. Петрової.

Мова йде про принципово новий тип збірника документів і матеріалів, що з'явився у 2003 році на виконання Державної програми „Патріотичне виховання громадян Російської Федерації на 2001 – 2005 рр.” і заслугоує високої оцінки [7]. Виданий за сприяння Державної архівної служби Російської Федерації, Інституту російської історії РАН, Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ) та Російського державного архіву новітньої історії (РДАНІ) накладом усього в тисячу примірників, він миттєво розійшовся, перетворившись на бібліографічну рідкість. Його автори-укладачі московські дослідники І. А. Йоффе та Н. К. Петрова – колишні луганці. Добре обізнані з темою та архівними фондами, вони опрацювали понад 800 справ з 20 фондів 8 архівів України і Російської Федерації, що зберігалися в закритих архівних фондах і далеко не повністю були розсекречені в другій половині 90-х рр. ХХ ст. Належно поцінований фахівцями, збірник суттєво розширює уявлення про наше нещодавнє героїчне минуле [8].

По-перше, автори-укладачі спромоглися не лише достатньою мірою переглянути історію краснодонського молодіжного підпілля за останні 60 років, починаючи від першої згадки про нього, а й підібрати такі документи, які є водночас джерелом до вивчення радянського суспільства 40 – 90-х рр. ХХ ст.

По-друге, дослідження відрізняється від попередніх заідеологізованих тематичних „збірників документів і матеріалів” та „збірників спогадів і документів”, що видавалися неодноразово великими накладами в 1960-х, 1970, 1972, 1977, 1988 рр. тощо і тиражували вузьке коло одних і тих самих документів (до того ж із купюрами, неточностями), тим, що тут підібрано оригінали або засвідчені копії офіційних документів. Стосовно ж документів приватного характеру, то вони подані лише для порівняння офіційної точки зору на події в Краснодоні та довкола них.

По-третє, уперше в історіографії „Молодої гвардії” документи професійно оформлені відповідно до загальноприйнятих правил і стандартів видання історичних документів, що посилює їхню наукову цінність та інтерес до них.

По-четверте, авторами-укладачами в хронологічній послідовності вперше подано підсумкові документи і матеріали різних комісій з вивчення діяльності та історії „Молодої гвардії”, що надає можливість фахово реконструювати історичні події в Краснодоні, розкрити процес формування ідеологізованого художнього образу героїв-молодогвардійців та створення міфів, пов’язаних з діяльністю підпілля.

На жаль, збірник не позбавлений певних недоліків. Перш за все, І. А. Йоффе та Н. К. Петрова свідомо не стали висвітлювати деякі складні проблеми в історії молодогвардійського підпілля. Йдеться про місце й роль в організації її ключових фігур – О. Кошового, В. Загоруйка, І. Земнухова, В. Левашова, С. Левашова, В. Третьякевича, І. Туркенича, Л. Шевцової; зародження й формування міфу про партійне керівництво молодіжним підпіллям; антинімецьку діяльність групи технічної інтелігенції Краснодона; німецько-нацистський окупаційний режим на теренах південної Луганщини та бойові дії підпільників і партизан; про нез’ясовану долю частини патріотів; причини провалу організації підпільників та знищення її каральними органами ворога. Урешті-решт, про масштаби поінформованості спецслужб противника стосовно підпільників та їхніх зв’язків з партизанами, які діяли на теренах Луганщини і сусідньої Ростовської області Російської Федерації тощо, чого частково не заперечують і вони самі [7, с. 7]. Крім того, білою плямою залишається проблема репресій органами НКВС громадян, начебто причетних до викриття і знищення ворогом молодогвардійців.

Пояснюється це недоступністю ще й донині для вивчення та введення в науковий обіг доказово-документальної бази, що зберігається перш за все в архівах українських, російських, німецьких, італійських та румунських спецслужб.

Ще в 50-х рр. ХХ ст. активний діяч українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни Є. Стахів у численних, здебільшого пропагандистського характеру, публікаціях піддав нищівній критиці роман О. Фадєєва „Молода гвардія”, однойменний художній кінофільм режисера С. Герасимова та міфотворчу діяльність державно-політичних структур колишнього СРСР стосовно подій у Краснодоні. Приділяє він цьому увагу й у своїх спогадах, виданих в Україні [Див.: 9, с. 135 – 136, 263 – 266]. Їх аналіз засвідчує, що історію молодогвардійського підпілля ним інтерпретовано крізь призму діяльності підпільників ОУН(б). Але якщо контакти однієї з оунівських груп у Луганську восени – взимку 1942 р. з молоддю, яка начебто співпрацювала з розвідницею Л. Шевцовою [Там само, с. 135 – 136], не дають нам підстав говорити про діяльність „Молодої гвардії” в обласному центрі, то для Є. Стахова вони стали підставою для

твердження про те, що прихильників Й. Сталіна в Донбасі не було, а діяло тільки активне націоналістичне підпілля [Там само, с. 265].

Затаврувавши О. Фадєєва за те, що письменник вигадав „Молоду гвардію” та в особі Євгенія Стаховича очорнив його, Є. Стахів оголосив себе керівником підпілля в Донбасі [Там само, с. 264 – 265], що не зовсім відповідає дійсності. По-перше, молодогвардійське підпілля існувало де-факто. По-друге, в особі Є. Стаховича змальовано не Є. Стахова, а керівника молодогвардійців В. Третьякевича. По-третє, якщо для фахівців зрозуміло, що Є. Стахів іменує себе керівником підпілля ОУН(б) в Донбасі, а не „Молодої гвардії”, то, на жаль, аматорами такий дуалізм сприйнято по-іншому. Ось чому набув поширення упереджений погляд, що „Молода гвардія” – це націоналістичне підпілля під проводом Є. Стахова.

Оцінюючи особистий доробок у справі правдивого висвітлення історії молодогвардійського підпілля, Є. Стахів перебільшує власний вплив на сучасне наукове й суспільне життя, зводячи наукову розробку проблеми лише до розвінчання творчості О. Фадєєва. „Отже, я спричинив велику полеміку через океан і, врешті-решт, добився перегляду цілої справи „Молодої гвардії”, який триває й донині. З моєї подачі тільки в останні роки і в американській, і в українській, і в російській пресі з’явилося до двох десятків публікацій, які розвінчують міфотворчість Фадєєва” [9, с. 265].

Ми ж водночас відзначимо, що як не варто ототожнювати Є. Стахова з діяльністю краснодонської підпільної організації „Молода гвардія” та з іменами О. Кошового або В. Третьякевича, так само не варто ототожнювати й молодогвардійське антинацистське, але пробільшовицьке підпілля з оунівським націоналістичним, але водночас антинацистським й протибільшовицьким. Не будемо перебільшувати й його внесок у справу ліквідації „білих плям” стосовно подій у Краснодоні.

Привертає увагу кількісний доробок за 2001 – 2009 рр. луганського історика-краєзнавця В. І. Подова, який амбітно намагається переконати фахівців у тому, що відповіді на складні питання в історії молодогвардійського підпілля належать саме йому [Див.: 10].

Неупереджений аналіз цих публікацій засвідчує протилежне: попри бажання автора, назвати їх науковими чи науково-документальними, зважаючи на науковий апарат, посилення на деякі доступні йому джерела та висновки кількох знаних дослідників цієї проблематики, не можна. Радше це художньо-полемічні, інформативні та публіцистичні з елементами компіляції видання, у яких довільно інтерпретовано загальновідомі факти й події з власними авторськими сентенціями. Причому, усі ці праці побудовано за принципами дихотомії, де по-своєму інтерпретовано долі сімей Третьякевичів та Кошових, недолугість партійно-комсомольських функціонерів різного рівня й власне самого О. О. Фадєєва в міфологізації подій у Краснодоні, штучно

виведено ідеологічні диверсії спецслужб Німецького Рейху і США проти „Молодої гвардії”, СРСР та зокрема Віктора Третякевича тощо.

У цілому об’єктивно зображуючи місце і роль В. Й. Третякевича в Краснодоні як організатора і керівника „Молодої гвардії” від початку її зародження й до трагічної її загибелі (але при цьому симпатизуючи Третякевичам), В. І. Подов занадто героїзує Віктора, твердить, що без нього не було б підпільної організації „Молода гвардія” [11, с. 7], що той начебто застосував принципово нову тактику боротьби з окупантами, яку потрібно вивчати в спеціальних та військових академіях [11, с. 20]. На власний розсуд застосовуючи „плаваючу” хронологію, В. І. Подов явно перебільшив і значення подій локально-регіональної історії. Ось чому й більш ніж сумнівні авторські висновки, що тільки завдячуючи керівництву В. Й. Третякевича молодогвардійці зробили значно більше, ніж численні підпільні організації окупованих німцями окремих областей [11, с. 26]. Що начебто саме Віктор Третякевич своєю діяльністю уславив на весь світ Луганщину, Донбас, Україну і Радянський Союз [11, с. 27].

Разом з тим, спростовуючи міф про керівну роль Олега Кошового в молодіжному підпіллі, без посилок на джерела, В. І. Подов ганьбить аж до повного несприйняття не тільки його самого, а й матір – О. М. Кошову та дядька – М. М. Коростильова. Безумовно, вони не безгрішні. Але висновки повинні бути аргументованими, чого якраз і немає в автора [11, с. 27 – 33, 36 – 39, 64 – 66].

Думається, що це сталося через нерозуміння й невміння дослідника документально розібратися в особливостях німецько-нацистського окупаційного режиму на півдні Луганщини. Мабуть, саме тому О. Кошовий виведений в образі зрадника, заколотника, диверсанта, агента абверу, руйнівника „Молодої гвардії”, який разом з окупантами втік на Захід [11, с. 36 – 39]. І допоміг йому в цьому не хто інший, як його „хрещений батько” – начальник Ровеньківської окружної поліції І. А. Орлов [11, с. 37]. Неймовірно, але В. І. Подов бездоказово називає навіть нове ім’я й прізвище О. Кошового, а також ворожий спецпідрозділ, де він начебто продовжив творити свою неправедну справу [12, с. 88].

У своїх намаганнях об’єктивно розібратися в подіях майже 70-річної давнини в Краснодоні В. І. Подов не тільки реанімував спростовані міфи про партійне керівництво організацією молодих підпільників та їхню потужну бойову діяльність, а й став творцем нових міфів та неймовірних історій.

З метою вшанування пам’яті героїв-молодогвардійців, їхнього подвигу й жертвості та посилення патріотичного виховання молоді 18 лютого 2002 р. Президент України Л.Д.Кучма видав розпорядження „Про відзначення 60-ї річниці створення підпільної молодіжної організації «Молода гвардія»”. 12 вересня 2002 р. аналогічну постанову затвердила Верховна Рада України. Особлива увага зверталася на щорічне відзначення дня створення підпільної організації. Не випадково,

що до цієї дати на виконання названих директив з'явився цілий ряд буклетів, брошур, методичних рекомендацій, матеріалів для викладачів навчальних закладів тощо. На жаль, усі вони без винятку заполітизовані, пропагандистського характеру, побудовані на застарілих версіях і недостовірних фактах [Див.: 13]. Деякі автори, порушивши складні питання патріотичного виховання молоді на прикладах історії „Молодої гвардії”, так і не змогли запропонувати нічого кращого, ніж як відродити минулі виховні традиції на новій основі [Див.: 14]. Їхні доробки описово-пропагандистські; автори вдячні О. Фадеєву за уславлення Краснодона, порушують питання вивчення його твору в навчальних закладах та відродження музейних супутників Краснодонського музею „Молода гвардія”. Усе це різко контрастує з настановами Президента України Л. Д. Кучми в Краснодоні з нагоди 60-річчя створення молодогвардійської організації, який наголосив, що „ми звільняємося від догм та стереотипів минулого. Намагаємося об'єктивно оцінити історичні події. Історія діяльності „Молодої гвардії” так само потребує її вивчення, звільнення від різних міфів і фальсифікацій” [15, с. 448].

На цьому тлі дещо виділяється збірник нарисів про молодогвардійців науковців Державного музею „Молода гвардія” і СНУ імені Володимира Даля – Р. М. Аптекаря, М. Д. Аптекаря, А. Г. Нікітенка. Використовуючи документальні матеріали й спогади очевидців подій, вкраплюючи в тексти архівні документи, з позицій сьогодення вони суттєво розширили наші знання про підпільників, їхній подвиг. І хоча збірник витримав два видання, він не позбавлений помилок і неточностей у деяких біографіях, політичної заангажованості, а головне – ретельного аналізу документальної бази замість риторики й описовості [Див.: 16].

Нічого суттєво нового не подав у своєму збірнику документів, матеріалів і статей луганський науковець А. Ф. Бондар. Присвятивши „Молодій гвардії” 6-й розділ 2-ї глави, він без аналізу і коментарів передрукував деякі матеріали з тематичних збірників „документів і матеріалів” 70 – 80-х рр. та місцевої газети „Луганська правда” [17, с. 177 – 199].

Отже, із здобуттям незалежності України розпочався новий процес осягнення подій у Краснодоні та довкола них. Він характеризується більш критичним осмисленням усього попередньо напрацьованого. На жаль, кардинальних змін так і не відбулося. Як і колись, вивчається теж саме вузьке коло проблем. Під впливом радянської історіографії нерідко тиражуються застарілі й заполітизовані схеми та уявлення. Глибоких, системних та комплексних досліджень, у яких було б усебічно проаналізовано історію „Молодої гвардії”, причини живучості молодогвардійського феномена та його деміфологізації поки що немає. Основна причина цього явища криється не в невмінні науковців об'єктивно дослідити наявну джерельну базу, а в унеможливленні вивчення широкого документального масиву, що

зберігається в архівах спецслужб України, Російської Федерації та ряду інших держав.

Література

1. Семистяга В. К проблеме изучения истории Краснодарского молодежного подполья „Молодая гвардия” в 90-е годы XX столетия / В. Семистяга // „Молодой гвардии” – 60 лет : тез. докл. и выступл. Междунар. науч.-практ. конф. – Краснодар : ВУГУ имени Владимира Даля, 2002. – С. 22–24 ; Семистяга В. Как возникают мифы / В. Семистяга // Донбасс. – 1992. – № 9–10. – С. 236–247; Семистяга В. Его называли „Кашук”? : „Молодая гвардия” в свете реальных фактов и свидетельств / В. Семистяга, Ю. Козовский // Пульс. – 1992. – 10, 17 сент. ; Семистяга В. Що ж було у Краснодарі? / В. Семистяга, Ю. Козовский // Молодь України. – 1992. – 14, 18, 22 верес. ; Семистяга В. То що ж було у Краснодарі?: Сподіваємося, нас почують, або ще раз про таємниці „Молодої гвардії” / В. Семистяга, Ю. Козовский // Молодь України. – 1993. – 27 квіт. ; Козовский Ю. Историю надо хотеть знать / Ю. Козовский, В. Семистяга // Луганская правда. – 1993. – 25 мая ; Семистяга В. Жизнь, смерть и бессмертие Виктора Третьякевича / В. Семистяга, Ю. Козовский // Жизнь Луганска. – 1993. – № 39.
2. Гордеев А. Ф. Подвиг во имя жизни (об антифашистской деятельности подпольной комсомольской организации „Молодая гвардия”) / А. Ф. Гордеев. – Днепропетровск : Центр эконом. образования, 2000. – 104 с.
3. Kuromia Hiroaki. Freedom and terror in the Donbas: a Ukrainian– Russian borderland, 1870s – 1990s / Hiroaki Kuromia. – Cambridge University Press, 1998. – 357 p.
4. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-Російське прикордоння, 1870 – 1990-і роки / Гіроакі Куромія ; пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев ; передм. Г. Немирі. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 510 с.
5. Kritika 6. – 2005. – № 3. – Р. 657–664.
6. Петрова Н. К. Вспомним... (еще раз о молодежной подпольной организации „Молодая гвардия”) / Н. К. Петрова // Отечественная история. – 2000. – № 3. – С. 33–40.
7. „Молодая гвардия” (г. Краснодар) – художественный образ и историческая реальность : сб. док. и материалов / сост. : И. А. Иоффе, Н. К. Петрова (отв. сост.). – М. : Вече, 2003. – 268 с.
8. Семистяга В. Ф. „Молода гвардія” – легенда і реальність / В. Ф. Семистяга // Бахмутський шлях. – 2003. – № 3–4. – С. 178–184.
9. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя / Є. Стахів : передм. М. Ф. Слабошпицького. – К. : Рада, 1995. – 318 с.
10. Подов В. І. Виктор Третьякевич – комиссар „Молодой гвардии”: Исторический очерк / В. І. Подов. – Луганск : Світлиця, 2001. – 76 с. ; Виктор Третьякевич – комиссар „Молодой гвардии” // Белорусы в Донбассе. – Луганск : Світлиця, 2002. – С. 21–87 ; Заговор в „Молодой гвардии” и его последствия (Из истории комсомольско-молодежного подполья города Краснодона). – Луганск : Світлиця, 2004. – 52 с. ; Письмо послу

Китайской Народной Республики в Украине. – Луганск, 2005. – 34 с. ; Загадки и тайны „Молодой гвардии”. – Луганск, 2007. – 304 с. ; Над Луганском и Москвой витает зловещий дух Торицына и Кошевой. (Открытое письмо Президентам Украины, России, Белоруссии В. А. Ющенко, В. В. Путину и А. Г. Лукашенко). – Луганск, 2007. – 32 с. ; А. Фадеев и его роман „Молодая гвардия”. – Луганск, 2008. – 158 с. ; Повесть о легендарном комиссаре „Молодой гвардии” Викторе Третьякевиче. – Луганск : Знание, 2008. – 132 с. ; Правда о „Молодой гвардии”, или как агенты Абвера обманули Сталина. – Луганск : Знание, 2009. – 84 с. ; Кто ваши герои? (Открытое письмо лидерам компартии Украины П. Н. Симоненко, соцпартии А. А. Морозу, прогрессивной социалистической партии Наталии Витренко, партии регионов В. Ф. Януковичу и других партий и организаций антифашистского фронта). – Луганск, 2009. – 34 с. 11. **Правда** о „Молодой гвардии”, или как агенты Абвера обманули Сталина. 12. **Повесть** о легендарном комиссаре „Молодой гвардии” Викторе Третьякевиче. 13. **Аптекарь Р. М.** Урок мужества: „Прикасаюсь сердцем к подвигу” (материалы в помощь преподавателям учебных заведений) / Р. М. Аптекарь, А. Г. Никитенко. – Краснодон : Гл. Управление образования и науки Луган. обл. администрации, Краснодон. гос. ордена Дружбы народов музей „Молодая гвардия”, Восточноукр. нац. ун-т имени Владимира Даля, Краснодон. фак-т инженерии и менеджмента, 2002. – 16 с. ; Расторгуева Н. А. „И не в шурф их бросали, а в наши сердца” : метод. рекомендации, посвященные 60-летию создания Краснодонской подпольной молодежной организации „Молодая гвардия” / Н. А. Расторгуева. – Луганск : Управление культуры и искусств облгосадминистрации, Гл. управление образования и науки облгосадминистрации, Обл. б-ка для юношества, 2002. – 40 с. 14. **Сиротенко М. Д.** Патріотичне виховання молоді – першочергове завдання сьогодення / М. Д. Сиротенко // Освіта Донбасу. – 2002. – № 5. – С. 8 ; Никитенко А. Г. Нужна ли нам сегодня „Молодая гвардія” / А. Г. Никитенко, Р. М. Аптекарь // Освіта Донбасу. – 2002. – № 5. – С. 9 – 17. 15. **Стахів Є.** Останній молодогвардієць / Є. Стахів. – К. : Варта. – 2004. – 496 с. 16. **Аптекарь Р. М.** Огонь памяти : сб. ист. очерков о героях „Молодой гвардии” / Аптекарь Р. М., Аптекарь М. Д., Никитенко А. Г. – Луганск : Изд-во ВНУ имени Владимира Даля, 2003. – 256 с. ; 2-ге вид., доп. – 2008. – 280 с. 17. **Украина** в огне Великой Отечественной войны : сб. док., материалов, ст. к 60-летию Победы. – Луганск : Совет организации ветеранов Луганской области Украины; Благвест, 2005. – 400 с.

Семистяга В. Ф. Антинацистское молодежное подполье „Молодая гвардия” (г. Краснодон) и отображение его деятельности в новейшей литературе (некоторые аспекты историографии проблемы)

В статье проанализировано состояние разработки и перспективы исследования сложных проблем локальной истории на примерах возникновения и деятельности красnodонского антинацистского молодогвардейского подполья в украинской и мировой историографии на рубеже XX – XXI вв.

Ключевые слова: Краснодар, молодежь, подполье, „Молодая гвардия”, „Молот”, историография, мифотворчество.

Семистяга В. Ф. Антинацистське молодіжне підпілля „Молода гвардія” (м. Краснодар) та відображення його діяльності в новітній літературі (деякі аспекти історіографії проблеми)

У статті проаналізовано стан розробки та перспективи дослідження складних проблем локальної історії на прикладах виникнення та діяльності красnodонського антинацистського молодогвардійського підпілля в українській та світовій історіографії на рубежі XX – XXI ст.

Ключові слова: Краснодар, молодь, підпілля, „Молода гвардія”, „Молот”, історіографія, міфотворчість.

Semystiaha V. Anti-Nazi Youth Underground „Youth Guard” (Krasnodon town) and Reflection of Its Activity in Contemporary Literature (Some Aspects of the Historiography of the Problem)

The article analyzes the complex issues of the local history, its present state and perspectives at the example of Krasnodon anti-Nazi underground of the youth guard in the Ukrainian and world historiography at the turn of the XX – XXI centuries.

Key words: Krasnodon, youth, underground, „Youth Guard”, „Molot”, Historiography, myth making.

УДК 94(477), „1945/1955”

І. Є. Татарінов

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ
В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ**

Останнім часом значно посилюється інтерес істориків та краєзнавців до вивчення повсякденного життя народу в післявоєнні роки. Цей період привертає особливу увагу українських учених, адже тривалий час вони були позбавлені можливості об’єктивно висвітлювати тогочасну соціально-економічну ситуацію в Україні, суспільно-політичні настрої населення тощо. Окрім того, за радянських часів більшість матеріалів

надійно зберігалася в архівних установах під грифом „таємно” та „цілком таємно”.

Повоєнні роки, окрім радості перемоги у Великій Вітчизняній війні, принесли українцям численні труднощі. Економіка республіки була вщент зруйнована минулою війною. На цьому питанні влада зосередила особливу увагу. Пріоритетною галуззю економіки вважалася важка промисловість, куди асигнувалися великі капіталовкладення та залучалися значні трудові ресурси. На плечі українського робітництва ліг основний тягар відновлення промислового потенціалу України. Значне місце у відродженні республіки відіграла українська робітничка молодь. Ціною надзвичайного напруження фізичних та моральних сил вони сумлінно та добросовісно працювали заради найскорішого подолання жахливих наслідків війни.

В умовах, коли всі наявні матеріальні та людські ресурси були кинуті на виконання завдання щодо подолання економічного відставання СРСР від країн Заходу, питанням налагодження житлово-побутових умов та покращення рівня життя, на жаль, не приділялося достатньої уваги.

Метою цієї розвідки є на основі залучення маловідомих широкому загалу архівних та інших недостатньо вивчених матеріалів висвітлити головні аспекти повсякденного життя української робітничої молоді та проаналізувати соціальну політику держави в перше повоєнне десятиліття. Визначити ступінь забезпеченості молодих робітників основними матеріальними та соціальними благами.

Переважна більшість радянських дослідників відмічали, що численні повоєнні труднощі вдалося подолати саме в повоєнні роки. У той же час, у своїх роботах вони оминали питання більш глибокого дослідження загального рівня життя української робітничої молоді, обмежуючись констатацією „високого” або „достатнього” рівня життя [4, с. 9]. У повоєнні роки практично не існувало чітко визначених та диференційованих життєвих стандартів. Тому при характеристиці повсякденного життя, на нашу думку, доречним буде залучення сучасних трактувань цього поняття.

Після здобуття Україною незалежності чимало вітчизняних істориків торкалися нашої проблематики. Зокрема, деякі аспекти дослідження робітничої повсякденності порушили на сторінках своїх праць такі історики, як Л. Ковпак, та Л. Хойнацька [5; 7; 8]. Захищено низку дисертацій, де також було висвітлено деякі аспекти повоєнного рівня та умов життя [2; 3; 6]. Однак, попри наукову перспективність та актуальність цієї проблематики, поки що не існує ґрунтовного дослідження матеріально-побутових умов життя та праці української робітничої молоді в перше повоєнне десятиліття.

Однією з найболючіших проблем, що значно ускладнювала повсякденне життя молодих робітників та службовців у повоєнні роки, була житлово-побутова. Під час минулої війни було зруйновано половину довоєнного житлового фонду [5, с. 16]. Влада активно

зайнялася житловим питанням, обравши простіший і дешевший напрямок – відновлення зруйнованих будівель та зведення тимчасового житла. Найлегшим способом зведення тимчасового житла на той час вважалося переобладнання в бараки обгорілих, напівзруйнованих і недобудованих приміщень. На жаль, будівництво нового житла здійснювалося в значно менших обсягах, ніж відновлювальні роботи. Така практика зберігалася протягом усього повоєнного десятиліття.

Заради швидкого відновлення зруйнованої республіки необхідно було якнайшвидше наповнити всі галузі народного господарства трудовими ресурсами. Шляхом трудових мобілізацій та реєвакуації робітництва це питання вдалося швидко вирішити. Як правило переважна більшість новоприбулих робітників розміщалися в гуртожитках та бараках. У гуртожитках, де проживало близько 20 % робітників, спостерігалася майже повна відсутність меблів, дзеркал, годинників, подекуди в холодних кімнатах можна було зустріти тапчани й навіть нари. Так, при неофіційному контролі листування робітників деяких Харківських машинобудівних підприємств військовою цензурою НКГБ УРСР було виявлено численні скарги робітників на погані житлово-побутові умови та зростання серед робітництва негативних соціальних настроїв. Так, молодий робітник Харківського заводу № 75 В. Фидеріков у листі від 8 січня 1945 р. скаржився: „...У кімнаті у мене дуже холодно, як приїхав, жодного разу не був у теплі. Зараз із приятелем спалили табуретку та трохи зігрілися. Гірше за все справи із грошима, заробітку зовсім не має. ...Ордерів на проживання зовсім не дають. У гуртожитку все рване та брудне, мила зовсім не видають, все дуже погано...” [10, с. 7]. У кімнатах гуртожитків тресту „Фрунзевугілля”, розрахованих на 6–8 осіб, мешкало по 10–12 молодих робітників. По комбінату „Артемвугілля” на 1 січня 1946 на одного працівника в середньому нараховувалося 3,5 кв. м відомчого житла, що абсолютно не відповідало санітарній нормі, яка складала 9 кв. м на одну особу [11, с. 98].

У подальші роки вдалося знизити житлову напругу, але повністю вирішити проблему житлового забезпечення робітничої молоді владі не вдалося. Наприклад, у гуртожитках середня площа на одного шахтаря складала 7,8 кв. м, що все одно не відповідало санітарній нормі у 9 кв. м [11, с. 105]. Таким чином, переважна більшість молодих українських робітників у перше повоєнне десятиліття проживали в незадовільних умовах. Наявна житлова площа не відповідала санітарним вимогам. Ураховуючи низькі темпи житлового будівництва, можна стверджувати, що житлова проблема не тільки не вирішилася, а законсервувалася на невизначений час.

Характерною рисою повсякденного життя робітників та службовців важкої промисловості в досліджувані роки був низький рівень побутового облаштування. Так, молодий бухгалтер одного із металургійних заводів Дніпропетровщини О. Карагодська скаржилася

родичам на погані умови проживання в непристосованому до цього гуртожитку. Вона писала: „Живу в гуртожитку, але жити тут дуже важко. Прати немає де, в кімнатах дуже холодно, немає світла та опалення. Поїсти приготувати ніде – замучилася зовсім, не знаю, як жити далі. Стосовно харчування все дуже погано: один раз на день гаряче та 400 г хліба. Одягнутися немає у що...” [10, с. 10]. Особливо потерпали молоді працівники від нерегулярного водопостачання. Попри швидке відновлення водопровідної мережі, обсяги подачі води були явно недостатніми. Суттєво ускладнювало повсякденне життя загальна зношеність та низька потужність міських водогонів. Особливо гострими ці проблеми були у Ворошиловграді, Дніпропетровську, Одесі, Сталіно. Так, в Одесі повсякденне життя робітників і службовців ускладнювалося несвоєчасним та недостатнім рівнем водопостачання. У 40-і рр. одеська молодь відчувала дуже гострий дефіцит води, адже відновлений після окупації міста водогін був настільки зношений, що не міг задовольнити потреб у воді навіть на 20 %. Після того, як 1950 р. було збудовано новий водопровід, рівень водоспоживання одеситів значно покращився. Але серйозною вадою цієї споруди було те, що потужність новобудови не досягала середньодобової норми в 180 л на одного мешканця і складала в середньому 100 л [13, с. 132]. У повоєнні роки середньодобова норма споживання води на одного мешканця таких промислових центрів Донбасу, як Горлівка, Макіївка, Жданов не перевищувала 50 л цей показник значно відставав від середньодобової норми 120 л на особу [13, с. 135]. Таким чином, вищенаведені приклади свідчать про незадовільне водоспоживання українців у досліджувані роки.

Справедливе невдоволення молодих робітників досить часто приймало протестні форми. Так, у лютому 1948 р. на шахті „Лівенка-Заперевальна”, що входила до тресту „Сталіншахтобудівництво”, сталася надзвичайна подія: трапився масовий невихід на роботу 81 працівника. Спеціальне розслідування виявило, що всі страйкарі – колишні випускники ФЗН з будівельними спеціальностями. Молоді будівельники протестували проти умов проживання в гуртожитках, що знаходилися в антисанітарних умовах, неопалювані кімнати не були обладнані меблями. Окрім того, робітничий гуртожиток не мав централізованого водопостачання. Керівництво шахти постійно використовувало колишніх випускників ФЗН не за їхньою спеціальністю: на вантажних та інших підсобних роботах. Окрім цього, молоді робітники взагалі не отримали разової грошової допомоги, так званих „підйомних”. Страйкарі скаржилися на грубість та відсутність будь-якої позитивної реакції на постійні звернення на погані умови проживання та роботи з боку начальника будівництва. Ця надзвичайна для того часу подія завершилася на користь страйкарів: начальника будівництва було звільнено, а керівництво шахти отримало сувору догану. Робітники отримали довгоочікувану грошову допомогу у розмірі 300 крб., усім надали роботу за будівельною спеціальністю. Поліпшилися також і

побутові умови – робітників переселили до зразкового гуртожитку із опаленням і прийнятними умовами проживання [12, с. 157]. Досить незвична для тоталітарної держави розв'язка трудового конфлікту продемонструвала, що система може вирішувати проблему не тільки силовими та репресивним методами, але й шляхом компромісу. Але потрібно вказати, що архівні матеріали не наводять аналогічних випадків, коли все скінчилося досить благополучно, тому цей випадок потрібно трактувати як епізодичне явище та певний виняток із правил.

Характерним показником, що відображає рівень життя української робітничої молоді в повоєнні роки, є рівень прибутків. За радянських часів заробітна плата складала від 80 до 100 % усіх прибутків працівника. Матеріальне становище тогочасного молодого робітника знаходилося в повній залежності від держави, яка встановила чітку систему оплати праці та максимально ускладнила отримання молоддю нетрудових прибутків. Сама можливість отримання таких прибутків могла завдати йому певних проблем із кримінальним кодексом. Рівень заробітної плати в повоєнні роки залежав також від умов виконання молодим робітником виробничого плану та кваліфікації. Через низку причин, плани виконували не більше 50 % робітників. Як наслідок, більшість робітничої молоді мала середні та низькі прибутки, що свідчить про невисокий рівень життя в досліджувані роки. Звідси й недостатній рівень споживання основних продуктів харчування та придбання промислових товарів. ці аспекти повсякденного життя були взаємопов'язані між собою. Отже, у повоєнні роки рівень життя робітничої молоді України був невисоким. Однак, від початку 50-х рр. простежується поступове підвищення рівня прибутків та збільшення споживання. У той же час, попри невисокі показники рівня життя, протягом повоєнних років простежується нечуваний молодіжний ентузіазм. Отже, на фоні численних житлово-побутових та матеріальних проблем українська робітничка молодь не втратила оптимізму.

Протягом 40 – 50-х рр. спостерігається велика плинність трудових кадрів. Як правило, до 80 % усіх працівників, які свідомо покинули роботу, припадала саме на молодих робітників. Тривалий час домінувала така точка зору, що ця проблема була зумовлена в першу чергу матеріальними причинами. Статистичні дослідження низки підприємств важкої промисловості України свідчать, що низький рівень зарплати не завжди був домінуючим приводом до того, щоб залишити виробництво. Так, на Жданівському заводі „Азовсталь” 1949 р. відсоток дезертирів із щомісячною зарплатою до 400 крб. складав 18,3 %, у той час, як переважна більшість осіб, які залишили завод, мали прибутки до 600 крб., таких було 29,6 %, та 32,3 % дезертирів із щомісячною зарплатою до 800 крб. 10,4 % та 9,4% молодих дезертирів „Азовсталі” мали щомісячно прибутки до 1000 крб. та понад 1000 крб. За віком серед дезертирів заводу переважали одинаки у віці до 30 років, тобто ті, хто

проживав переважно в гуртожитках чи витрачав значну частку свого заробітку на оренду помешкання [1, с. 104].

Аналогічна картина спостерігалася й у подальші роки. Так, на шахти комбінату „Ворошиловградвугілля” 1954 р. прибуло близько 10 тис. молодих працівників, серед них – 6 800 на підземні роботи. Протягом цього ж року 2 686 молодих шахтарів самовільно покинули підприємства. Виявилось, що найбільший відсоток (50 %) дезертирів припадає на тих, хто отримував прибутки до 700 крб., належачи таким чином до категорії низькооплачуваних робітників. Однак, серед тих, хто свідомо залишив виробництво, був достатньо високий (10 %) відсоток молодих працівників із високою зарплатою. Така диспропорція свідчить про те, що матеріальні нестатки могли призвести до дезертирства, однак аналіз виявив також інші причини. Зокрема, практично вся робітнича молодь скаржилася на житлово-побутові умови. Цей чинник також міг підштовхнути до вищезгаданого кроку переважну більшість шахтарської молоді вугільного комбінату [14, с. 20]. Таким чином, тогочасне дезертирство з підприємств мало місце серед усіх категорій робітників, незалежно від рівня оплати їхньої праці. Звісно, що низький рівень прибутків суттєво впливав на соціальні настрої робітників, але не завжди був домінуючим при зміні місця роботи. Отже, на наш погляд, головними чинниками при зміні молодим робітником місця роботи були побутові, а вже на другому плані були матеріальні нестатки, про що й свідчать наведені показники.

Після важких трудових буднів українська молодь потребувала повноцінного відпочинку. Однак, за умов існування шестиденного робочого тижня тогочасне дозвілля обмежувалося лише одним вихідним. За цей нетривалий час потрібно було вирішити низку побутових проблем та залишити дещо на відпочинок. У повоєнні роки найбільшою популярністю користувався кінематограф. Надзвичайно популярними були такі трофейні кінофільми, як „Дівчина моєї мрії”, „Індійська гробниця”, „Тарзан”, а також чудові вітчизняні комедії „Свинарка і пастух”, „Небесний тихохід”, „Повітряний візник” та ін. Особливу любов української молоді отримала стрічка „Весна на Зарічній вулиці”, яка з’явилась на екранах 1956 року й відразу стала надзвичайно популярною. Окрім цього, українська молодь активно займалася спортом, відвідувала спортивні змагання та концерти художньої самодіяльності в численних парках та скверах відпочинку. Однак, брак вільного часу не давав жодної можливості урізноманітнити власне дозвілля.

Таким чином, повсякденне життя української робітничої молоді в повоєнні роки проходило в надзвичайно складних умовах. Але численні матеріально-побутові проблеми не змогли вплинути на оптимізм українців, які самовідданою працею підкріплювали свою віру в краще життя.

Література

1. **Алфьоров М.** Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939 – 1959 рр.) / М. Алфьоров. – Донецьк : Укр. культур. центр, 2008. – 244 с. 2. **Герасимова М.** Повсякденне життя населення Донбасу в 1945 – 1953 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. Наук : 07.00.01 / М. Герасимова. — Донецьк, 2007. — 20 с. 3. **Ісайкіна О.** Побут і дозвілля міського населення України у повоєнний період (1945 – 1955 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ісайкіна О. – К., 2004. – 274 с. 4. **Казанцев Б.** Рост реальной заработной платы и доходов рабочих промышленности СССР в 1951 – 1958 гг. / Б. Казанцев // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 17 – 23. 5. **Ковпак Л.** Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / Л. Ковпак. – К., Ін-т історії України НАН України, 2003. – 230 с. 6. **Лобода М.** Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943 – 1950) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лобода М. – К., 2007. – 234 с. 7. **Хойнацька Л.** Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943 – 1950 рр.) / Л. Хойнацька. – К., 2003. – 232 с. 8. **Хойнацька Л.** Умови праці та побуту виробничників у ході відбудови підприємств машинобудівної індустрії України (1943 – 1950 рр.) / Л. Хойнацька // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 130 – 142. 9. **Фигурнов С.** Реальная заработная плата и подъем материального благосостояния трудящихся в СССР / С. Фигурнов. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 199 с. 10. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 2359. 11. **ЦДАГО** України, ф. 1, оп. 23, спр. 4626. 12. **Там** само, спр. 5130. 13. **Там** само, оп. 31, спр. 193. 14. **Державний** архів Луганської області, ф. П-179, оп. 5, спр. 472.

Татаринов И. Е. Повседневная жизнь украинской рабочей молодежи в первое послевоенное десятилетие

На основе малоизвестных архивных источников автор исследует материально-бытовые условия жизни молодых работников УССР в 1944 – 1956 гг., освещает повседневную жизнь и социальные настроения. Также проанализирован уровень и качество жизни украинской рабочей молодежи в сложных послевоенных условиях.

Ключевые слова: Украина, рабочая молодежь, жилье, уровень жизни, доходы, быт, досуг.

Татарінов І. Є. Повсякденне життя української робітничої молоді в перше повоєнне десятиліття

Автор досліджує основні аспекти повсякденного життя української робітничої молоді, аналізує повоєнний рівень життя, матеріальне становище, рівень споживання, висвітлює стан дозвілля.

Ключові слова: молодь, робітництво, умови життя, прибутки, дозвілля, кіно.

Tatarinov I. E. Daily life of Ukrainian working young on first post war decade

Basing on little-known archival and printed sources the author investigates material conditions of life and lights up daily life of young workers in hard conditions of post Second World War period. In the research also is analyzing the level and quality of life of Ukrainian young workers.

Key words: State, Ukrainian workers, young, level of life, house-communal problems, leisure.

УДК 001.891(477),1920/1930”

В. В. Ткаченко

**СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАУКИ
В УРСР У 20-30-і РР. ХХ СТ.**

Система організації наукових досліджень у незалежній Україні вимагає ґрунтовної модернізації, в тому числі суттєвого оновлення концептуальних підходів до формування нової її якості. В процесі вирішення цього складного завдання корисним буде проведення ретроспективного аналізу проблеми, оскільки видається доволі сумнівною спробою сформувати нову якісну систему організації науки без врахування історичного досвіду.

Висвітлення даної проблеми є актуальним ще й тому, що увага радянських дослідників приділялася лише досягненням у науково-технічній сфері, залишаючи осторонь серйозні прорахунки у політиці влади щодо науки. Ось чому існує об'єктивна необхідність звернутися до проблеми формування та розвитку системи наукових досліджень в Україні у 20–30-і рр. ХХ ст. та проаналізувати як незаперечні здобутки в цій галузі, так і недоліки.

Метою пропонованої статті є вивчення історіографії розвитку вітчизняної науки у міжвоєнний період, взятої у якості складного й багатовимірного соціального феномену, виявлення головних закономірностей становлення й розвитку науки в УРСР, формування та функціонування наукових шкіл і співтовариств. В цьому розумінні розвиток науки як соціального явища повинен досліджуватися у

соціально-політичному дискурсі, у загальному контексті партійно-радянської політики.

В історіографії досліджуваної проблеми, на наш погляд, доцільно виокремити два періоди: радянський та сучасний, з досить умовним їх поділом на групи залежно від тематики.

До *першої* групи радянського періоду віднесені узагальнюючі праці з історії України в цілому та міжвоєнного періоду зокрема. Характерним для них є подання матеріалу у вигляді винятково успішних заходів щодо реалізації тих чи інших партійних настанов. Наукова цінність подібних праць низька, вони не дають можливості отримати уявлення про проблеми, що постали перед вітчизняною наукою у досліджуваний період. Яскравим прикладом подібного твору може служити „История Украинской ССР” у 10 т., сьомий том якої присвячено міжвоєнному періоду.

Другу групу становлять твори, присвячені загальним тенденціям розвитку науки в СРСР (з інформацією у розрізі республік) чи безпосередньо в УРСР. Левову частку їх змісту займає висвітлення досягнень радянської науки. Одна з перших таких праць була підготовлена до 10-річчя жовтневого перевороту [1]. Головна цінність цього й наступних аналогічних видань полягає у тому, що їх авторами зазвичай виступали провідні вчені УРСР відповідних напрямків, які самі й здійснили описувані ними відкриття або брали безпосередню участь у дослідженнях певної наукової школи.

До *третьої* групи віднесені дослідження, присвячені політиці радянського уряду й вищого партійного керівництва щодо науки. Як приклад можна навести працю В. Д. Єсакова [2]. Головним позитивом цих творів є насиченість багатим статистичним матеріалом завдяки залученню великого обсягу архівних джерел. Втім, за радянських часів вивчення партійної політики внаслідок ідеологічної заангажованості позбавляло дослідників можливості зберегти належну об'єктивність.

Четверту групу становлять публікації, присвячені питанням життя й діяльності інтелігенції міжвоєнного періоду, розвитку вищої школи та підготовці наукових кадрів. Серед них передусім заслуговують на увагу узагальнюючі праці, присвячені системі вищої освіти в УРСР, та монографія Л. І. Ткачової [3]. У цих дослідженнях українська інтелігенція розглядається як прошарок радянського народу, головною метою якого є побудова соціалістичного суспільства з усіма уявними його перевагами над капіталізмом. Попри раніше згадані недоліки, притаманні творам радянської доби, у цих роботах ретельно проаналізовано зміни в організаційній структурі вищої школи, представлено цікаву статистику щодо кількості й соціального складу абітурієнтів та випускників, охарактеризовано методику викладання різних предметів, наведено відомості про кваліфікаційний рівень й умови життя викладачів. Матеріал підібрано таким чином, щоб можна було

легко продемонструвати переваги радянського способу життя й підготовки нових поколінь інтелігенції.

Велика увага приділялась міжнародним контактам радянських й, зокрема, українських вчених. Публікації на цю тему й становлять *п'яту* групу. У працях А. Є. Іоффе ретельно проаналізовано науково-технічні й культурні зв'язки радянських республік (у тому числі й УРСР) із закордоном. Його творам притаманні усі органічні недоліки радянських досліджень. Так, розглядаючи відносно сприятливий для міжнародних контактів період 20-х рр., автор наводить узагальнені статистичні дані, а аналізуючи 30-і рр., коли виїзд за кордон став ледь не винятковим явищем, дослідник концентрує увагу на окремих поїздках відомих вчених, уникаючи небажаних узагальнень [4]. До цієї ж групи можна віднести праці, у яких досліджувалися наукові контакти між радянськими республіками. Серед них особливе місце посідають монографії Г. С. Брегі [5] й В. М. Даниленка [6]. Остання робота вигідно відрізняється від аналогічних багатим фактологічним матеріалом й докладним аналізом різних форм співпраці, хоча й присвячена, насамперед, таким позитивним її аспектам, як повернення в Україну музейних фондів, вивезених до Росії за доби імперії чи кадровій допомозі „старшого брата”.

Праці, присвячені організаційній структурі й розвитку окремих галузей наук у межах СРСР чи УРСР та певним науково-дослідним установам, становлять *шосту* групу.

Найбільш докладно вивчалася історія Академії наук – провідного наукового закладу досліджуваного періоду. Особливої уваги заслуговує фундаментальна праця Н. Д. Полонської-Василенко, що розповідає про перші десятиліття існування ВУАН [7], у якій відображено практично усі аспекти розвитку цієї установи: матеріальне забезпечення, структура, стосунки з владою, репресії щодо співробітників та ін. Одночасно ця робота є також цінним джерелом з досліджуваної проблеми, оскільки авторка була сучасницею багатьох описаних нею подій, колегою низки видатних українських вчених, яких вона знала особисто. У радянській період регулярно видавалися збірки до пам'ятних дат в історії Академії наук УРСР. Помітне місце серед них посів двотомник, що побачив світ напередодні піввікового ювілею Академії, насичений багатим фактичним матеріалом, що дозволив розкрити усі напрямки діяльності найвищої наукової установи радянської України. Важливе значення й для сучасних дослідників має праця, видана до 60-річчя Академії, де чи не вперше було наведено докладний список дійсних членів й членів кореспондентів, що значно полегшило подальшу дослідницьку роботу з підготовки біографічних нарисів про еліту української науки [8]. У ґрунтовній монографії О. Г. Мітюкова на багатому документальному матеріалі змальовано процес організації архівної справи в УРСР [9]. Розвиток інфраструктури історичної науки ретельно дослідила Н.В. Комаренко [10]. Важливим узагальнюючим дослідженням з проблем краєзнавства

стала колективна монографія „Історичне краєзнавство в Українській РСР”, значна увага у якій приділена „золотій добі” першого пожовтневого десятиріччя [11]. Цінність цих праць не зменшує навіть ідеологічна заангажованість авторів, змушених враховувати реалії радянської дійсності 70-80-х рр. ХХ ст. Також вийшли друком узагальнюючі фундаментальні праці, присвячені розвитку математики, аналітичної хімії, біології та інших наук.

У *сьому* групі об’єднані персоналії. Особливої уваги заслуговують ґрунтовні видання довідкового характеру. Серед них варто згадати праці про біологів, математиків, хіміків, геологів, географів, вчених вищих навчальних закладів та багатьох інших. Незважаючи на притаманні цим публікаціям класичні вади радянського часу (головним чином ідеологічного змісту), вони й досі залишаються важливим джерелом завдяки ретельно підбраному фактичному матеріалу, що дає змогу висвітлити різні сторінки життя й творчості видатних українських науковців досліджуваного періоду [12].

Слід пам’ятати, що радянські дослідники сталінської доби часто не подавали реальної картини подій внаслідок жорстких цензурних обмежень. У більшості праць відсутній критичний підхід, оскільки їх автори були змушені приховувати одні факти (або просто їх „не афішувати”), інші ж – подавати акцентовано, як “показові”. Серед тем, що замовчувалися, насамперед були проблеми встановлення тотального контролю над наукою та репресії проти науковців.

За часів новітньої української незалежності вітчизняними істориками було багато зроблено в галузі вивчення історії української науки. Ці дослідження також можна розділити на кілька груп.

Перша група присвячена історії української науки в цілому. На відміну від праць радянських часів ці роботи відрізняються яскраво вираженим авторським підходом і в постановці проблем, і у підборі матеріалу, прикладом чого є дослідження В. І. Онопрієнка [13].

Друга група присвячена міжнародним контактам українських вчених.

Співробітництву в науковій сфері між УРСР та Німеччиною присвячене дисертаційне дослідження Г. В. Калінічевої. Українсько-польські зв’язки були змальовані І. В. Муляр, а українсько-чехословацькі – І. В. Євсеєнко. З низки подібних праць доцільно виокремити дисертацію Г. В. Саган, у якій узагальнено досвід міжнародних наукових зв’язків УРСР. Особливої уваги заслуговує збірник, у якому представлено великий масив важливих документів з цієї проблеми, використання яких дозволяє об’єктивно проаналізувати різні аспекти міжнародної політики міжвоєнного періоду [14].

У *третьою* групі об’єднані дослідження, присвячені розвитку провідних галузей української науки чи окремим науковим установам.

Велика увага продовжує приділятися вивченню Національної академії наук. Докторська дисертація Л. В. Матвеевої стала одним з

перших історико-джерелознавчих досліджень цієї проблеми, де на ґрунтовній документальній базі було проаналізовано головні етапи розвитку Академії й висвітлено долі провідних вчених. У фундаментальній колективній праці „Історія Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918—1998” висвітлено об’єктивну, на рівні сучасних громадських і наукових вимог історію становлення та розвитку Академії з урахуванням загальноукраїнських суспільно-історичних подій. Широке використання архівних документів дало можливість реконструювати історію НАН України, позбувшись багатьох фальсифікацій, що існували в попередніх її дослідженнях. До наукового обігу було запроваджено чимало нових фактів та імен, уточнені дати, подано новий погляд на низку процесів і подій [15].

Практично усі аспекти становлення й розвитку у перше двадцятиріччя існування Інституту історії України НАН України висвітлено у збірнику документів і матеріалів, виданому до його 60-річчя. Документи відобразили не тільки історію Інституту, а й наочно продемонстрували суспільно-політичні реалії сталінської доби. Укріплення тоталітарної системи в УРСР, її вплив на проблематику наукових досліджень цієї установи, шляхи запровадження ідеологічного диктату на творчий пошук науковців – все це знайшло документальне підтвердження у матеріалах зазначеного видання [16]. Історію Українського фізико-технічного інституту – одного з визнаних флагманів української науки – дослідили Ю. В. Павленко, Ю. Н. Ранюк та Ю. А. Храмов [17]. Українське наукове товариство вивчали В. І. Онопрієнко та Т. О. Щербань [18].

Низка праць репрезентує досягнення в окремих наукових галузях.

Так, І. Б. Матяш і Н. П. Московченко висвітлили розвиток архівної справи. С. Г. Водотика всебічно проаналізував соціально-політичні, соціокультурні, науково-організаційні та концептуальні аспекти історії історичної науки УСРР 20-х рр., боротьбу радянської й цивілізованої схем розвитку науки, поступові зміни в системі організації історичної науки й освіти та пріоритетів у дослідженнях внаслідок запровадження командно-адміністративних методів керівництва країною [19]. О. А. Удод у докторській дисертації вперше у вітчизняній історіографії змалював вплив історичної науки й освіти у 20–30-і рр. на формування духовних цінностей українського народу й довів, що викривлення історичної науки засобами комуністичної пропаганди призвело до деморалізації суспільства й міфологізації історичної свідомості [20].

А. А. Гаврилюк приділив увагу технічним науково-дослідним закладам УРСР. І. А. Мельничук проаналізував внесок українських вчених у розвиток ракетобудування й освоєння космосу. Л. Г. Хоменко висвітлив історію вітчизняної кібернетики та інформатики. Узагальнюючим дослідженням з вивчення технічних наук стало дисертаційне дослідження Л. І. Сухотеріної. На широкому історичному

тлі у контексті тогочасних суспільно-політичних процесів автор показала, що радянська влада, вирішуючи суто політичні завдання, намагалася взяти під жорсткий контроль наукову сферу, внаслідок чого вже з кінця 20-х рр. була введена плановість наукових досліджень, сформувалася державна система управління наукою, що об'єдналася з системою централізованого планування, наукові завдання підпорядкувалися народногосподарським планам. Чимала увага у дослідженні приділена також біографічним відомостям про науковців та інженерів, свідчення про яких були неповними чи викривленими [21].

Різні аспекти розвитку сільськогосподарських наук у досліджуваній період були висвітлені у дисертаціях О. В. Сайка, С. Б. Скорченко, Л. І. Демкович та О. М. Пильтяй.

Я.В. Верменич ґрунтовно дослідила теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики – нового міждисциплінарного наукового напрямку, що вибудовується на стику історичного, географічного, економічного й культурологічного знання. В традиціях генетико-еволюційного підходу дослідниця на українському матеріалі проаналізувала історичні витoki відомостей про регіони, простежила діяльність регіональних наукових шкіл і центрів, значну увагу приділивши вченим, творчий розквіт яких припав на 20-і – першу половину 30-х рр. [22].

У контексті розвитку світової науки висвітлено головні етапи становлення в Україні у 30–40-х рр. статистичної фізики як однієї з ключових галузей сучасної теоретичної фізики у праці А. Л. Литвиненко. На широкому фактичному матеріалі розглянуто місце статистичної фізики в системі наук та її значення для формування нового стилю наукового мислення, обґрунтовано головні етапи еволюції даної науки та проаналізовано пріоритетні результати в галузі статистичної фізики, отримані вітчизняними вченими [23].

До *четвертої* групи віднесені роботи, що висвітлюють діяльність видатних українських вчених й наукових шкіл. Серед них, як і в радянській історіографії, є чимало біографічних збірників-довідників [24] та праць, присвячених вивченню різних сторінок життя знаних науковців, їх колег і послідовників. Слід зазначити, що саме в умовах незалежної України у дослідників з'явилася можливість оприлюднити реальні біографічні факти та об'єктивно дослідити творчий доробок багатьох незаслужено забутих діячів науки. Світ побачили численні публікації, присвячені М.Є. Слабченку, О.П. Новицькому, Н.Д. Полонській-Василенко, В.К. Липинському, М.С. Грушевському, В.Г. Кравченку, М.К. Янгелю, В.І. Щербині, Ф.К. Вовку, В.І. Вернадському та багатьом іншим. Серед праць останніх років слід згадати біографічний довідник „Видатні постаті України”, завдяки виданню якого повернуто із забуття імена багатьох українських науковців [25] й збірник „Зневажена Клію”, де висвітлено основні етапи розвитку історичної науки в Україні, змальовано долі видатних істориків,

творчі можливості яких не були в повному обсязі реалізовані в період радянської тоталітарної системи [26].

П'яту групу становлять праці з проблем політики радянського уряду щодо української науки й науковців та інтелігенції у цілому, аналіз стосунків влади з науковою інтелігенцією.

За часів незалежності було зроблено справжній прорив у дослідженні репресій проти науковців. Вагомий внесок у розробку проблеми належить Ю.І. Шаповалу, який дослідив механізм сталінського терору, спираючись на архівні матеріали. Його монографія стала однією з небагатьох публікацій, присвячених проблемі масового політичного терору в Україні, що була надрукована ще до проголошення незалежності нашої держави [27]. Досліджуючи силові структури 20-30-х рр., автор у низці праць висвітлив технологію фальсифікацій кримінальних справ, приділив певну увагу репресіям проти інтелігенції. Науковець оприлюднив чимало раніше невідомих фактів радянського терору в різних сферах суспільно-політичного життя, що були невід'ємною складовою свідомої антинародної політики Сталіна. Закономірним підсумком перших років дослідження цієї проблеми стало видання колективних праць „Репресоване краєзнавство”, „Реабілітовані історією” та „Репресоване відродження”, де на основі широкого кола джерел, зокрема архівів СБУ, було висвітлено стан наукових досліджень в Україні у 20–30-х рр., оприлюднено біографії багатьох провідних вчених та найбільш активних діячів краєзнавчого руху, що стали жертвами масових політичних репресій [28].

Історіографія з проблем формування та життєдіяльності інтелігенції в українському суспільстві 20–30-х рр. налічує чимало монографічних досліджень, авторами яких є відомі історики – В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький, М. М. Кузьменко, О. С. Рубльов [29] та ін. Вони висвітлили різні аспекти інтелігенції як соціальної верстви, виокремили її за професійними загонами в контексті політичної системи радянської влади, критично проаналізували теоретико-методологічні та політико-ідеологічні підвалини радянської історіографії. Цим працям притаманна ґрунтовна джерельна база, поєднання історичної біографістики з соціологічними, політологічними та культурологічними аспектами. Об'єктивно показані роль і місце „старої” та „нової” інтелігенції в суспільно-політичному, освітньому й культурному житті УРСР 20-30-х рр. Досліджуючи масові репресії проти науковців, автори на основі архівних джерел висвітлили статистичні дані жертв політичного терору, повернули з глибокого забуття імена багатьох вчених, ретельно проаналізували державну політику щодо науковців. Дослідники наочно продемонстрували хід багатьох показових політичних процесів, посилення терору та переслідувань різних верств населення. У 1993 р. Г.В. Касьяновим була захищена докторська дисертація, що стала першою ластівкою у пострадянському історіографічному дискурсі цієї проблеми [30]. З'явилося кілька

дисертацій з історіографії науки, серед яких передусім заслуговує на увагу дослідження С. І. Посохова [31].

Великий масив робіт було присвячено безпосередньо дослідженню справи „Спілки визволення України”, судовий процес над якою став одним з перших інспірованих політичних процесів доби сталінізму. З якою метою було організовано цю справу? Чому підсудні, до яких належали відомі українські інтелектуали, визнали безпідставні звинувачення на свою адресу? Як склалися у подальшому їхні долі, а також долі „режисерів” з ДПУ, які керували процесом? Саме на ці питання у першу чергу й дали відповідь автори публікацій, присвячених означеній темі, на основі невідомих раніше архівних документів та свідчень очевидців. Своєрідним підсумком досліджень цієї проблеми стала докторська дисертація І.Г. Патера, у якій було узагальнено великий масив раніше опублікованих матеріалів [32].

Отже, історіографія проблеми складається з низки досліджень, що розкривають різноманітні аспекти історії української науки у 20-30-і рр. Це стосується як загального суспільно-політичного контексту її розвитку, так і питань внутрішньої будови, планування, становлення й розбудови мережі її установ, зміцнення матеріально-технічної бази, тощо. Разом з тим є підстави констатувати, що в сучасній українській історіографії відсутнє системне й комплексне дослідження, присвячене розвитку української науки у зазначений період. Вочевидь недостатньо розкриті суперечності партійно-радянської політики, її стратегічні прорахунки, а також негативний (почасти – відверто руйнівний) вплив більшовицького керівництва на “науковому фронті”, що відкриває нові перспективи у подальших дослідженнях цієї проблеми.

Методологічну заданість таких досліджень повинен нести аналіз історіографії та джерельної бази проблеми, ретельна й водночас критично оцінена інформація, одержана з опублікованих джерел та з архівних матеріалів, незалежно від їх походження. З цією метою доречним стане застосування методу політичного дискурс-аналізу, ефективність якого з посиланням на праці провідних зарубіжних дослідників (Ю. Габермас, Т. Ван Дейк, Г. Кук, І. Касавін, В. Герасимов, М. Ільїн) переконливо аргументувала Л. Нагорна [33].

Література

1. Десять лет советской науки : сб. ст. / под общ. ред. Ф. Н. Петрова. – М. – Л. : Госиздат, 1927. — 532 с. **2. Есаков В. Д.** Советская наука в годы первой пятилетки. Основные направления государственного управления наукой / В. Д. Есаков. – М. : Наука, 1971. – 271 с. **3. Ткачова Л. І.** Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму / Л. І. Ткачова. – К. : Наукова думка, 1985. – 190 с. **4. Иоффе А. Е.** Международные связи советской науки, техники и культуры (1917–1932) / А. Е. Иоффе. – М. : Наука, 1975. – 439 с. **5. Брега Г. С.** Сотрудничество советских республик в области науки в годы

первой пятилетки / Г. С. Брега. – К. : Наук. думка, 1978. – 167 с.

6. Даниленко В. М. Сотрудничество УССР и РСФРР в области образования и науки в период построения социализма / В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1981. — 192 с.

7. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук [Текст]: нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 416 с. – (Перевидання).

8. Академія наук Української РСР: Персональний склад. Дійсні члени (академіки АН УРСР). Члени-кореспонденти. 1919–1979 / Відп. ред. К. М. Ситник. – К. : Наук. думка, 1979. – 228 с.

9. Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973 / О. Г. Мітюков. – К. : Наукова думка, 1975. – 270 с.

10. Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР (1917—1937 рр.) / Н. В. Комаренко. – К. : Наукова думка, 1973. – 172 с.

11. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.

12. Біологи. Біографічний справочник / Т. П. Бабий, Л. Л. Коханова, Г. Г. Костюк и др. – К. : Наук. думка, 1984. – 816 с.; Боголюбов Н. Н. Математики. Механики. Біографічний справочник / Н. Н. Боголюбов. – К. : Наук. думка, 1983. – 640 с.; Волков В. А. Хіміки. Біографічний справочник / Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. – К. : Наук. думка, 1984. – 736 с.; Молявко Г. И. Геологи. Географы. Біографічний справочник / Г. И. Молявко, В. П. Франчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 352 с.; Учені вузів Української РСР: [довідник] / Авт. кол.: В. М. Попов (керівник), В. І. Полурез, Ю. П. Дяченко. – К. : Вид-во Київ, ун-ту, 1968. – 515 с.

13. Онопрієнко В. І. Історія української науки ХІХ – ХХ століть: навчальний посібник / В. І. Онопрієнко. – К. : ЛИБІДЬ, 1998. – 302 с.

14. З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (ХІХ – 30-і роки ХХ ст.): Документи і матеріали / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 202 с.

15. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918 – 1998 / С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов]. – К. : Фенікс, 2000. – 528 с.

16. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії НАН України. 1936–1956 рр. : зб. документів і матеріалів: У 2 ч. / Упоряд.: Р. Я. Пиріг (керівн.), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; Ін-т історії України НАН України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ч. 1 (1936–1944). – К., 1996. – 362 с.

17. „Дело” УФТИ. 1935–1938 / Ю. В. Павленко, Ю. Н. Ранюк, Ю. А. Храмов. – К. : Фенікс, 1998. – 324 с.

18. Онопрієнко В. І. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві / В. І. Онопрієнко, Т. О. Щербань. – К. : ДП „Інформаналіт. агентство”, 2008. – 352 с.

19. Водотика С. Г. Історична наука УССР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. Г. Водотика. – К., 2000. – 33 с.

20. Удод О. А. Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу: 1920–30-і рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. А. Удод. – Дніпропетровськ, 2000. – 35 с. **21. Сухотеріна Л. І.** Становлення і розвиток технічних наук в Україні у 20 – 30-ті роки ХХ ст. в загальноісторичному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук: спец. 07.00.07 “Історія науки і техніки” / Л. І. Сухотеріна. – К., 2005. – 27 с. **22. Верменич Я.** Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Ярослава Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. — 516 с. **23. Литвиненко А. С.** Становлення статистичної фізики в Україні (30 – 40 рр. ХХ ст.) / А. С. Литвиненко. – К. : Фенікс, 2009. – 220 с. **24. Діячі науки і культури України:** нариси життя та діяльності / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К. : Книги – ХХІ, 2007. – 464 с. **25. Видатні постаті України:** Біогр. довід. / Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко та ін. – К. : МАУП; Книжкова палата України, 2004. – 872 с. **26. Зневажена Кліо /** НАН України. Ін-т історії України. Ред.: Данилюк Ю. З. (головний редактор) та ін. – К., 2005. – 594 с. **27. Шаповал Ю. І.** У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Ю. І. Шаповал. – К. : Політвидав України, 1990. – 141 с. **28. Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) /** Інститут історії України; Всеукраїнська спілка краєзнавців; Міністерство культури України. Ред. колегія: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.–Хмельницький : Ред-вид. відділ „Рідний край”, 1991. – 492 с.; Реабілітовані історією / АН України. Ін-т історії України та ін.: Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К.–Полтава : Рідний край, 1992. – 401 с.; Репресоване „відродження”/ Упоряд. О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. – К. : Україна, 1993. – 399 с. **29. Даниленко В. М.** Сталінізм на Україні: 20-30-і роки / Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. – К. : Либідь, 1991. – 341 с.; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К-Едмонтон : Глобус, ВІК, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 1992. – 174 с.; Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1991. – 96 с.; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 – 30-х років: соціально-професійний статус та культурно-освітній рівень / М. М. Кузьменко. — Донецьк : НОРД-ПРЕС, 2004. – 455 с.; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с. **30. Касьянов Г. В.** Інтелігенція радянської України 1920-х – 30-х років: соціально-історичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.02 “Історія України”/ Г. В. Касьянов. – К., 1993. –

32 с. **31. Посохов С. І.** Соціальна історія радянської науки (кінець 20-х – початок 40-х рр.): Проблеми історіографії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.09 “Історіографія, джерелознавство і методи історичного дослідження” / С. І. Посохов. – Дніпропетровськ, 1993. – 24 с. **32. Патер І. Г.** Союз визволення України: проблеми державності і соборності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ І. Г. Патер. – Чернівці, 2000. – 34 с. **33. Нагорна Л.** Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.

Ткаченко В. В. Сучасний стан наукової проблеми розвитку науки в УРСР у 20 – 30-і рр. ХХ ст.

Досліджуються головні напрямки радянської та новітньої української історіографії проблеми розвитку вітчизняної науки. Здійснено порівняльний аналіз радянських й сучасних підходів до вивчення складного, суперечливого періоду розвитку української науки в суспільно-політичних реаліях радянської дійсності 20-30-х рр. ХХ ст. Автором зроблено спробу комплексного дослідження кардинальних динамічних змін, що відбулися в системі організації, методологічних засадах та підходах до визначення пріоритетних напрямків розвитку вітчизняних наукових досліджень.

Ключові слова: міжвоєнний період, історіографія, вчені, наука, тенденції, трансформації, тоталітаризм.

Ткаченко В. В. Современное состояние научной проблемы развития науки в УССР в 20 – 30-е гг. ХХ ст.

Исследуются главные направления советской и новейшей украинской историографии проблемы развития отечественной науки. Осуществлен сравнительный анализ советских и современных подходов к изучению сложного, противоречивого периода развития украинской науки в общественно-политических реалиях советской действительности 20-30-х гг. ХХ ст. Автором сделана попытка комплексного исследования кардинальных динамических изменений, которые состоялись в системе организации, методологических принципах и подходах к определению приоритетных направлений развития отечественных научных исследований.

Ключевые слова: межвоенный период, историография, ученые, наука, тенденции, трансформации, тоталитаризм.

Tkachenko V. V. Modern condition of science development problem in the USSR in 1920-1930 s.

This study considers the main schools of the Soviet and the modern Ukrainian historiography on the science development problem in Ukraine. The

Soviet and modern approaches to this complex and controversy period in the development of Ukrainian science that took place in social and political reality of 20th – 30th of XX century are compared and analysed. The author made an attempt to give complex view on the dynamic changes that took place in the organizational system and methodological approaches determined the priorities in the domestic scientific investigations. The dynamic of social development, crucial changes in scientific vision as well as in technical progress, that became the main factor in competitive capacity of the USSR with the other world states, was analyzed.

Key words: the period between wars, historiography, scientists, science, transformation tendencies, totalitarianism.

Відомості про авторів

Анпілогова Тетяна Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бадер Антон Васильович – магістр історії, аспірант кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бернацький Микола Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Борщевич Володимир Трохимович – кандидат історичних наук, докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Гарнагіна Світлана Олександрівна – студентка історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гаухман Михайло Володимирович – магістр історії, аспірант кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гогохія Нані Тамазівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, докторант Донецького національного університету.

Гончарова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Гречишкіна Олена Сергіївна – аспірант кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Климов Анатолій Олексійович – кандидат історичних наук, професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Костюк Євген Сергійович – аспірант кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Мірошніченко Тетяна Віталіївна – магістр педагогічної освіти, асистент кафедри природничих математичних дисциплін Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Прохоров Дмитро Анатолійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Кримського відділення Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України.

Семистяга Володимир Федорович – доцент кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Татарінов Ігор Євгенович – магістр історії, аспірант кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ткаченко Володимир Володимирович – професор кафедри управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

Відповідальний за випуск:

к. і. н., проф. Климов А. О.,
к. і. н., доц. Савенкова І. Ю.

Коректор:

Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 25.08.2009 р. Підп. до друку 25.09.2009 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 14,53. Наклад 200 прим. Зам. № 105.

**Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20
e-mail: mail@luguniv.edu.ua